

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Laura
GIRLEVIČIENĖ

Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui poveikis jų gyvenimo sąlygoms

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
Ekonomika (S 004)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2014–2021 metais Vilniaus universitete.

Moksliniai vadovai:

prof. dr. Algirdas Miškinis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004; 2020 m. spalio 1 d.–2021 m. rugsėjo 30 d.);

prof. dr. Rimantas Antanas Stanikūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004; 2014 m. spalio 1 d.–2020 m. rugsėjo 30 d.).

VILNIUS UNIVERSITY

Laura
GIRLEVIČIENĖ

The Impact of State Aid for Workers with Disabilities on their Living Conditions

DOCTORAL DISSERTATION

Social sciences,
Economics (S 004)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2014 and 2021 at Vilnius University.

Academic supervisor:

Prof. dr. Algirdas Miškinis (Vilnius University, Social Sciences, Economics S 004; from the 1st of October, 2020 until the 30th of September, 2021);

Prof. dr. Rimantas Antanas Stanikūnas (Vilnius University, Social Sciences, Economics S 004; from the 1st of October, 2014 until the 30th of September, 2020).

SANTRUMPOS

BVP – bendrasis vidaus produktas

EB – Europos Bendrija

EK – Europos Komisija

ES – Europos Sąjunga

ET – Europos Taryba

JT – Jungtinės Tautos

NDNT – Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

PSO – Pasaulio sveikatos organizacija

SADM – Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija

SD – Lietuvos statistikos departamentas

SVV – smulkus ir vidutinis verslas

UŽT – Užimtumo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

SAVOKOS

Darbingo amžiaus gyventojai – asmenys nuo 16 metų iki Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyto senatvės pensijos amžiaus.

Darbingumo lygis – nustatomas asmenims nuo 18 metų iki senatvės pensijos amžiaus, kompleksiskai, vertinant ne tik medicininius, bet ir funkcinius, profesinius bei kitus kriterijus, ribojančius asmens darbingumą.

Lengvas neįgalumas – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio yra nežymiai sumažėjusios asmens galimybės būti savarankiškam ir ugdytis.

Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas.

Neįgalumo lygis – kompleksiskai įvertinus nustatytas asmens sveikatos būklės, savarankiškumo kasdienėje veikloje ir galimybių ugdytis netekimo mastas. Neįgalumo lygis nustatomas asmenims iki 18 metų, išskyrus tuos asmenis, kurie yra (buvo) draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu.

Neįgalusis – asmuo, kuriam Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nustatyta tvarka pripažintas neįgalumo lygis arba mažesnis negu 55 proc. darbingumo lygis ir (ar) nustatyta specialiųjų poreikių tenkinimo reikmė.

Pirmą kartą pripažinti neįgaliaisiais – asmenys, kuriems pirmą kartą gyvenime yra nustatytas neįgalumas.

Sunkus neįgalumas – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio visiškai neįgyjamas asmens amžių atitinkantis savarankiškumas, yra labai sumažėjusios galimybės ugdytis ir asmeniui būtina nuolatinė slauga ar priežiūra (pagalba).

Valstybės pagalba – pagalba, teikiama pagal Bendrojo bendrosios išimties reglamento 6 skirsnį (Europos Komisija, 2014).

Vidutinis neįgalumas – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio iš dalies neįgyjamas asmens amžių atitinkantis savarankiškumas, yra sumažėjusios galimybės ugdytis ir asmeniui reikia nuolatinės priežiūros (pagalbos).

TURINYS

ĮVADAS.....	11
1. VALSTYBĖS PAGALBOS IR JOS KURIAMOS NAUDOS NEĮGALIŪJŲ ASMENŲ UŽIMTUMUI SAMPRATA	19
1.1. Valstybės pagalbos samprata.....	19
1.2. Socialinės politikos užimtumo kontekste samprata.....	25
1.2.1. Užimtumo politikos vaidmuo sprendžiant neįgaliųjų problemas	25
1.2.2. Neįgaliųjų užimtumo politikos reikšmė įgyvendinant skurdo ir socialinės atskirties mažinimo tikslus	30
1.2.3. Neįgaliųjų darbo rinkos formavimuisi įtakos turintys veiksniai ir jų vaidmuo socialinėje politikoje	33
1.3. Valstybės pagalbos nauda siekiant neįgaliųjų socialinės politikos tikslų	38
2. VALSTYBĖS SOCIALINĖS PAGALBOS KOMPLEKSINIO VERTINIMO KONCEPCIJA.....	41
2.1. Valstybės pagalbos vertinimo aspektai.....	42
2.2. Valstybės pagalbos vertinimo metodai ir prielaidos.....	45
2.3. Neįgaliųjų užimtumui didinti skirtos valstybės pagalbos vertinimo rodikliai.....	50
2.4. Valstybės pagalbos kuriamos socialinės naudos kompleksinio vertinimo modelio sudarymas	55
2.4.1. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui veiksmingumo vertinimo modelis	55
2.4.2. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tinkamumo ir proporcingumo kitų ES šalių kontekste vertinimo modelis	62
3. VALSTYBĖS PAGALBOS NEĮGALIŪJŲ UŽIMTUMUI KOMPLEKSINIO VERTINIMO MODELIO TAIKYMAS: LIETUVOS ATVEJIS	73
3.1. Suteiktos Lietuvoje valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui veiksmingumo vertinimas.....	73
3.1.1. Valstybės pagalbos ir neįgaliųjų užimtumo situacijos apžvalga.....	74
3.1.2. Suteiktos valstybės pagalbos veiksmingumo neįgaliųjų užimtumo ir gerovės rodikliams vertinimas	82

3.2. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tinkamumo ir proporcingumo vertinimas ES šalių kontekste.....	88
3.2.1. Efektyviausios neįgaliųjų įdarbinimo politikos ES šalyse nustatymas	89
3.2.2. Valstybės skiriamos pagalbos neįgaliųjų užimtumui apžvalginė analizė, remiantis Suomijos ir Nyderlandų neįgaliųjų integravimo politikos pavyzdžiais.....	93
3.3. Lietuvoje skiriamos valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tobulinimas remiantis Suomijos ir Nyderlandų neįgaliųjų įdarbinimo politikos pavyzdžiais	98
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	101
LITERATŪROS SĄRAŠAS	106
PRIEDAI.....	119
A priedas. Regresinės analizės rezultatai vertinant Lietuvoje suteiktos valstybės pagalbos priežastingumo ryšį su socialiniais rodikliais.	120
B priedas. Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus.	135
C priedas. Ekspertinio vertinimo rezultatai	136
D priedas. Daugiakriterinio vertinimo SAW metodu rezultatai	138
TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĘ	140
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS IR JŲ KOPIJOS.....	141

LENTELIŲ SAŲVADAS

- 1.1 lentelė. Valstybės pagalbos rūšių panaudojimo trūkumai ir pranašumai
- 1.2 lentelė. Strategijos ir dokumentai, nustatantys neįgaliųjų socialinę apsaugą ir integravimą
- 2.1 lentelė. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui poveikio matavimo socialiniai rodikliai
- 2.2 lentelė. Daugiakriterinio vertinimo rodiklių sistema
- 2.3 lentelė. Kriterijų lentelė
- 3.1 lentelė. Neįgaliųjų užimtumo rodiklių ir valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams koreliacinės analizės rezultatai
- 3.2 lentelė. Neįgaliųjų ekonominių rodiklių ir valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams koreliacinės analizės rezultatai
- 3.3 lentelė. Tyrime dalyvavusių ekspertų sąrašas
- 3.4 lentelė. SAW metodu apskaičiuotos reikšmės
- 3.5 lentelė. Neįgalių asmenų įdarbinimas taikant kvotų sistemą
- 3.6 lentelė. Galimas subsidijuojamų neįgalių asmenų skaičius

PAVEIKSLŲ SAŲVADAS

- 1.1 pav. Valstybės pagalbos sampratos raida
- 1.2 pav. Negalios modelių sąryšiai su neįgaliųjų užimtumo modeliais
- 1.3 pav. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui nauda įvairioms suinteresuotųjų šalių grupėms
- 2.1 pav. Valstybės pagalbos neįgaliųjų įtraukimui į darbo rinką vertinimo modelis
- 2.2 pav. Valstybės pagalbos, skirtos neįgaliams darbuotojams, veiksmingumo vertinimo eiga
- 2.3 pav. Valstybės pagalbos, skirtos neįgaliams darbuotojams, tinkamumo ir proporcingumo kitų ES šalių kontekste vertinimo eiga
- 2.4 pav. Valstybės pagalbos kuriamos socialinės naudos kompleksinio vertinimo modelis
- 3.1 pav. Valstybės pagalbos, palyginti su BVP, dinamika Lietuvoje (proc.)
- 3.2 pav. Valstybės pagalbos pagal tikslus dinamika Lietuvoje (mln. Eur)
- 3.3 pav. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui struktūros dinamika Lietuvoje
- 3.4 pav. Įmonių, gavusių, praradusių ir turinčių socialinės įmonės statusą, dinamika
- 3.5 pav. Socialinių įmonių veiklos sritys

- 3.6 pav. Socialinėse įmonėse įdarbinamų, atleistų ir dirbančių neįgalių asmenų skaičiaus dinamika
- 3.7 pav. Socialinėse įmonėse mokamo darbo užmokesčio palyginimas su šalies darbo užmokesčio rodikliais
- 3.8 pav. Darbingumo lygio nustatymo darbingo amžiaus asmenims dinamika
- 3.9 pav. Atviroje darbo rinkoje dirbančių ir socialinėse įmonėse dirbančių neįgaliųjų skaičiaus dinamika
- 3.10 pav. Neįgalių suaugusių gyventojų struktūra pagal ekonominį aktyvumą
- 3.11 pav. Ekspertinio tyrimo etapai
- 3.12 pav. Geriausių šalių alternatyvų nustatymas daugiakriteriniu vertinimu taikant SAW metodą
- 3.13 pav. Analizuojamose valstybėse suteikta valstybės pagalba

ĮVADAS

Temos aktualumas. Vienas pagrindinių ES, taip pat Lietuvos ir kitų valstybių narių ekonominės bei socialinės politikos tikslų – didinti socialiai atskirtų asmenų užimtumą, visapusiškai integruojant juos į visuomeninį gyvenimą. Mokslinėje literatūroje socialinė atskirtis nagrinėjama plačiai. Ji pasižymi visuomenės dalies atstūmimu, dėl kurio ribojamas dalyvavimas socialinėje, ekonominėje, kultūrinėje ir politinėje veikloje (Bonanno, Chies, & Podrecca, 2019; K. M. Kim, Kim, Shin, & Yoo, 2016; Mussida & Parisi, 2019; Parodi & Sciulli, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017). Moksliniais tyrimais patvirtinta, kad socialinę atskirtį dažniausiai patiria tie asmenys, kurie yra žemiau skurdo ribos, turi mažesnę išsilavinimą, gauna mažas pajamas, yra bedarbiai ir pan. Mazziota su bendraautoriais (2019) atliktais tyrimais nustatė, kad neįgalūs asmenys socialinę atskirtį patiria dažniau nei sveiki asmenys. Kim su kitais autoriais (2016), nagrinėję socialinę neįgaliųjų atskirtį, teigia, kad sunkią negalią turintys asmenys socialinėje atskirtyje atsiduria dažniau nei kiti neįgalūs asmenys. Pažymėtina, kad mokslinių tyrimų, vertinančių veiksmus, turinčius įtakos neįgaliųjų socialinei atskirčiai, nėra daug, tačiau iš atliktų tyrimų matyti, kad neįgalieji yra pažeidžiamiausia gyventojų grupė, kuriai turi būti sudaromos išskirtinės sąlygos didinant jų užimtumą ir atveriant galimybes dalyvauti visuomenės veiklose.

Neįgalių asmenų užimtumo skatinimas gali būti įgyvendinamas labai įvairiomis priemonėmis – tikslinės grupės mokymais, asmenis įtraukiant į visuomenines veiklas, taip pat į šalies politikos formavimą, integruojant į darbo rinką. Siekdama paskatinti socialinę atskirtį patiriančių asmenų užimtumą darbo rinkoje, valstybė, įgyvendindama šios politikos tikslus, ūkio subjektams, prisidedantiems prie tos politikos įgyvendinimo, gali skirti valstybės pagalbą. Naudojant valstybės paramą, svarbu įvertinti valstybės pagalbos daromą poveikį šalies ekonominiams ir socialiniams reiškiniams.

Valstybės pagalbos poveikis gali būti skirtingas, nes jis priklauso nuo to, kokį užimtumo modelį valstybės pasirenka taikyti. Neįgalių asmenų užimtumo modelius, jų ryšį su požiūriais į negalios pripažinimą ir darbo rinkos savybes analizavo Blanck, Schartz ir Schartz (2003), Callahan (2009), Duff, Ferguson ir Gilmore (2007), Froyland, Andreassen ir InnvÆr (2019), Gottlieb, Myhill ir Blanck (2010), Hao ir Li (2020), Hästbacka ir Nygård (2019), Inge (2008), Jette (2006), Kregel ir Dean (2002), Kvieskienė, Čiužas, Vaicekauskienė ir Šalaševičiūtė (2015), Lunt ir Thornton (1994), Myhill ir Blanck (2012), Parent (2004), Uzunoma ir kiti (2018), Viluckienė (2013), Wehman, Revell ir Brooke (2003), Wright (2004).

Teikiant valstybės pagalbą socialinę atskirtį patiriančių asmenų įtraukimui į darbo rinką, svarbu nuolat atlikti teikiamos pagalbos veiksmingumo vertinimą ir, jei reikia, koreguoti įgyvendinamos politikos veiksmų planą, eigą ir priemonių naudojimą. Mokslinėje literatūroje valstybės pagalbos, skirtos neįgaliųjų užimtumui, vertinimų nėra gausu. Autoriai Ferri ir Marquis (2011), Majcher-Williams ir Foecking (2010), Friederiszick ir kiti (2006) nagrinėjo valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui teisinį pagrindimą ir galimą įtaką konkurencijos iškraipymui. Kiti autoriai (Bourreau ir kiti (2020), Brandtner ir Vidoni (2018), Buelens ir kiti (2007), Crocioni (2006), Ferri (2020), Friederiszick ir kiti (2018), Haucap ir Schwalbe (2011), Iozia (2016), Martin ir Valbonesi (2000), Pisapia (2014), Robins (2018), Robins ir Geldof (2018), Wright (2018) ir kiti) valstybės pagalbą nagrinėjo konkurenciniu aspektu, jos neišskirdami pagal atskirus tikslus. Autoriai Jiménez-Martín ir kiti (2019), Kim ir kiti (2016), Mazziotta ir kiti (2019), Parodi ir Sciulli (2019), She ir Livermore (2009), Tobias ir Mukhopadhyay (2017) ir kiti nagrinėjo neįgaliųjų socialines problemas nevertindami valstybės pagalbos.

ES šalys pagal numatytas strategijas privalo prisidėti prie savo piliečių gyvenimo sąlygų gerinimo, kurio vienas iš pagrindinių tikslų yra skurdo ir socialinės atskirties mažinimas. Lietuva taip pat yra įsipareigojusi gerinti šalies gyventojų gyvenimo sąlygas. Valstybė, skirdama investicijas socialinėms problemoms spręsti, tarp jų teikdama valstybės pagalbą negalią turinčių asmenų įdarbinimui, turi užtikrinti tokių investicijų tvarumą, t. y. mažinti neįgaliųjų atskirtį, skurdą, materialinį nepriteklių. 2019 m. atliktame EK struktūrinių reformų pažangos vertinime yra pažymėta, kad Lietuva, mažindama pajamų nelygybę ir skurdą, yra padariusi nedidelę pažangą (Europos Komisija, 2019). Šioje ataskaitoje paminėta, kad, siekiant įgyvendinti nacionalinius tikslus, numatytus strategijoje „Europa 2020“, Lietuvai reikia labiau pasistengti mažinti asmenų, kuriems gresia skurdas arba socialinė atskirtis, skaičių. Ypač daug dėmesio reikia skirti socialiai pažeidžiamoms grupėms, tarp jų neįgaliems asmenims. EK ataskaitoje, įvertinus neįgaliųjų socialinius rodiklius, teigiama, kad Lietuvoje apie 44 proc. neįgaliųjų gresia skurdas arba socialinė atskirtis, o ES bendras rodiklis yra 30 proc. (Europos Komisija, 2019). Taip pat Lietuvoje atotrūkis tarp negalią turinčių ir jos neturinčių asmenų skurdo ir socialinės atskirties yra labai didelis ir šis rodiklis yra vienas didžiausių ES. Be kita ko, EK mano, kad įsidarbinimo galimybės dirbti galintiems ir norintiems neįgaliesiems gerėja, tačiau pasiektas rodiklis nėra pakankamas. Negalią turinčių ir jos neturinčių asmenų užimtumo skirtumas yra 31 proc. punktas, o bendras ES rodiklis yra 26 proc. (Europos Komisija, 2019).

Įvertinus EK pastabas ir rekomendacijas, suprantama įgyvendinamos politikos vertinimo svarba, kuri leidžia pamatyti socialinių investicijų tvarumą ir taikomų priemonių veiksmingumą. Iš atlikto EK vertinimo rezultatų matyti, kad Lietuvoje, įgyvendinant skurdo mažinimo, ypač neįgalių asmenų, politiką, pasirinkti veiksmai ir priemonės nėra efektyvūs, todėl jie turėtų būti peržiūrimi.

Lietuva, kaip ir daugelis kitų ES valstybių, siekdama paskatinti negalią turinčių asmenų užimtumą, įtraukti juos į darbo rinką ir taip sumažinti galimą skurdo grėsmę ir socialinę atskirtį, teikia jiems valstybės pagalbą. Be kita ko, Lietuva jau daugiau kaip dešimtmetį įgyvendina mažai kitusių neįgaliųjų integravimo į darbo rinką rėmimo schemą, kuri, atsižvelgiant į EK vertinimą, manytina, nėra efektyvi. Svarbu ieškoti būdų ir metodų kaip, panaudojant valstybės pagalbos teikiamas priemones, užtikrinti šios jautrios grupės problemų sprendimą ir kartu siekti rezultatų, kurie teiks grąžą negalią turintiems asmenims, valstybei ir joje veikiančioms įmonėms bei organizacijoms.

Mokslinė problema ir tyrimo objektas. Disertacijoje tiriamas valstybės pagalbos, skirtos didinti neįgaliųjų užimtumą, poveikis ne tik negalią turinčių asmenų įtraukimui į darbo rinką, bet ir šios pagalbos poveikis neįgaliųjų socialinei atskirčiai, kuri atspindima per negalią turinčių asmenų skurdą, materialinį nepriteklių. Kadangi mokslinėje literatūroje valstybės pagalba vertinama kaip konkurencijos politikos objektas, o neįgaliųjų socialinės problemos nagrinėjamos neskiriant dėmesio teikiamai valstybės pagalbai neįgaliųjų užimtumui, disertacijoje pasirenkamas naujas ekonominis-socialinis aspektas, leidžiantis papildyti mokslinį diskursą išvalgomis apie valstybės pagalbos socialinį veiksmingumą.

Tikslas ir uždaviniai. Šios disertacijos tikslas – parengti ir panaudoti valstybės pagalbos vertinimo modelį, kuriuo būtų įvertinamas valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams poveikis negalią turinčių asmenų socialinių problemų sprendimui ir kuris padėtų numatyti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tobulinimo kryptis. Tikslas pasiekimas leidžia identifikuoti socialinės politikos, mažinančios neįgaliųjų atskirtį, spragas ir teikti siūlymus, kaip ją tobulinti.

Tikslui pasiekti išsikeliama tokie uždaviniai:

1. Atlikti mokslinės literatūros, nagrinėjančios veiksnius, turinčius įtakos valstybės pagalbos sampratos formavimuisi, apžvalgą ir atskleisti teigiamas valstybės pagalbos savybes.
2. Išanalizuoti mokslinę literatūrą, nagrinėjančią užimtumo politikos, kaip socialinės politikos priemonės, vaidmenį, sprendžiant neįgaliųjų socialines

problemas ir išskirti užimtumo modelius, juos siejant su neįgaliųjų vaidmeniu visuomenėje.

3. Remiantis mokslinės literatūros analize kritiškai įvertinti neįgaliųjų užimtumui skatinti skirtos valstybės pagalbos nauda.

4. Parengti teorinį valstybės pagalbos vertinimo, siekiant užtikrinti veiksmingą neįgaliųjų socialinių problemų sprendimą, modelį.

5. Naudojant sudarytą teorinį valstybės pagalbos vertinimo modelį atlikti neįgaliųjų užimtumui Lietuvoje skirtos valstybės pagalbos ekonominio-socialinio poveikio vertinimą.

6. Atlikti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui modelių Europos Sąjungoje palyginamąją veiksmingumo analizę ir pasiūlyti Lietuvoje taikomo uždarojo modelio tobulinimo gaires.

7. Pateikti tyrimo išvadas ir pasiūlymus tolesniems tyrimams.

Tyrimo metodai. Siekiant įgyvendinti disertacijoje išsikeltą tikslą, buvo analizuojami ir apibendrinami naujausi moksliniai darbai valstybės pagalbos ir neįgaliųjų asmenų socialinių problemų, užimtumo, skurdo, materialinių nepriteklių kontekste, tematika. Konceptualioms nuostatoms, susijusioms su valstybės pagalbos panaudojimo modeliais ir neįgaliųjų integracijos į darbo rinką vertinimo metodais, analizuoti buvo taikomi lyginamosios, loginės ir sisteminės analizės metodai, regresinės analizės metodai ir daugiakriterinės analizės sprendimų priėmimo metodas, kuris buvo derinamas su subjektyviu svorių nustatymo metodu. Siekiant apdoroti gautus rezultatus buvo naudojami konkretinimo, apibendrinimo ir grafinės analizės metodai. Atliekant regresinę analizę statistiniai duomenys buvo apdorojami naudojantis IBM SPSS programa; atliekant daugiakriterinį vertinimą buvo naudojamosi „Microsoft Excel“ funkcijomis; subjektyviam svorių nustatymui atliktai ekspertų apklausai pasitelktas apklausų „Survey Monkey“ įrankis.

Ginamieji teiginiai:

1. Valstybės pagalbos veiksmingumo vertinimas atskleidė, kad Lietuvoje teikiama valstybės pagalba neturi reikšmingo poveikio neįgaliųjų užimtumo ir gyvenimo sąlygų rodikliams.

2. Valstybėje taikomas atviras neįgaliųjų integracijos į darbo rinką modelis, panaudojant valstybės pagalbą, didina neįgaliųjų integraciją ir gerina šalies socialinius rodiklius, atspindinčius neįgaliųjų situaciją.

3. Remiantis gerąja ES praktika patobulinta valstybės pagalbos teikimo neįgaliųjų asmenų užimtumui schema sudaro prielaidas veiksmingesnei šalies socialinei politikai, nukreiptai į neįgaliųjų socialinės gerovės kūrimą.

Darbo mokslinis naujumas ir teorinė reikšmė. Nors valstybės kišimasis ir jos teikiama parama ekonomikos moksle yra aptariama gana dažnai, tačiau

išsamių tyrimų, ypač vertinančių valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams poveikį ekonomikai, nėra gausu. Valstybės pagalba dažniausiai analizuojama kaip konkurencijos politikos objektas ir vertinimai atliekami siekiant įsitikinti tokios pagalbos teisėtumu. Moksliniuose darbuose taip pat galima aptikti konkrečios valstybės pagalbos poveikio ekonomikai vertinimų, tačiau dažniausiai analizuojama plačiajuosčiam ryšiui ar aplinkosaugai teikiama valstybės pagalba. Taip pat galima aptikti mokslinių straipsnių, kuriuose yra apžvelgiama valstybės pagalba neįgaliesiems darbuotojams, tačiau iš teisės aktų perspektyvos, įvertinant atitiktį šios rūšies pagalbai keliamiems reikalavimams. Disertacijoje valstybės pagalba vertinama kaip investicija, padedanti spręsti neįgaliųjų socialines problemas ir duodanti socialinę grąžą. Siekiant numatyti socialinių problemų, susijusių su neįgaliųjų užimtumu, sprendimo galimybes ir būdus, disertacijoje vertinama valstybės teikiamos paramos sukuriama nauda neįgaliųjų socialinei atskirčiai, skurdui ir materialiniam nepritekliui. Tai gana naujas ir mažai nagrinėtas valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams vertinimo aspektas, nes mokslinėje literatūroje šios rūšies valstybės pagalba dažniausiai yra analizuojama EK reglamentavimo kontekste. Taip pat neįgaliųjų problemos dažniau nagrinėjamos sociologijos ar filosofijos moksle, o ekonomikos mokslo požiūriu neįgaliųjų integracijos į visuomenę problematika analizuojama rečiau.

Disertacijoje atliktas valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimas ekonomikos moksle svarbus dėl žemo šios temos ištyrimo lygio. Remiantis mokslinėje literatūroje nagrinėtais valstybės pagalbos vertinimo aspektais ir metodais sudarytas valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams vertinimo modelis neįgaliųjų užimtumui, skurdui, materialiniam nepritekliui vertinti. Atliktos mokslinės literatūros, tiriančios valstybės pagalbos vertinimo svarbą, analizės pagrindu disertacijoje pasiūlyti nagrinėjamai valstybės pagalbai būdingi vertinimo aspektai, kurie įvertinami empirinėje tyrimo dalyje. Remdamasi mokslinių tyrimų rezultatais autorė taip pat sudarė vertinimo rodiklių sistemą, padedančią matuoti valstybės pagalbos poveikį mažinant neįgaliųjų socialinę atskirtį. Valstybės pagalbos poveikis neįgaliųjų socialiniams rodikliams nustatomas remiantis tiesinės regresijos metodu pagrįstais ekonometriniais modeliais. Empiriniame tyrime integruotas ekspertinio ir daugiakriterinio vertinimo metodas praplečia mokslinį valstybės pagalbos vertinimą, leidžiantį nustatyti ne tik valstybės pagalbos tinkamumą siekiant įgyvendinamos politikos tikslų, bet ir sėkmingus neįgaliųjų socialinės politikos įgyvendinimo pavyzdžius ES, taip pat identifikuoti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui Lietuvoje tobulinimo kryptis, remiantis ES šalių narių įgyvendinamų politikų pavyzdžiu.

Praktinė darbo reikšmė. Empiriniame tyrime sudarytas vertinimo modelis ir gauti rezultatai praktinę reikšmę įgyja dėl galimybės juos panaudoti įgyvendinat ir tobulinant valstybėje neįgaliųjų užimtumo ir integravimo į visuomenę politikos tikslus. Sudarytos vertinimo rodiklių sistemos pritaikomumas gali būti praplėstas ne tik vertinant valstybės pagalbos užimtumui poveikį, bet ir kitų priemonių, skirtų neįgaliųjų gyvenimo kokybės gerinimui, efektyvumo vertinimams. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui poveikio vertinimo modelis, taikant tiesinės regresijos metodą, disertacijoje naudojamas įgyvendinamos politikos sukurtiems rezultatams įvertinti, tačiau praktikoje šis modelis gali būti pritaikytas vertinant tiek įgyvendinamos, tiek jau įgyvendintos neįgaliųjų socialinės politikos, skatinant neįgaliųjų užimtumą, tikslų pasiekimą. Disertacijoje taip pat įvertintas kitų ES šalių narių neįgaliųjų socialinės politikos sėkmingumas, į kurį atsižvelgiant įvertinamas Lietuvoje suteiktos valstybės pagalbos tinkamumas bei proporcingumas ir teikiami siūlymai, kaip tobulinti Lietuvoje įgyvendinamą politiką, siekiant kuo plačiau integruoti neįgaluosius į visuomenę ir keičiant gyventojų požiūrį į negalią turinčiuosius.

Tyrimo apribojimai ir duomenų prieinamumas. Disertacijoje susidurta su kelių tipų apribojimais. Lietuvoje SADM yra atsakinga už valstybės teikiamą pagalbą neįgaliesiems darbuotojams, tačiau informacija apie suteiktą tokią pagalbą nuosekliai nėra skelbiama. Informaciją apie visų rūšių suteiktą valstybės pagalbą taip pat kaupia ir skelbia EK, tačiau šios institucijos duomenų bazė nėra dažnai atnaujinama ir vėliausi prieinami metiniai duomenys yra 2018 m. Be to, nors informacija apie neįgaliųjų dalyvavimą visuomeniniame gyvenime renkama ir kaupiama ne tik Lietuvoje, bet ir ES lygiu, ji yra fragmentiška ir kaupiama tik pasirinktais metais (pavyzdžiui, duomenys apie neįgaliųjų galimybę mokytis ar duomenys apie šių asmenų patekimo į darbo rinką rinkti 2011 m.), todėl tyrime negali būti panaudota. Siekiant nustatyti valstybės pagalbos poveikį gerinant neįgaliųjų integraciją į visuomenę, vertinami neįgaliųjų užimtumo bei skurdo ir materialinio nepritekliaus rodikliai. Atliekant Lietuvoje neįgaliųjų įdarbinimui panaudotos valstybės pagalbos vertinimą dėl kaupiamų duomenų prieinamumo pasirenkama 11 metų laiko eilutė. Vertinant ES šalių neįgaliųjų socialinius rodiklius analizuojama 9 metų laiko eilutė. Šių dviejų vertinimų skirtingos laiko eilutės tyrimo kokybei įtakos neturi, nes abu vertinimai nėra priklausomi vienas nuo kito ir pateikia atskirus analizuojamų objektų rezultatus.

Skirtingas neįgalumo sąvokos traktavimas taip pat vertinamas kaip apribojimas. Statistikoje neįgalumas traktuojamas kaip subjektyvus asmens suvokimas, tai yra kaip žmonės dėl sveikatos problemų suvokia savo pačių kasdienės veiklos apribojimus, o teikiant valstybės pagalbą svarbus

institucinis požiūris, kuriuo remiantis pripažįstama, kad asmenys turi negalią tada, kai sistema patvirtina juos tokius esant. Neįgalumo sąvokos traktavimas yra svarbus atliekant valstybės pagalbos vertinimus taikant regresinę ir daugiakriterinę analizę.

Dar vienas apribojimas yra susijęs su negausiu mokslinių tyrimų nagrinėjama tematika spektru. Valstybės pagalba moksliniuose tyrimuose dažniausiai analizuojama konkurenciniu aspektu ir tyrimų, kurie būtų skirti valstybės pagalbos pagrindinių ekonominių-socialinių tikslų siekimui, nėra daug. Tai turi įtakos vertinant valstybės pagalbos, skirtos neįgaliųjų užimtumui, veiksmingumą, nes nėra galimybių pasiremti kitų mokslininkų gautais rezultatais.

Taikant ekspertinį vertinimą susidurta su pasyviu atrinktų ekspertų dalyvavimu atsakant į jiems užduotus klausimus. Nors tyrimui buvo sudaryta nemaža ekspertų grupė iš politinės, mokslinės ir praktinės sričių, į pateiktos anketos klausimus atsakė tik keli ekspertai. Atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje pateiktus ekspertinio vertinimo reprezentatyvumo kriterijus, gautų atsakymų skaičius buvo pakankamas, todėl disertacijoje užtikrintas šios vertinimo dalies tinkamumas.

Pagrindiniai duomenų šaltiniai. Valstybės pagalbos ir neįgaliųjų socialinių ir užimtumo duomenų šaltiniai – Europos Komisijos, „Eurostato“, Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Užimtumo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenų bazės. Taip pat taikoma ekspertinio vertinimo metodika (Libby & Blashfield, 1978; Ginevičiui, Podvezko, & Bruzgė, 2008) ir daugiakriterinio vertinimo metodika (Ginevičius, 2008; Podvezko, 2008). Literatūros apžvalgoje naudojami įvairių šalių šaltiniai siekiant sudaryti plačią rezultatų palyginimo bazę ir sumažinti geografinę tyrimų fragmentaciją dėl žemo temos ištyrimo lygio ekonominiame kontekste.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, keturios dalys, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas bei priedai. Disertacijos apimtis – 144 puslapiai, pateikta 11 lentelių, 20 paveikslų, 4 priedai.

Pirma disertacijos dalis yra skirta pristatyti valstybės pagalbos atsiradimą sąlygojančias aplinkybes bei pagrindinius valstybės pagalbos teikimo principus ir savybes, sprendžiant šalies socialines problemas. Remiantis mokslinės literatūros analize, apžvelgiama neįgaliųjų užimtumo, kaip socialinės politikos ir valstybės pagalbos sąveikos elemento, ekonominė-socialinė svarba. Antroje disertacijos dalyje, remiantis teoriniais ir empiriniais tyrimais, apžvelgiami valstybės pagalbos vertinimo aspektai ir taikomi metodai. Po literatūros apžvalgos eina metodologijos apibrėžimo dalis,

kurioje sudaromas kompleksinis valstybės pagalbos, skirtos neįgaliųjų užimtumui, vertinimo modelis. Mokslinės literatūros pagrindu sudaroma vertinamų rodiklių sistema, kuri integruojama į vertinimo modelį. Taip pat nustatoma veikslių seka vertinant valstybės pagalbos poveikio vertinimą skatinant neįgaliųjų užimtumą. Empirinė dalis apima sudaryto neįgaliųjų užimtumui skirtos valstybės pagalbos vertinimo modelio pritaikymą ir gautų rezultatų aptarimą. Remiantis atliktu vertinimu, pateikiamos išvados bei rekomendacijos neįgaliųjų užimtumo politikai teikiant valstybės pagalbą ir pasiūlymai tolesniems tyrimams.

Mokslinio tyrimo rezultatų aprobavimas ir sklaida. Pagrindiniai mokslinio tyrimo rezultatai paskelbti trijose mokslinėse publikacijose, skaityti du pranešimai disertacijos tematika nacionalinėse ir tarptautinėse konferencijose. Disertacijos rezultatai SADM, NDNT, neįgaliųjų nevyriausybinėms organizacijoms buvo pristatyti 2021 m. kovo 12 d.

1. VALSTYBĖS PAGALBOS IR JOS KURIAMOS NAUDOS NEĮGALIŪJŲ ASMENŲ UŽIMTUMUI SAMPRATA

EB, kurdama vieningos sąjungos koncepciją, įsipareigojo skatinti sklandžią, suderintą ir tolydžią ekonominės veiklos plėtrą, siekti aukšto lygio užimtumo ir socialinės apsaugos, tvaraus ir neinflacinio augimo, didelio konkurencingumo ir ekonominės veiklos rezultatų konvergencijos, gyvenimo lygio ir gyvenimo kokybės gerėjimo, valstybių narių ekonominės ir socialinės sanglaudos bei kitų tikslų, užtikrinančių darnią sąjungos plėtrą. Siekiant darnios plėtos, vienodos galimybės turi būti užtikrintos visiems ES gyventojams. Įvairiuose dokumentuose ir strategijose keliamas reikalavimas sudaryti palankias sąlygas labiausiai pažeidžiamiems asmenims, kuriems dėl tam tikrų aplinkybių sunku integruotis į visuomenę, darbo rinką, kultūrinę veiklą ar politinį gyvenimą. Šiai asmenų grupei priskiriami neįgalūs asmenys, kurie dėl tam tikrų visuomenės nuostatų vis dar patiria socialinę atskirtį. Socialiai atskirti asmenys ne tik dažniau susiduria su psichologinėmis problemomis, bet ir dažniau atsiduria žemiau skurdo ribos. Siekiant mažinti neįgalių asmenų skurdą, o kartu didinant jų integravimą į visuomenę, valstybės skatinamos teikti paramą ūkio subjektams, prisidedantiems prie šio tikslo siekimo ir įdarbinantiems neįgaliuosius.

Šioje mokslinio tyrimo dalyje yra apžvelgiamos valstybės pagalbos formavimosi sąlygos ir jų laikantis keliami teisiniai bei ekonominiai reikalavimai šalims, siekiančioms pasinaudoti šiuo paramos teikimo įrankiu. Be to, valstybės pagalba, skirta neįgaliųjų įdarbinimui, yra socialinės politikos įrankis, todėl apžvelgiamos pagrindinės šios politikos savybės neįgaliųjų užimtumo kontekste.

1.1. Valstybės pagalbos samprata

Valstybės pagalbos vaidmuo ekonomikoje vertinamas dvejopai: vienu atveju kaip būtina priemonė rinkos netolygumams taisyti, kitu atveju – kaip rinkos konkurenciją varžanti priemonė. Toks požiūris į valstybės pagalbą formavosi vystantis skirtingoms ekonomikos santvarkoms.

Mokslininkai Abdullahi ir Adeiza (2019), Besley ir Seabright (1999), Galli ir Pelkmans (2000), Lastauskienė (2015), Radaelli (2004), Rodger (2000), Staskevičiūtė ir Tamošiūnienė (2010), analizavę valstybės vaidmenį ekonomikoje, skiria tris laikotarpius – merkantilizmą, liberalizmą ir intervencionizmą, kurie skirtingais požiūriais į valstybės dominavimą suformavo valstybės pagalbos atsiradimo pagrindus (1.1 pav.). Ekonominėje literatūroje valstybės pagalba dažnai yra laikoma prieštaraujančia laisvosios rinkos egzistavimui, tačiau kai tokia pagalba yra tinkama priemonė

sprendžiant šalies socialines ar ekonomines problemas, ji gali būti teikiama. ES valstybėse pagalbos teikimas yra griežtai reglamentuojamas, o jos teikimą prižiūri EK, kuri išskiria valstybės pagalbos rūšis, laikomas neprieštaraujančiomis bendrajai rinkai.

1.1 pav. Valstybės pagalbos sampratos raida

Šaltinis: sudaryta autorės

Valstybės teikiama pagalba, kai ji laikoma priemone, padedančia koreguoti natūralų rinkos nepakankamumą, yra leistina ir turi teigiamų ypatybių. Įrodžius, kad valstybės kišimasis duoda naudos rinkoje, užtikrina laisvą judėjimą ir kitaip nepažeidžia Romos sutarties nuostatų, valstybės pagalba gali būti pripažįstama kaip teigiamą poveikį daranti priemonė (Buelens, Garnier, Meiklejohn, & Johnson, 2007; Martin & Valbonesi, 2000; Pisapia, 2014). Tokiu atveju, siekiant įgyvendinti valstybės tikslus, teikiama valstybės pagalba gali būti suderinama su vidaus rinka arba gali būti laikoma neprieštaraujančia vidaus rinkai. Svarbi sąlyga teikiant tokią pagalbą – ji turi spręsti reikšmingas šalies problemas. Šalies problemos gali būti įvairios: ekonominio, socialinio kultūrinio ir kitokio pobūdžio. Taigi valstybės pagalba gali būti ekonomiškai efektyviausia ir optimali priemonė rinkos nepakankamumui ištaisyti, ypač kai siekiama šalies socialinės politikos tikslų (Briglaue, Dürr, Falck, & Hüschelrath, 2019; Crocioni, 2006).

Pati valstybės pagalbos sąvoka dažniau laikoma teisinio nei ekonominio pobūdžio. Remdamiesi Romos sutartimi, EK ir Europos teismas sukūrė keturis kriterijus, kurių egzistavimas teisiniu požiūriu suprantamas kaip valstybės pagalba (Haucap & Schwalbe, 2011):

- valstybės lėšų paskirstymas – tiesioginis pinigų pervedimas arba netiesioginis lėšų paskirstymas ūkio subjektams (pavyzdžiui, valstybė atsisako dalies pajamų, sumažindama mokesčius arba atleisdama nuo tam tikrų mokesčių);
- valstybės priemonė suteikia ūkio subjektui ekonominį pranašumą, kurio jis nebūtų įgijęs įprastai užsiimdamas verslu. Visi gamintojai bendrojoje rinkoje panašiomis sąlygomis turi konkuruoti pagal savo galimybes ir prisiimamą riziką. Bet kokia priemonė, kuri dirbtinai padidina įmonių

galimybes arba mažina jų riziką ir gerina padėtį rinkoje, iškraipo konkurenciją: tokios priemonės gavėjas gali gaminti mažesniais sąnaudomis nei negavęs subsidijos, arba gali išlaikyti gamybą, kuri galėjo išnykti (Mathijsen, 1972; Pisapia, 2014);

- valstybiniai pervedimai vykdomi pasirinktinai (selektyviai) – tam tikriems ūkio subjektams suteikiama daugiau naudos nei kitiems. Jei paramos priemonės skatina įmones ar tam tikrų prekių gamybą, bet taikomos visos šalies mastu, neatsižvelgiant į įmonių buvimo vietą ar pramonės šaką, tai šios priemonės neatitinka selektyvumo kriterijaus ir nelaikomos valstybės pagalba. Tokios priemonės sukelia bendrus iškraipymus, nes jomis vienodai gali pasinaudoti visos konkrečios šalies įmonės;

- valstybės lėšų skyrimas turi įtakos konkurencijai ir prekybai tarp dviejų ar daugiau valstybių narių. Šis kriterijus yra pakankamai patenkinamas, jei galima įrodyti, kad ūkio subjektas yra rinkoje, kurioje taip pat veikia kitos valstybės narės ūkio subjektas.

Visuose išvardytuose kriterijuose dominuoja įmonė ir jos kuriama produkcija, todėl valstybės pagalba suprantama kaip bet kokia forma iš valstybės išteklių skirta parama tam tikroms įmonėms ar tam tikrai produkcijai palaikyti. Iš įvardytų kriterijų taip pat ryškėja neigiami valstybės pagalbos bruožai. Teikiant valstybines subsidijas privačioms arba valstybinėms įmonėms, šios įmonės aktyviai ar potencialiai konkuruoja su kitomis įmonėmis ir tai siejama su galimais konkurencijos iškraipymais. Taigi valstybės pagalba gali iškraipyti konkurenciją vienoje ar keliose rinkose – ji gali suteikti išskirtines sąlygas valstybės pagalbos gavėjo teikiamiems produktams ar paslaugoms, patiriamoms sąnaudoms ar net kitoms vartotojų rinkoms (Crocioni, 2006).

Valstybės pagalba taip pat gali turėti teigiamų savybių ir gali būti laikoma tinkama rėmimo priemone, siekiant pašalinti rinkos nepakankamumą. Romos sutartyje, reglamentuojančioje valstybės pagalbos draudimą, yra numatytos išimties, leidžiančios teikti pagalbą. EK, numatydamą išimtis pagal teikimo tikslus, išskiria tris valstybės pagalbos rūšis, kurios laikomos neprieštaraujančiomis bendrajai rinkai, – regioninė, horizontalioji ir sektorinė pagalba. Tai pagrindinės ir plačiausiai naudojamos valstybės pagalbos rūšys, siekiant ekonominio šalies pranašumo.

Parama, kuri yra skiriama atskirų regionų vystymuisi, yra suprantama kaip **regioninė valstybės pagalba**. Regioninė pagalba skatina neturtingų, atsilikusių regionų plėtrą. Valstybės pagalbos draudimas netaikomas valstybės pagalbos skyrimui, kuris turėtų remti tuos regionus, kuriuose neišprastai žemas pragyvenimo lygis ir neišprastai žemas užimtumo lygis. Ši regioninė pagalba gali būti teikiama tol, kol nedaro įtakos prekybos sąlygoms

tokiu mastu, kad pažeistų bendrą interesą. Dalis šios leistinos regioninės pagalbos yra skirta nepalankioje padėtyje esančioms vietovėms. Siekiant įvertinti, ar valstybės pagalba gali būti pagrįsta, šalies rodikliai vertinami pagal ES vidurkius, tokius kaip nedarbo lygis arba bendrasis vidaus produktas vienam gyventojui. Kita leidžiamos regioninės pagalbos dalis skirta regionams, kurių sąlygos laikomos nepalankiomis, palyginti su kiekvienos valstybės narės vidurkiu (Haucap & Schwalbe, 2011; Martin & Valbonesi, 2000).

Be kita ko, EK laikosi nuomonės, kad yra kitų esminių ekonominių problemų, kurios gali pateisinti valstybės pagalbos skyrimą. Dėl to šalims narėms leidžiama teikti pagalbą, kurios poveikis neapsiriboja tik konkrečiu ekonomikos sektoriumi, o reiškia bendrąją valstybės pagalbą, kuri iš esmės gali būti skiriama bet kuriai bendrovei, bet kuriame sektoriuje, jei bus tenkinami būtini kriterijai, tai yra ši pagalba gali būti skiriama horizontaliai, todėl ji įvardijama kaip *horizontali valstybės pagalba*. Horizontali pagalba yra skirta rinkos nesėkmėms koreguoti ir turi įtakos įmonėms, neatsižvelgiant į jų veikimo vietą ar sektorių. Horizontaliosios pagalbos sąvoką sudaro tokių kategorijų valstybės pagalba: mažoms ir vidutinėms įmonėms; moksliniams tyrimams ir plėtrai; aplinkos apsaugai; įmonėms gelbėti ir restruktūrizuoti; užimtumui; mokymui. Pažymėtina, kad ši pagalba netaikoma jautriems sektoriams, tokiems kaip žemės ūkis, žuvininkystė, transportas, anglies ir plieno sektorius ir kt. (Haucap & Schwalbe, 2011; Martin & Valbonesi, 2000).

Dėl ilgalaikių ekonominių problemų EK išskyrė tam tikrus sektorius, kuriems netaikomas bendrasis valstybės pagalbos draudimas ir jiems teikiama pagalba įvardijama kaip *sektorinė valstybės pagalba*. Sektorinė pagalba skirta dvejų tipų problemoms spręsti. Pirmajam tipui priskiriami sektoriai, kurie turi mažėjimo tendencijas, tokie kaip anglies gavybos, plieno, laivų statybos ir kiti sektoriai. Antrajam problemų tipui priskiriami sektoriai, kurie yra veikiami konkurencinių jėgų. Tai bankininkystė, oro transportas, laivininkystė ir motorinės transporto priemonės. Pagrindinis kriterijus teikiant šios rūšies pagalbą atskiriems ūkio sektoriams – pagalba turi padėti išspręsti ilgalaikes problemas, o ne išlaikyti esamą ar buvusią padėtį sektoriuje (Haucap & Schwalbe, 2011; Martin & Valbonesi, 2000).

Taikant apžvelgtas valstybės pagalbos rūšis, galima pastebėti teigiamą ir neigiamą poveikį rinkos veikimui (1.1 lentelė). Dėl šios priežasties būtina valstybės pagalbos teikimo kontrolė ir vertinimas, kurie padėtų užtikrinti tinkamą politikos, į kurią yra nukreipta valstybės rėmimo priemonė, įgyvendinimą (Crocioni, 2006).

1.1 lentelė. Valstybės pagalbos rūšių panaudojimo trūkumai ir pranašumai

Pagalbos paskirtis	Tikėtina valstybės pagalbos nauda	Galima valstybės pagalbos žala
Regioninė valstybės pagalba		
Atsilikusių regionų vystymuisi	regionų socialinės-ekonominės atskirties mažėjimas	netikslus ekonominio išsivystymo regionų vertinimas ir netinkamas pagalbos paskirstymas
Horizontali valstybės pagalba:		
Užimtumo skatinimui	darbo rinkos netobulumų mažėjimas	netikslingas panaudojimas
Mokslinių tyrimų plėtrai	inovacijų plėtra	netikslingas panaudojimas
Aplinkos apsaugai	aplinkos sąlygų gerėjimas	netikslingas panaudojimas
Parama SVV plėtrai	smulkių įmonių ekonominės padėties gerėjimas, darbo vietų daugėjimas	nenaudingas nepatikimų įmonių rėmimas ar kūrimas
Įmonių restruktūrizavimui	perspektyvių, pridėtinę vertę kuriančių įmonių finansinių sunkumų palengvinimas	nenaudingas nepatikimų įmonių rėmimas
Sektorinė valstybės pagalba		
Sektorių, kuriems sudėtinga konkuruoti, skatinimui	sektorių stabilizavimas	remiamų sektorių pranašumas; valstybinių įmonių pranašumas

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Martin ir Valbonesi (2000)

Dėl vykstančios globalizacijos EK vis dažniau išskiria naujas valstybės pagalbos rūšis, kurių skyrimas suderinamas su Europos teise. Tai socialinio pobūdžio valstybės pagalba, valstybės pagalba stichinių nelaimių padarytai žalai sumažinti, valstybės pagalba Europos interesams svarbių projektų skatinimui, valstybės pagalba kultūros paveldo išsaugojimui ir kita pagalba. EK valstybės narės prašymu taip pat gali atskirai nustatyti kitas valstybės pagalbos rūšis, kurios yra suderinamos su bendrąja rinka (Europos Bendrija, 2012).

Šalia įvardytų valstybės pagalbos rūšių yra išskiriama dar viena valstybės pagalbos rūšis – nereikšminga pagalba (*de minimis pagalba*), kuri neatitinka visų valstybės pagalbos kriterijų ir nėra susieta su konkrečiu tikslu, tačiau apribota dydžiu ir teikimo laikotarpiu. Bendra vienai įmonei suteiktos *de minimis* pagalbos suma kiekvienoje valstybėje narėje negali viršyti 200 000 eurų sumos per bet kurį trejų finansinių metų laikotarpį. Svarbu užtikrinti, kad suteikta pagalba neviršytų nustatytos ribos. Teikiant *de minimis* pagalbą

daroma prielaida, kad nedidelė pagalba suma paprastai nesukelia konkurencijos iškraipymų arba sukelia tik mažus tokius iškraipymus.

Svarbus valstybės pagalbos vaidmuo išryškėjo 2008 m. finansų krizės laikotarpiu. Tokią pagalbą valstybės narės turėjo galimybę teikti finansų įstaigoms, kartu reguliuoti ekonominius procesus (Nicolaidis & Rusu, 2010). Finansų krizė atvėrė EK galimybę tobulinti valstybės pagalbos politiką ir panaudoti tą pagalbą kaip novatorišką priemonę ekonominėms, socialinėms problemoms spręsti. Iki tol valstybės pagalba buvo suvokiama kaip valstybės kišimasis į rinką, siekiant ištaisyti rinkos netolygumus, tačiau po krizės požiūris į valstybės pagalbą keitėsi (Crocioni, 2006; Pisapia, 2014). Teigiama valstybės pagalbos nauda išryškėjo ir COVID-19 pandemijos metu, kai buvo palaikomas smulkaus verslo gyvavimas ar darbuotojų išlaikymas (Ferri, 2020). Taigi valstybės parama vis dažniau naudojama sprendžiant ekonomines ir socialines problemas. Turėtų būti siekiama, kad valstybės pagalba būtų skiriama veiklai, kuriai finansų rinkos nėra linkusios skolinti pinigų, arba veiklai, kuri gali prisidėti prie ekonominio augimo, konkurencingumo ar tvarių darbo vietų kūrimo, tačiau šių tikslų pasiekimas priklauso nuo ekonomiškiausio požiūrio visos Europos lygmeniu (Quigley, 2009).

EK vis dažniau pasisako, kad turi būti vertinamas valstybės pagalbos priemonių naudojimo veiksmingumas. Valstybės pagalbos poveikio vertinimas didina teikiamos pagalbos skaidrumą ir gerina valdymo procesus. Savalaikis valstybės pagalbos vertinimas taip pat padeda veiksmingiau ir efektyviau paskirstyti išteklius, siekiant įgyvendinti numatytus tikslus (Buelens et al., 2007; Iozia, 2016; Robins, 2018). Pažymėtina, kad kai kuri pagalba prieš ją teikiant turi būti vertinama ir turi būti nustatytas galimas jos poveikis, tačiau vertinti pagalbą, kuri suderinama su bendrąja rinka ir kuriai netaikomas pranešimo privalomumas, prievolės nėra. Taigi tokios pagalbos ne tik efektyvumas, bet ir naudingumas dažnu atveju nėra pamatuotas ir jos poveikis nėra žinomas. Viena iš tokių pagalbos rūšių, kuri administravimo prasme neturi būti vertinama, yra pagalba nepalankias sąlygas darbo rinkoje turinčių asmenų ir neįgalių darbuotojų užimtumui didinti. Autorės manymu, ekonomine prasme tokios pagalbos vertinimas leidžia pamatuoti jos įtaką įgyvendinamos socialinės politikos tikslams.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybės teikiama parama turi teigiamų ir neigiamų požymių. Neigiamas valstybės pagalbos požymis yra susijęs su konkurencijos iškraipymu, tačiau kai valstybės ištekliais siekiama taisyti rinkos netolygumus arba spręsti ekonomines ar socialines problemas, toks valstybės rėmimo įrankis yra leistinas. Valstybė, siekdama efektyvaus

nacionalinių lėšų panaudojimo ir įgyvendinamos politikos tikslingumo, turi būti suinteresuota vertinti savo investicijas ir jų grąžą.

1.2. Socialinės politikos užimtumo kontekste samprata

Vienas pagrindinių šalies tikslų – gerinti gyventojų gyvenimo kokybę mažinant skurdą, socialinę atskirtį, didinant švietimo galimybes, sveikatos sistemos prieinamumą, šeimos gerovę, dalyvavimą kultūrinėje, politinėje veikloje ir pan. Ypač daug dėmesio turi būti skiriama socialiai pažeidžiamiems asmenims, tarp jų ir negalių turintiems asmenims. Tai pažymima įvairiose strategijose bei politikose ir kiekviena valstybė, siekdama bendro intereso, turėtų jomis vadovautis. Skatinant neįgaliųjų integraciją į visuomenę gali būti taikomos įvairios rėmimo priemonės, viena kurių gali būti užimtumo didinimas. Užimtumo politikai įgyvendinti valstybės gali pasinaudoti suteikta galimybe teikti paramą ūkio subjektams, kurie siekia integruoti neįgalius asmenis į darbo rinką. Didinant neįgalių asmenų aktyvumą sprendžiamos įvairios socialinės problemos. Tuo tikslu šioje disertacijos dalyje apžvelgiami užimtumo politikos kaip socialinės politikos elemento esminiai principai, daugiausia dėmesio sutelkiant į neįgalių asmenų integravimą.

1.2.1. Užimtumo politikos vaidmuo sprendžiant neįgaliųjų problemas

Šiuolaikinėje visuomenėje šalies ūkio plėtra ir žmonių gerovė priklauso nuo žmogiškųjų išteklių masto ir kokybės. Visų darbingo amžiaus gyventojų įtraukimas į darbo rinką ir jų įsitvirtinimas šioje rinkoje yra svarbi šalies ekonominės bei socialinės gerovės kilimo sąlyga. Kai kurie autoriai (Blanck et al., 2003; Koch, Park, & Zahra, 2019; Meyer & Mok, 2019; Rothstein & Valletta, 2017) teigia, kad gyvenimo kokybei įtakos turi įvairūs ekonominiai veiksniai ir gerovė tiesiogiai siejama su galimybe įgyti tam tikras pajamas, kurios padėtų patenkinti bent minimalius poreikius. Kiti autoriai (Bonanno et al., 2019; Hästbacka & Nygård, 2019; Kim et al., 2016; Krutulienė, Miežienė, & Gruževskis, 2019; Noll, 2018) teigia, kad vien ekonominėmis priemonėmis socialinės visuomenės problemos neišsprendžiamos, todėl gyvenimo kokybei įtakos turi daugelis veiksnių, kurie skirtingiems asmenims gali būti skirtingo reikšmingumo lygio ir gali būti vertinami subjektyviai.

Ekonominiai ir socialiniai veiksniai asmens gyvenime dažnai priklauso nuo jo sveikatos, todėl sveikatos būklė dažnai įvardijama kaip vienas svarbiausių gyvenimo kokybės veiksnių. Dėl ligos ar negalios asmenys dažnai

patiria įvairių diskriminacinių veikslių ir tai jiems trukdo integruotis ne tik į darbo rinką, bet ir į visuomenę. Todėl, siekiant darnos pasaulio vystymesi, nepaliekama be dėmesio socialiai jautriausia grupė, kuriai sunkiausia integruotis į visavertį ir efektyvų gyvenimą (Hästbacka & Nygård, 2019).

Vis dažniau mokslinėje literatūroje (Bambra, 2019; Bruneckiene, Pekarskiene, Palekiene, & Simanaviciene, 2019; Hansen, Andreassen, & Meager, 2011; Hästbacka & Nygård, 2019; Khayat-zadeh-Mahani, Wittevrongel, Nicholas, & Zwicker, 2019; Kim et al., 2016; Krutulienė, 2012) sveikata išskiriama kaip labai svarbi asmens gyvenimo kokybės komponentė, nes ekonominė ir socialinė gyventojų padėtis neretai tiesiogiai priklauso nuo asmens sveikatos būklės. Neįgalių asmenų gyvenimo kokybę dažnai sudėtinga pagerinti dėl įvairių kliūčių, su kuriomis jie susiduria daug dažniau nei sveiki asmenys. PSO sveikatą apibūdina kaip visapusę fizinę, dvasinę ir socialinę gerovę. Remiantis PSO formuojamu požiūriu, kiekvienas asmuo bet kuriuo gyvenimo etapu gali tapti laikinai ar visam laikui neįgalus, todėl turi būti siekiama taisyti nepalankią neįgalių asmenų padėtį. Dėl visuomenės senėjimo, didėjančio sergamumo su negalia susijusiomis ligomis ir dėl neigiamo kitų ekonominių ir aplinkos veiksnių poveikio negalią turinčių asmenų skaičius pasaulyje didėja (Pasaulio sveikatos organizacija, 2011).

Apibendrinus įvairias strategijas ir dokumentus, skirtus neįgaliųjų gyvenimo kokybės gerinimui (1.2 lentelė), matyti, kad nemažai dėmesio skiriama šių asmenų užimtumo skatinimui, kuriant tinkamas darbo vietas ir integruojant juos į darbo rinką (Europos Bendrija, 2012; Europos Komisija, 2010b, 2010a; Europos Taryba, 2017; Gender Equality..., 2019; Jungtinės Tautos, 2010; Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, 2015; Mazziotta, Pallara, & Solipaca, 2019).

1.2 lentelė. Strategijos ir dokumentai, nustatantys neįgaliųjų socialinę apsaugą ir integravimą

Dokumentas	Nuostatos
JT rezoliucija	Numatyta užtikrinti tinkamą gyvenimo kokybę visiems pažeidžiamose situacijose esantiems žmonėms, įskaitant neįgaliuosius. Įsipareigojama panaikinti skurdą, įveikti nelygybę, ginti žmogaus teises, sukuriant sąlygas deramam darbui visiems, atsižvelgiant į gebėjimų lygį
JT neįgaliųjų teisių konvencija	Valstybės įpareigojamos pripažinti neįgaliųjų lygias teises į darbą ir skatinamos pasirūpinti šių asmenų užimtumu – įdarbinti juos viešajame ir privačiame sektoriuose

Dokumentas	Nuostatos
Romos sutartis	Pabrėžiama, kad įvairiose gyvenimo situacijose visoms gyventojų grupėms, tarp jų ir neįgaliesiems, turi būti sudarytos tinkamos sąlygos
Europos socialinių teisių ramstis	Skatinama užtikrinti lygias galimybes užimtumo ir socialinės apsaugos srityje, nepaisant lyties, rasinės ar etninės kilmės, religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Nustatant politikos pagrindus turi būti užtikrinamos neįgaliųjų teisės į rėmimą pajamų, kurios užtikrintų orų gyvenimą, paslaugas, dalyvavimą darbo rinkoje ir visuomenėje bei darbo aplinką, pritaikytą jų poreikiams
ET 2017–2023 m. strategija dėl negalios „Žmogaus teisės: realybė visiems“	Siekama užtikrinti lygybę ir nediskriminavimą neįgalių asmenų atžvilgiu visuomenėje, didinant švietimo ir darbo vietų prieinamumą neįgaliesiems, prireikus kurti pagalbos teikimo schemas
Strategija „Europa 2020“	Skatinama sudaryti sąlygas gerokai didesniai neįgaliųjų skaičiui užsidirbti pragyvenimui atviroje darbo rinkoje. Darbo vietos užtikrina ekonominį savarankiškumą, leidžia pasiekti asmeninio tobulėjimo rezultatų ir geriausiai apsaugoti nuo skurdo. Atsižvelgiant į tai, atviroje darbo rinkoje daugiau neįgaliųjų turi dirbti apmokamą darbą. Skatinama išnaudoti įvairias priemones įtraukiant neįgaliuosius į atvirą darbo rinką: savisamdą, socialinio verslo iniciatyvas, pasinaudoti patvirtintomis valstybės pagalbos schemomis
2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios	Numatyta atverti neįgaliesiems daugiau galimybių pasinaudoti visomis savo teisėmis ir visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime ir Europos ekonomikoje, ypač bendrojoje rinkoje

Šaltinis: sudaryta autorės.

Taigi vienas iš pagrindinių ES ir jos valstybių narių ekonominės bei socialinės politikos tikslų yra užimtumo skatinimas, orientuotas į neįgaliuosius, juos mokant ar įdarbinant. Dėl įvairių veiksnių, tokių kaip visuomenės požiūris ar diskriminacija, neįgaliesiems sunku patekti į darbo rinką ir joje likti, todėl valdžios institucijos gali taikyti įvairias priemones, kuriomis įmonės skatinamos kelti tokių asmenų užimtumo lygį. Kadangi darbo užmokesčio išlaidos yra įprasta bet kurios įmonės veiklos išlaidų dalis, pagalba, kompensuojant patirtas išlaidas, turėtų teigiamą poveikį tokių asmenų užimtumo lygiui.

Skatinant neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką gali būti taikomos griežtesnės užimtumo priemonės, pavyzdžiui, privalomų kvotų nustatymas. Prancūzija, Vokietija, Italija, siekdamos padidinti neįgaliųjų užimtumą, jau daugelį dešimtmečių taiko užimtumo kvotas (Gender Equality..., 2019). Pirmosios

kvotų sistemos buvo įdiegtos 1920 m. kaip galimybė įsidarbinti žmonėms, įgijusiems negalią Pirmojo pasaulinio karo metu. Po Antrojo pasaulinio karo dar daugiau šalių pradėjo diegti kvotų sistemą. Pradžioje buvo orientuojamasi tik į fizinę negalią turinčius asmenis, vėliau buvo pradėta įtraukti asmenis, turinčius protinę ir psichosocialinę negalią (Gender Equality..., 2019). Dabar fiksuojama apie šimtas pasaulio šalių, kurios taiko kvotų sistemą įdarbinant neįgalius asmenis. Kiekviena šalis taiko skirtingo dydžio kvotas ir skirtingas taisykles įdarbinant tikslinės grupės asmenis. Taip pat kai kurios šalys, pavyzdžiui, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Čekija, kvotų sistemą yra nustačiusios tiek viešojo, tiek privataus sektoriaus organizacijoms, kitos, kaip Belgija, Liuksemburgas, Portugalija – tik privataus. Taikomos ir skirtingos sankcijos už taisyklių pažeidimą arba jos visai netaikomos.

Bet koku būdu skatinamas neįgaliųjų užimtumas turėtų didinti neįgaliųjų gaunamas pajamas. Kiekviena valstybė, siekdama kompensuoti pajamų trūkumą, neįgaliesiems moka įvairias socialines išmokas. Kai kurie autoriai (Blanck, 2008; Duff et al., 2007; Eleveld & Vliet, 2013; Junne, 2018; Knijn & Van Wel, 2014; Milner et al., 2019) teigia, kad pasitaiko sveikų asmenų, kurie siekia gauti tam tikrą neįgalumo lygį, kad pasididintų savo gaunamas pajamas ir įgytų kitų lengvatų, piktnaudžiavimų. Pastebėta, kad kai kurie asmenys, praradę pagrindinius pajamų šaltinius, bando surasti būdų, kaip įgyti neįgalumą, kad galėtų gauti iš valstybės ne tik bedarbio, bet ir neįgalumo išmokas. Tai dažniausiai žemos kvalifikacijos darbuotojai, sunkiai galintys surasti kitų pajamų šaltinių ir sunkiai gebantys prisitaikyti prie gyvenimo pokyčių (Lindner & Nichols, 2014). Piktnaudžiaujantieji valstybės teikiamomis privilegijomis ir gaunantieji neįgalumo išmokas dažnai dirba tokius pačius darbus tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir sveiki asmenys (Autor & Duggan, 2006). Taip dirbdami jie siekia gauti kuo daugiau pajamų, darbo metu sąlyginai ignoruodami savo negalią.

Atsižvelgdama į tokius gyventojų siekius, valstybė turi sudaryti sąlygas neįgaliesiems asmenims lengvai integruotis į darbo rinką ir taip taupyti šalies išteklius arba juos išleisti su tam tikra grąža. Jei pastebima, kad vis daugiau įregistruojama neįgalių asmenų, turi būti peržiūrimos negalios suteikimo tvarkos, reguliuojamos neįgaliųjų išmokos – susiejamos su neįgalumo lygiu (Autor & Duggan, 2006). Taip pat vertėtų atsižvelgti į neįgalumo kilmės priežastis – jei asmuo įgijo neįgalumą piktnaudžiaudamas alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis, tokiems asmenims išmokos neturėtų būti skiriamos (Autor & Duggan, 2006).

Svarbu pažymėti, kad ekonomikoje svarbų vaidmenį vaidina pasiūlos ir paklausos dėsniai, kurie turi įtakos ir užimtumui, todėl formuojant užimtumo politiką svarbu įvertinti darbo pasiūlą ir paklausą, ypač jei tai susiję su

neįgaliųjų užimtumu. Užimtumo kontekste darbo jėgos pasiūla ir paklausa – tai apmokytų, darbo ieškančių darbuotojų pasiūla darbo rinkoje ir šių darbuotojų poreikis pagal pramonės šakas ar veiklos sritis.

Tinkamų darbo sąlygų įdarbinamiems neįgaliems asmenims sudarymas gali būti brangesnis nei negalios neturintiems asmenims. Tokiems darbuotojams visų pirma reikia pritaikyti darbo vietą, o tai didina išlaidas. Taip pat tokiems darbuotojams dėl jų sveikatos būklės reikia sudaryti lankstų darbo grafiką. Dažnu atveju neįgalūs asmenys turi ir mažesnę išsilavinimą, todėl reikia papildomai investuoti į jų mokymą. Be to, pasitaiko atvejų, kai neįgalieji piktnaudžiauja savo ligomis ir reikalauja išskirtinių darbo sąlygų, o tai sukelia neigiamą darbdavių požiūrį į tokius asmenis (Gottlieb et al., 2010).

Esant darbo pasiūlos trūkumui, ne tik sveiki, bet ir neįgalūs išsilavinę, aktyvūs asmenys, neturintys darbo, gali rasti įvairių veiklų, kuriomis pagerintų savo gyvenimo kokybę. Užsienio praktikoje (Ahrendt et al., 2018; Duggan & Autor, 2003) pastebėta, kad daugelis neįgalių asmenų linkę pradėti savo verslus, taip susikurdami darbo vietą. Savisamda neįgaliesiems turėtų būti patraukli tada, kai tokie asmenys negali dirbti visos teisės aktuose numatytos darbo dienos. Susikūrę darbo vietą neįgalieji darbe gali praleisti tiek laiko, kiek leidžia jų asmeninės galimybės. Neįgaliųjų savisamda taip pat yra patraukli tada, kai juntama darbdavių diskriminacija – nenorima priimti neįgalių asmenų (Gouskova, 2012). Valstybė tokias neįgaliųjų iniciatyvas turėtų remti ir skatinti. Jei neįgalūs asmenys nori kurti savo verslą ir atsisako anksčiau turėto darbo, jie rizikuoja tam tikru laikotarpiu gauti mažesnes pajamas. Tokia forma dirbantiems asmenims taip pat sunku užtikrinti reguliary darbo ritmą ir darbo užmokestį. Be to, neįgaliųjų įkurtos veiklos priklauso smulkiąjam verslui ir joms sunku konkuruoti su stambiais verslo įmonėmis (Gouskova, 2012). Valstybė turėtų rūpintis tokių įmonių išgyvenimu, skatinti stambaus ir smulkaus verslo bendradarbiavimą. Nauda būtų abipusė, nes stambios įmonės išsilaisvintų nuo smulkaus, nejudraus darbo, kurį galėtų atlikti mažos neįgaliųjų įmonės (Štreimikienė, Šivickas, & Dapkus, 2007), ir tai teigiamai veiktų darbo pasiūlą.

Darbo jėgos paklausos srityje bendra kliūtis įsidarbinti yra diskriminacija, išankstiniai nusistatymai, stereotipai ir gebėjimai, dėl kurių darbdaviai dažnai nenori samdyti neįgaliųjų. Verslo kultūra, vadovų ir bendradarbių požiūris gali sumažinti neįgaliųjų užimtumo galimybes. Neigiamą įtaką darbo jėgos paklausai taip pat turi valstybės mokamų išmokų dydis. Kai valstybė gali suteikti dideles išmokas, neįgaliems asmenims yra patogiau ir priimtinau gauti neįgalumo išmokas nei dirbti (Duggan & Autor, 2003; Hästbacka & Nygård, 2019). Įvairios išmokos neskatina asmenų ieškotis darbo ir manoma, kad kuo didesnė išmoka, tuo asmuo dės mažiau pastangų ieškodamasis darbo

(Fujita, 2010). Ilgai nedirbantis asmuo gali prarasti bet kokias su darbu susijusias kompetencijas. Nors jis bus laimingas ir patenkintas savo gyvenimo kokybe, tačiau vėliau ilgalaikis nedarbas gali neigiamai paveikti tokio žmogaus savivertę, pasitikėjimą ir pasitenkinimą gyvenimu (Fujita, 2010).

Valstybei sumažinus neįgalumo išmokas ar sutrumpinus jų mokėjimo terminus, į darbo rinką būtų pritraukiami neįgalūs asmenys, kurie, norėdami pagerinti savo gyvenimo kokybę, būtų priversti dirbti. Žemos kvalifikacijos darbo rinka būtų papildyta darbo jėga, kuri galėtų atlikti smulkius, lengvus, mažai judrumo reikalaujančius darbus (Duggan & Autor, 2003). Autorės manymu, toks valstybės reguliavimas gali turėti ir neigiamų pasekmių: kai valstybė remia įmones, įdarbinančias neįgaliuosius, tai šios įmonės suinteresuotos kuo daugiau įdarbinti neįgalių darbuotojų, kuriuos remia valstybė, ir atleisti sveikus nekvalifikuotus darbuotojus. Valstybė turi labai gerai įvertinti savo galimybes ir taikyti tas priemones, kurios šalyje yra priimtinausios, tinkamiausios ir spręstų ekonomines bei socialines problemas.

Svarbu paminėti, kad dažnai trūksta informacijos abiejose darbo rinkos pusėse. Neįgalūs asmenys nežino, kokius darbus jie gali atlikti ir kaip gauti reikiamą mokymą, o darbdaviai nežino apie turimus išteklius, kuriais pasinaudodami galėtų samdyti neįgaliuosius (Gottlieb et al., 2010). Dėl šių priežasčių dažnu atveju neįgalieji nėra samdomi, o patys neįgalieji dėl nežinojimo neieško būdų pagerinti savo gyvenimo kokybę.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybė, įgyvendindama įvairias strategijas ir siekdama efektyvios socialinės politikos, turi didinti ne tik sveikų žmonių, bet ir neįgaliųjų užimtumą, skatinti jų verslų kūrimą, siekti, kad kuo daugiau darbdavių būtų suinteresuoti kurti darbo vietas neįgaliesiems ir taip prisidėti prie neįgalių asmenų užimtumo didinimo, socialinės atskirties ir skurdo mažinimo. Be kita ko, valstybei svarbus uždavinys konstruojant neįgaliųjų socialinės apsaugos sistemą yra sukurti tokią neįgaliųjų užimtumo politiką, kad neįgalūs asmenys būtų suinteresuoti ieškoti darbo, o ne tik gauti valstybės išmokas bei paskatas. Tam reikalingas ir darbdavių motyvavimas bei informavimas apie jų vaidmens svarbą bei sukuriama naudą ne tik visuomenei, bet ir pačiam darbdaviui.

1.2.2. Neįgaliųjų užimtumo politikos reikšmė įgyvendinant skurdo ir socialinės atskirties mažinimo tikslus

Užimtumo politikos įgyvendinimas yra siejamas ne tik su asmens įveiklinimu, bet ir su kitų problemų, tokių kaip skurdo ir socialinės atskirties mažinimas, sprendimu. Neįgalus asmuo, dalyvaujantis įprastinėje darbo aplinkoje, įgyja

tam tikrų socialinių įgūdžių ir juos tobulina, kartu keičia sveikų gyventojų stereotipinį požiūrį į neįgaliuosius. Visuomenės požiūrio į neįgaliuosius keitimas veiksmingiausias, kai neįgalūs asmenys patenka tarp sveikų asmenų. Tai leidžia sveikiems geriau pažinti sveikatos problemų turinčius asmenis ir priimti juos su jų trūkumais. Be kita ko, neįgalių asmenų integravimas į sveikų darbuotojų kolektyvą dėl konkurencingo darbo užmokesčio gali turėti didesnę naudą, sprendžiant skurdo problemas. Neįgalių asmenų integravimas į darbo aplinką kartu su sveikais asmenimis taip pat teigiamai veikia jų motyvaciją dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Visi šie veiksniai padeda mažinti neįgaliųjų socialinę atskirtį.

PSO atskirtį apibūdina kaip dinamišką, daugialypį procesą, kurį lemia nevienodo stiprumo santykiai, susidarantys keturiuose pagrindinėse dimensijose – ekonominėje, politinėje, socialinėje ir kultūrinėje. Visa tai gali pasireikšti skirtingais lygmenimis, tokiais kaip individo, namų ūkio, grupės, bendruomenės, šalies ar pasaulio. Atskirties padarinys – nevienoda prieiga prie išteklių, galimybių ir teisių, o tai lemia sveikatos sutrikimus. Mokslinėje literatūroje socialinė atskirtis nagrinėjama įvairiais aspektais, tačiau pati sąvoka apibūdinama labai panašiai. Esminiai socialinės atskirties principai susiję su visuomenės dalies atstūmimu, kuris užkerta kelią asmenims visapusiškai dalyvauti socialiniame, ekonominiame, kultūriniame ir politiniame gyvenime (Bonanno et al., 2019; Kim et al., 2016; Mussida & Parisi, 2019; Parodi & Sciulli, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017). Socialinė atskirtis yra sudėtingas socialinis reiškinys, pasireiškiantis asmenų bejėgiškumu, kurį dažnai nulemia netinkamas socialinis dalyvavimas, kultūrinės ir šviečiamosios veiklos stoka, netinkamos galimybės naudotis paslaugomis. Tokie reiškiniai paveikia pažeidžiamiausias gyventojų grupes, tokias kaip neįgalūs asmenys. Tyrėjų manymu, socialinė atskirtis yra negalios produktas (Kim et al., 2016; Mussida & Parisi, 2019; Parodi & Sciulli, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017).

Socialinė atskirtis labiau siejama su emocine, psichologine būseną, tačiau jai matuoti yra naudojami įvairūs skurdo, ilgalaikio nedarbo, gyvenimo sąlygų, medicininių paslaugų, socialinių išmokų ir kiti rodikliai. Moksliniuose tyrimuose teigiama, kad dažniausiai socialinę atskirtį patiria tie asmenys, kurie yra žemiau skurdo ribos (Kim et al., 2016; Mussida & Parisi, 2019; Parodi & Sciulli, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017). Kylantis nedarbo lygis, mažėjančios pajamos, taip pat švietimo stoka yra pagrindiniai priežastiniai skurdo atsiradimo veiksniai. Didėjant skurdui, mažėja vartojimo galimybės, kartu mažėja galimybės dalyvauti visuomeninėje veikloje, kultūriniame gyvenime ar švietime. Augantis nepasitikėjimas ir pasyvumas ar priverstinis atribojimas taip pat gali turėti reikšmingą įtaką užimtumui, o tai

gali dar labiau gramzdinti į mažiausias pajamas gaunančių gyventojų sluoksnį. Dėl šių priežasčių skurdas ir socialinė atskirtis turi stiprias sąsajas su užimtumu ir yra svarbūs sprendini socialinės ir ekonominės politikos uždaviniai (Mussida & Parisi, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017).

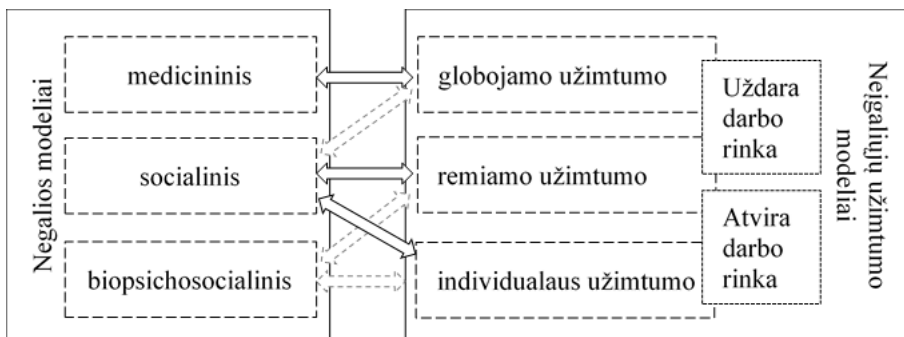
Socialinė atskirtis labiau tapatinama ne su materialiniais nepritekliais, o su gebėjimu dalyvauti visuomeniniame gyvenime, kai skurdas yra susijęs su materialine gerove. Oficialus skurdo apibrėžimas yra pagrįstas pajamomis prieš apmokestinimą ir neapima išmokų natūra, tokių kaip papildomos socialinės išmokos arba kita materialinė pagalba. Skurdas gali būti apibūdinamas kaip mažų pajamų ir įvairių materialinių sunkumų derinys (Balvočiūtė, 2019; Fremstad, 2009; She & Livermore, 2009). Galima sakyti, kad pajamų pokyčiai turi didelę įtaką skurdo egzistavimui. Svarbu pažymėti, kad materialinis nepriteklus ir skurdžios pajamos nebūtinai yra vienas su kitu susiję veiksniai. Skurdžios pajamos nebūtinai reiškia materialinį nepriteklį ir atvirkščiai. Tačiau kai skurdžios pajamos ir materialinis nepriteklus egzistuoja kartu, tikimybė atsidurti skurde yra didelė. Nepriteklus gali paveikti mažas pajamas gaunančių asmenų gyvenimo kokybę, o pajamų stygius – nepasiturinčių asmenų gyvenimo kokybę (Balvočiūtė, 2019; Bonanno et al., 2019). Ši priklausomybė būdinga ne tik visos visuomenės kontekste, bet ir atskiroms socialiai jautrioms grupėms, todėl, autorės manymu, skurdžių pajamų ir materialinių nepriteklių problema ypač aktuali neįgaliųjų bendruomenei. Kadangi pripažįstama, kad labai svarbu gerinti asmenų, kuriems dėl sveikatos problemų sunku visavertiškai integruotis į visuomenę, gyvenimo kokybę, svarbu matuoti ir analizuoti socialinės atskirties veiksmų sąveiką.

Remiantis PSO ataskaitoje pateikta informacija (2011), neįgalūs asmenys daug dažniau gyvena skurdo sąlygomis, palyginti su sveikais asmenimis. Namų ūkiai, kuriuose gyvena negalią turintys asmenys, dažniau susiduria su įvairiais sunkumais, tokiais kaip nepakankama ar nevisavertė mityba, vargingas būstas, prastesnės sanitarinės sąlygos, disponuojamas mažesnis turtas nei sveikųjų ir pan. Neįgalūs asmenys taip pat patiria daugiau išlaidų, susijusių su sveikatos priežiūra, nes yra linkę sirgti (Pasaulio sveikatos organizacija, 2011). Šios skurdo lygiui įtakos turinčios sąlygos dažnai siejasi su gaunamomis pajamomis, kurios priklauso nuo asmenų gebėjimo dalyvauti ekonominiame gyvenime. Neįgaliesiems yra mokamos įvairios išmokos, pašalpos, pensijos, tačiau finansiniu požiūriu geriau gyvena tie neįgalieji, kurie turi galimybę dirbti ir užsidirbti (Kim et al., 2016). Neįgalieji, kaip ir sveikieji, siekia gauti finansinį atlyginimą, kuris, skirtingai nuo neįgalumo pašalpos, priklauso nuo asmens turimų žinių ir profesinės kvalifikacijos.

Apibendrinant galima teigti, kad neįgaliųjų nedarbo problemos pasižymi tam tikru grandininio efektu. Neįgalūs asmenys dėl mažų pajamų dažniau patiria skurdą nei kiti gyventojai. Didėjant skurdui mažėja galimybės dalyvauti visuomeninėje, kultūrinėje ar politinėje veikloje, o tai didina socialinę atskirtį ir turi neigiamą įtaką žmonių savivertei ar pasitikėjimui savimi. Didėjant nepasitikėjimui mažėja galimybės aktyviai įsitraukti į darbo rinką. Žemas aktyvumo darbo rinkoje lygis turi įtakos uždirbamoms pajamoms, tad neįgalūs gyventojai atsiduria skurde ir socialinėje atskirtyje. Taigi neįgaliųjų užimtumo didinimas sprendžia skurdo ir socialinės atskirties problemas, o vertinant neįgaliųjų skurdą ir socialinę atskirtį kartu galima įvertinti užimtumo politikos sėkmę.

1.2.3. Neįgaliųjų darbo rinkos formavimuisi įtakos turintys veiksniai ir jų vaidmuo socialinėje politikoje

Sėkmingas neįgaliųjų užimtumo politikos įgyvendinimas priklauso nuo pasirinkto neįgaliųjų integravimo į darbo rinką būdo – taikomo neįgaliųjų užimtumo modelio. Gottlieb su bendraautoriais (2010) išskyrė pagrindinius ir dažniausiai taikomus neįgaliųjų užimtumo modelius – globojamo užimtumo modelį, remiamo užimtumo modelį ir individualaus užimtumo modelį. Pagrindiniai šių modelių skirtumai pasireiškia dėl kuriamos darbo aplinkos skirtumų, darbo užmokesčio konkurencingumo bei socializavimosi (Blanck et al., 2003; Kregel & Dean, 2002). Užimtumo modelių pasirinkimui ir kartu socialinės politikos, patenkinančios neįgaliųjų poreikius, formavimui įtakos turi negalios suvokimas. Pagal požiūrį į negalią yra kuriami skirtingi negalios modeliai. Dažniausiai pasitaikantys trys negalios modeliai, siejami su visuomenės požiūriu į neįgaliuosius ir su jų gebėjimu socializuotis – medicininis, socialinis ir biopsichosocialinis (Gottlieb et al., 2010). Šie negalios modeliai yra svarbūs kuriant įvairias strategijas, padedančias patenkinti neįgaliųjų žmonių poreikius, todėl, autorės manymu, taip pat yra svarbūs kuriant ir plėtojant neįgaliųjų darbo rinką. Aptariant negalios modelius ir neįgaliųjų užimtumo modelius svarbu ne tik nustatyti šių modelių sąsajas, bet ir įvertinti jų įtaką neįgaliųjų asmenų darbo rinkos formavimuisi (1.2 pav.).

1.2 pav. Negalios modelių sąryšiai su neįgalųjų užimtumo modeliais
Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Gottlieb ir kiti (2010)

Vieno dažniausiai pasitaikančio *medicininio negalios modelio* principas neįgalumą sieja tik su sveikata, fiziniais ar psichiniais sutrikimais ir nesieja su socialine aplinka, kurioje žmonės gyvena. Dėl šios priežasties medicininis modelis orientuojasi tik į asmens sutrikimą ir, formuojant politiką, siekiama užtikrinti gydymo ir paslaugų neįgaliesiems teikimą (Blanck, 2001; Duff et al., 2007; Hästbacka & Nygård, 2019; Kviessienė et al., 2015; Myhill & Blanck, 2012; Shapiro, 1994). Šis modelis vertina negalią kaip sveikatos problemą, todėl pirmiausia siekiama išgydyti, o gydymui nepasisekus teikiamos priežiūros paslaugos (Myhill & Blanck, 2012). Taikant medicininį negalios modelį, neįgalieji gali būti atleisti nuo įprastų visuomenės įsipareigojimų, be to, institucionalizacija ir segregacija šiuo atveju yra pateisinama (Blanck, 2008). Tai turi neigiamų pasekmių neįgalųjų užimtumui, nes ribojamos jų galimybės rinktis, tapti ekonomiškai savarankiškiems ir panaudoti savo profesinį potencialą. Be to, tai sustiprina esamus darbdavių išankstinius nusistatymus dėl neįgalių asmenų pajėgumo dirbti (Gottlieb et al., 2010). Šalyse, kuriose negalia suprantama tik kaip sveikatos sutrikimas, neįgalūs asmenys retai integruojami į darbo rinką, o jei pasirūpinama jų užimtumu, paprastai jie būna atskirti (Froyland et al., 2019; Hao & Li, 2020; Lunt & Thornton, 1994; Uzunoma et al., 2018). Esant tokiam požiūriui į neįgaliuosius kuriamas ir palaikomas uždaros neįgalųjų darbo rinkos egzistavimas ir sietinas su globojamo užimtumo modeliu.

Globojamo užimtumo modelis orientuotas į darbo aplinkos, kurioje dominuoja tik neįgalieji, sukūrimą. Šioje aplinkoje neįgalieji vieni kitus moko darbo įgūdžių ir dažniausiai šioje aplinkoje sveiki asmenys nedalyvauja. Tai visiškai arba beveik visiškai uždara darbo aplinka, kurioje vyrauja negalią turintys asmenys. Uždaroje darbo aplinkoje nėra reikalaujama ypatingų gebėjimų ar darbo įgūdžių, nes atliekamas darbas nekvalifikuotas, lengvas,

nesudėtingas. Taip yra dėl to, kad įdarbinant daug tam tikrą negalią turinčių asmenų, jų gebėjimai ir galimybės būna skirtingi ir, siekiant efektyvaus darbo organizavimo, atliekamos darbo funkcijos nėra sudėtingos. Manoma, kad tokioje aplinkoje dirbantys neįgalūs asmenys yra mažiau produktyvūs nei darbuotojai, neturintys negalios. Toks požiūris būdingas medicininiam negalios modeliui, orientuotam į asmens kūno, mąstymo ar kitų funkcijų sutrikimus (Blanck et al., 2003; Kregel & Dean, 2002).

Asmenims, įdarbintiems pagal globojamo užimtumo modelį, mokamas darbo užmokestis nėra konkurencingas šalies mastu, nes jis mažesnis už minimalų arba minimalus. Mokamas atlygis turi įtakos ekonominės padėties stabilumui, tačiau kai jis yra nepakankamas, turi būti užtikrinami papildomi finansiniai ištekliai. Taigi tokioje aplinkoje dirbantys neįgalūs asmenys dažnai yra priklausomi nuo kitų valstybės rėmimo išmokų (Blanck et al., 2003; Kregel & Dean, 2002). Tik nedaugelis neįgalių asmenų, kuriems taikomas globojamo užimtumo modelis, įsidarbina konkurencingai (Blanck et al., 2003).

Be kita ko, uždaroje aplinkoje dirbantys asmenys daug dažniau patiria diskriminaciją ar kitokį neigiamą visuomenės požiūrį, nes jie sąlyginai yra izoliuojami. Visuomenė taip pat nėra pratinama prie asmenų, kurie turi sveikatos sutrikimų, ir nėra supažindinama su tuo, kad tokie asmenys yra lygiaverčiai gyventojai. Patirdami tokią atskirtį, neįgalieji susiduria su kitomis psichologinėmis problemomis, tokiomis kaip savivertės mažėjimas, nepasitikėjimas ir kitomis būsenomis, turinčiomis įtakos asmens sveikatai (Fujita, 2010; Hästbacka & Nygård, 2019). Galiausiai globojamo užimtumo modelio taikymas prieštarauja strategijose keliamiems tikslams, nes neįgaliesiems nėra suteikiamos lygiavertės teisės dalyvauti socialiniame visuomenės gyvenime.

Su globojamo užimtumo modeliu yra sietinas ir *socialinis negalios modelis*, kuris pastaraisiais metais vis labiau pripažįstamas ir pastebimas (Kvieskienė et al., 2015; Myhill & Blanck, 2012). Šių modelių sąveikai įtakos turi valstybės formuojama neįgaliųjų užimtumo politika ir priemonės, skatinančios neįgaliųjų nukreipimą į darbo rinką. Socialiniame negalios modelyje negalia suprantama kaip aplinkos, socialinė ir požiūrio kliūtis, trukdanti neįgaliesiems žmonėms maksimaliai dalyvauti visuomeninėje veikloje ir būti visaverte visuomenės dalimi (Blanck, 2008). Tai reiškia, kad, pašalinus požiūrį, fizines ir institucines kliūtis, daugelis neįgaliųjų vertinami kaip turintys skirtingus gebėjimus ir didesnes galimybes dalyvauti visuomenėje. Socialiniame modelyje dėmesys skiriamas visuomenei, o ne asmeniui, kaip medicininio modelio atveju. Be to, telkiamasi į unikalius kiekvieno individo gebėjimus ir poreikius (Duff et al., 2007; Gottlieb et al., 2010). Tačiau jei

valstybė, skatindama neįgaliųjų integraciją į darbo rinką, darbo ieškančius negalią turinčius asmenis nukreipia į darbo aplinką, kurioje dominuoja neįgalieji, jų dalyvavimas visuomenėje yra apribojamas.

Socialinis negalios modelis sietinas ne tik su globojamo užimtumo modeliu, bet ir su *remiamo užimtumo modeliu*. Pastarasis modelis labiau orientuojasi į atviros darbo rinkos kūrimą, nes neįgaliems asmenims suteikiama teisė pasirinkti tinkamą darbą (Kregel & Dean, 2002). Šio modelio sėkmė priklauso nuo valstybės formuojamos politikos. Jei valstybė skatina tik tam tikrus ūkio subjektus įdarbinti neįgalius asmenis, dažnu atveju gali būti neužtikrinamas neįgalių asmenų laisvas darbo pasirinkimas. Valstybei remiant pasirinktus ūkio subjektus, formuojama iš dalies uždara darbo rinka.

Remiamo užimtumo modelio atveju neįgalieji įtraukiami į patį įdarbinimo procesą. Paskirti konsultantai padeda neįgaliems asmenims susirasti darbą, apmoko darbo įgūdžių ar teikia kitokią su užimtumu susijusią paramą (Parent, 2004). Šio modelio esmė – padėti neįgaliam asmeniui surasti jam tinkamą darbą ir taip gerinti asmens socialinę ir ekonominę būseną. Šis užimtumo modelis turi ryškių sąsajų su socialiniu negalios modeliu, nes neįgalus asmuo laikomas visuomenės dalimi, vertinami asmeniniai jo gebėjimai, sudaromos sąlygos dalyvauti visuomenės veiklose. Tokioje aplinkoje dažnu atveju neįgalūs darbuotojai yra laikomi lygiaverčiais kitiems darbuotojams, todėl ir jiems mokamas atlygis yra konkurencingas. Remiamo užimtumo modelis grindžiamas vertybėmis, orientuotomis teise į darbą, gebėjimu atlikti darbą, individualias asmenų savybes, jų tikslus ir pasirinkimą, asmens augimą ir vystymąsi bendruomenės kontekste (Wehman et al., 2003).

Trečiuoju *individualaus užimtumo modeliu*, kaip ir remiamo užimtumo modeliu, siekiama neįgaliuosius integruoti į atvirą darbo rinką ir negalią turintys asmenys taip pat laikomi visuomenės dalimi, neišskiriant jų fizinių ar psichinių trūkumų. Individualaus užimtumo modelio atveju neįgaliesiems suteikiama teisė patiems priimti sprendimus dėl darbo pasirinkimo, įsivertinant savo gebėjimus ir galimybes (Kregel & Dean, 2002), siekiama juos įdarbinti į darbo vietas, kur gaunamas konkurencingas darbo užmokestis (Callahan, 2009; Parent, 2004), kuris gali pakeisti valstybės mokamas išmokas. Valstybė, pasirinkusi taikyti individualaus užimtumo modelį, tam tikrais atvejais gali gauti naudos ne tik kurdama socialinę gerovę, bet ir taupydama šalies finansinius išteklius.

Be kita ko, labai svarbus ir pačios valstybės vaidmuo sudarant neįgaliesiems sąlygas įsidarbinti. Daug dėmesio skiriama asmens poreikiams, siekiam, talentui, įgūdžiams, kurie taip pat svarbūs ir darbdaviams, neeliminuojant neįgalaus asmens pasirinkimo teisės (Inge, 2008). Šioje aplinkoje sukuriama individualiai pritaikyta darbo vieta ir teikiama kita

parama, būtina darbo funkcijoms atlikti. Individualaus užimtumo modelis leidžia neįgaliems asmenims integruotis į visuomenę, susirasti draugų, gauti kultūrinę naudą ir realizuoti savo gebėjimus. Individualaus užimtumo modelis taip pat keičia visuomenės požiūrį į neįgalius asmenis. Taigi šis užimtumo modelis negalią turintį asmenį vertina kaip savarankišką asmenybę, todėl taip pat sietinas su socialiniu negalios modeliu.

Trečiasis negalios modelis, *biopsichosocialinis*, – tai medicininio ir socialinio negalios modelių junginys (Jette, 2006; Viluckiene, 2013; Wright, 2004). Biopsichosocialinis požiūris į negalią pripažįsta socialinius aplinkos veiksnius, socialinius ir demografinius veiksnius bei elgsenos veiksnius, kurie lemia subjektyvią gyvenimo su negalia patirtį (Hästbacka & Nygård, 2019; Jette, 2006; Kvieskienė et al., 2015). Kadangi biopsichosocialinis modelis yra gana naujas, jo įtaka neįgaliųjų užimtumo galimybėms nėra įvertinta. Be kita ko, kadangi jis orientuotas į socialinius ir aplinkos veiksnius, galima manyti, kad, kaip ir socialinis modelis, jis turėtų teigiamą poveikį neįgaliųjų užimtumo galimybėms (Gottlieb et al., 2010), todėl gali būti sietinas su remiamo užimtumo ir individualaus užimtumo modeliais.

Taigi tiek individualaus užimtumo modelis, tiek remiamo užimtumo modelis, skirtingai nei globojamo užimtumo modelis, neįgalius asmenis vertina kaip visuomenės dalyvius ir atveria jiems galimybę savarankiškai pasirinkti darbą, atsižvelgiant į sveikatos būklę. Remiantis šiais modeliais vykdoma užimtumo politika užtikrina JT neįgaliųjų teisių konvencijoje keliamus reikalavimus, kurie pabrėžia, kad negalią turintiems asmenims turi būti sudarytos sąlygos laisvai pasirinkti darbą tinkamoje vietoje ir prieinamoje neįgaliesiems darbo rinkoje (Jungtinės Tautos, 2010).

Lietuvoje, skatinant aktyvesnę neįgaliųjų dalyvavimą darbo rinkoje, yra remiamos įmonės, kurioms yra suteiktas socialinių įmonių statusas. Remiantis socialinių įmonių įstatymu, socialinių įmonių statusas suteikiamas toms įmonėms, kuriose dirba ne mažesnis nei įstatyme nustatytas neįgalių asmenų skaičius (ne mažiau nei 40 proc. neįgaliųjų). Tai lemia uždaros aplinkos kūrimąsi. Kartu šalyje yra remiamos įdarbinimo paslaugos, tokios kaip pagalba ir konsultavimas ieškantiems darbo, kurios iš dalies atitinka remiamo užimtumo modelį. Atsižvelgiant į teisės aktais formalizuotas neįgaliųjų užimtumą skatinančias priemones, galima teigti, kad iki šiol Lietuvoje veikė globojamo užimtumo modelis, susietas su remiamo užimtumo modeliu. Taigi valstybė, rūpindamasi neįgaliųjų integracija ir užimtumu, taiko įvairias paramos priemones įmonėms, kurios atitinka teisės aktuose nustatytus kriterijus ir yra gavusios socialinių įmonių statusą. Bet jei valstybės finansinė parama orientuota tik į kriterijus atitinkančius subjektus, kiti ūkio subjektai nebūtinai bus suinteresuoti gerinti šalies socialinę padėtį, nes bet kuriuo atveju

prioritetas suteikiamas finansinei naudai. Išskirtiniais atvejais, jei ūkio subjektai gauna kitokią naudą arba jei ūkio subjektas yra orientuotas į socialiai atsakingo verslo kūrimą, jis yra suinteresuotas įdarbinti neįgalius asmenis, patenkindamas savo organizacijos tikslus.

Apibendrinant galima teigti, kad negalia gali būti suvokiama skirtingai ir nuo suvokimo priklauso visuomenės požiūris į neįgaliuosius. Kai negalia suvokiama ne tik kaip sveikatos būklė, bet ir kaip trukdis tapti visaverčiu visuomenės dalyviu, atitinkamai neįgaliųjų padėtis visuomenėje ir požiūris į juos keičiasi. Neįgalieji vertinami kaip asmenys, turintys skirtingus gebėjimus, galimybes ir patirtis. Atsižvelgdami į tai mokslininkai išskiria neįgaliųjų užimtumo modelius, kurių pagrindinis bruožas – visuomenės požiūris į neįgaliuosius. Valstybė, siekdama visaverčio neįgalaus asmens integravimo į visuomenę, turi sudaryti sąlygas tokiam asmeniui dalyvauti atviroje darbo rinkoje. Tinkamas užimtumo modelio pasirinkimas gali padėti spręsti šalies ekonomines-socialines problemas, taip pat gali padėti siekti tvarios politikos tikslų socialiniu aspektu.

1.3. Valstybės pagalbos nauda siekiant neįgaliųjų socialinės politikos tikslų

Apžvelgus neįgalių asmenų dalyvavimo visuomenėje svarbą, galima pažymėti, kad dėl negalios ribojimų ir požiūrio į negalią asmenys, tiesiogiai susiduriantys su šia problema, dažnai nepakankamai ištraukia į visuomenės gyvenimą. Integruojant neįgaliuosius į visavertį gyvenimą, jiems sudaromos sąlygos dalyvauti priimtinoje veikloje ir kartu siekiama tvarios socialinės politikos, pasižyminčios dėmesiu žmogui, tikslų. Įtraukiant tokius asmenis į atvirą darbo rinką gali būti mažinama mokamo atlygio diskriminacija, mažinamas neįgaliųjų skurdas, sudaromos sąlygos įsigyti būtinus pirkinius, užtikrinama visavertė mityba, didinama tokių asmenų savivertė, motyvacija, pasitikėjimas. Taigi neįgalių asmenų įtraukimas į darbo rinką yra veiksminga priemonė kovojant su diskriminacija ir mažinant labiausiai diskriminuojamų bei atskirtųjų skurdą.

Nediskriminacinės galimybės įsidarbinti yra svarbios šalies ekonominiame ir socialiniame valdyme, todėl čia reikšmingą vaidmenį atlieka valstybės dalyvavimas ir jos teikiama parama. Investicijos naudojant valstybės pagalbą padidina neįgaliesiems galimybes įsidarbinti. Pažymėtina, kad valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui teikiama darbdaviams, pasiryžusiems steigti darbo vietas neįgaliesiems darbuotojams ir prisidedantiems prie konkurencingos ir įtraukios darbo rinkos kūrimo. Teikiant šios rūšies pagalbą netaikomi įvairūs vertinimo reikalavimai, tačiau keliami kiti reikalavimai, apsaugantys

nuo netikslingo paramos naudojimo. Teikiant valstybės pagalbą neįgaliems darbuotojams turi būti užtikrinta, kad gavę pagalbą darbdaviai neatleis asmenų, už kuriuos gavo paramą darbo užmokesčio ar kitoms papildomoms išlaidoms, tokioms kaip patalpų ar įrangos pritaikymo, specialios įrangos ar programinės įrangos įsigijimo, neįgaliųjų vežimo į darbo vietą ir kitoms išlaidoms.

Nors valstybės pagalba skiriama organizacijoms, kurios įdarbina neįgaliuosius, tačiau didžiausia šios paramos nauda atitenka neįgaliesiems. Teikiant valstybės pagalbą daugiau žmonių, kurie kitu atveju būtų atskirti nuo darbo rinkos, gali pradėti dirbti apmokamą darbą, būti savo bendruomenės dalimi ir gyventi savarankiškiau. Teikiant tokią pagalbą sprendžiamos ne tik neįgaliųjų užimtumo, bet ir kitos šios grupės asmenų socialinės problemos. Sėkmingai integruojant neįgaliuosius į darbo rinką, keičiamas visuomenės požiūris į juos, dėl kurio sudaroma daugiau galimybių neįgaliesiems įsitraukti į bendruomenės veiklas. Be to, neįgaliesiems konkuruojant su kitais darbo rinkos dalyviais užtikrinamas lygiavertis atlygis už darbą, dėl kurio turėtų gerėti neįgaliųjų ekonominė situacija.

Kai valstybės pagalba naudojama neįgaliųjų darbo vietoms pritaikyti, ne tik sukuriama neįgaliam asmeniui tinkama darbo vieta, bet ir sprendžiamos darbdaviams kylančios problemos, susijusios su infrastruktūra, dėl kurios ribojamas neįgaliųjų patekimas į organizaciją. Pritaikius aplinką darbdaviams neįgalieji tampa potencialia darbo jėga.

Be to, valstybės pagalba, didinanti neįgaliųjų užimtumą, ne tik suteikia naudos darbuotojui ar darbdaviui, bet ir kuria vertę visuomenei. Įtraukus neįgaliuosius į darbo rinką, šeimos nariams atveriamos galimybės patiems imtis apmokamo darbo ir savo ruožtu sumažinti namų ūkių skurdo riziką. Tai turi įtakos ir valstybės finansams, nes gyventojai tampa mažiau priklausomi nuo valstybės mokamų išmokų. Be to, valstybės pagalba skatinant neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką gali padėti pritraukti papildomas privačių darbdavių ar nevyriausybinių organizacijų investicijas.

Neįgalus asmuo	<ul style="list-style-type: none"> • Lygios galimybės darbo rinkoje • Ekonominės ir kitos laisvės • Savarankiškas gyvenimas
Šeima	<ul style="list-style-type: none"> • Geresnė darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyra • Ekonominės ir kitos laisvės
Darbdaviai	<ul style="list-style-type: none"> • Daugiau įdarbinama neįgaliųjų • Įvairesnė darbo jėga • Lygiaverčiai darbuotojai
Valdžios institucijos	<ul style="list-style-type: none"> • Didesnis užimtumas • Mažiau viešųjų išlaidų
Visuomenė	<ul style="list-style-type: none"> • Didinama socialinė sanglauda • Įtrauktesnis augimas • Mažesnės mokesčių mokėtojų išlaidos
ES	<ul style="list-style-type: none"> • Nuosekliai ir veiksmingai įgyvendinami tikslai • Teisinių įsipareigojimų vykdymas

1.3 pav. *Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui nauda įvairioms suinteresuotų šalių grupėms*

Šaltinis: sudaryta autorės

Taigi, nors valstybės pagalba teikiama įmonėms, įdarbinančioms neįgalius asmenis, pagrindinė jos paskirtis – spręsti neįgaliųjų užimtumo problemas. Kartu sprendžiamos negalią turinčių asmenų socialinės-ekonominės problemos. Be to, tikslingai panaudojamos valstybės pagalbos nauda gali pasireikšti ir kitoms suinteresuotoms šalims (1.3 pav.). Tačiau būtina pažymėti, kad, taikant pasirinktas priemones politikos įgyvendinimui, svarbu tinkamai ir laiku atlikti tokių priemonių kuriamos naudos vertinimą ir prireikus priimti savalaikius sprendimus dėl jų koregavimo.

2. VALSTYBĖS SOCIALINĖS PAGALBOS KOMPLEKSNIO VERTINIMO KONCEPCIJA

Užimtumas, gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimas, tinkamos socialinės apsaugos kūrimas ir plėtojimas, žmoniškųjų gebėjimų ugdymas ir pritaikymas darbo rinkos poreikiams kartu mažinant socialinės atskirties rizikas yra svarbiausi socialinės politikos siekiai. Šiame kontekste pagrindinė valstybės funkcija – skatinti efektyvų šalies išteklių paskirstymą, ekonominį stabilumą ir augimą bei mažinti nedarbą. Siekiant ekonominio augimo, nedarbo mažinimo ir kartu valstybės biudžeto deficito mažinimo, svarbu užtikrinti, kad šalies rinka būtų veikianti, lanksti ir konkurencinga, taip pat siekti šalies makroekonominio efektyvumo (Baron, Bazerman, & Shonk, 2006; Haferkamp, Fetchenhauer, Belschak, & Enste, 2009; Lucas, 1988). Norint tai užtikrinti, svarbu nuolat stebėti numatytų šalies ekonominių, socialinių rodiklių pasiekimą. Be to, svarbu sudaryti tinkamą rodiklių sistemą, atspindinčią vertinamą aplinką. Rodiklių vertinimus tikslinga atlikti siekiant pamatuoti politikos poveikį, taip pat sužinoti, ar nustatytos tinkamos paramos priemonės ir ar administracinės bei valdymo išlaidos yra proporcingos pasiektiems rezultatams. Valstybei ypač aktualu atlikti taikomų paramos priemonių, kuriomis siekiama paskatinti rinkos veikimą, efektyvumo ar veiksmingumo vertinimus, norint nustatyti tobulinimo veiksmus ar poveikį įgyvendinamai politikai (IoZIA, 2016). Taigi šalies ekonominių ir socialinių rodiklių vertinimai yra pagrindinis įrankis valstybės vadovams formuojant šalies politiką arba įrankis, padedantis priimti korekcinių veiksmų sprendimus, taisant nukrypimus nuo politinių tikslų įgyvendinimo.

Norint tinkamai vertinti valstybės politikos įgyvendinimo veiksmingumą, turi būti atliekami objektyvūs, nešališki vertinimai, kurie parodytų realią šalies situaciją. Šalies ekonominių, socialinių rodiklių vertinimai turi būti atliekami nustatytu, sutartu metu, siekiant laiku priimti sprendimus. Svarbu pažymėti, kad politikos formavimo sėkmė priklauso nuo turimų individualių, institucinių ir sisteminių kompetencijų, kurių viena pagrindinių yra analitiniai gebėjimai. Politikos nesėkmės dažnai kyla dėl nepakankamo dėmesio turimoms kompetencijoms (Wu, Ramesh, & Howlett, 2015) ir jų ugdymui, dėl to stokojama tinkamų ir savalaikių sprendimų. Apibendrinant galima teigti, kad vertinimas – tai veiksmas, kuris atliekamas panaudojant analitinius gebėjimus, padedantis nustatyti politikos efektyvumą, veiksmingumą, pasiektus rezultatus, jų poveikį, aktualumą ir kuriamą pridėtinę vertę. Vertinimas užtikrina politinę atskaitomybę ir skaidrumą ir kartu gerina politikos formavimą. Politikos formuotojams, taip pat visuomenei svarbu žinoti, ar valstybės lėšos panaudojamos atsakingai ir efektyviai, ar jos duoda planuotų

rezultatų ir ar, siekiant įgyvendinti politikos tikslus, atliekami intervenciniai veiksmai yra tinkami. Tuo tikslu šios disertacijos dalyje apžvelgiami valstybės pagalbos vertinimo aspektai ir metodai, susiejant juos su socialinės politikos įgyvendinimu, išskiriami rodikliai, parodantys nagrinėjamos valstybės pagalbos veiksmingumą, ir sudaromas teorinis suteiktos valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimo modelis.

2.1. Valstybės pagalbos vertinimo aspektai

Politikos įgyvendinimas pasižymi tam tikru cikliškumu, kuris prasideda formuojant politiką ir tęsiasi planuojant ir paskirstant išteklius, kuriant ir įgyvendinant programą ir pasiekiant rezultatus. Šie politikos įgyvendinimo ciklo etapai glaudžiai siejasi su vertinimo veiksmais, kurie skirstomi į išankstinį vertinimą (*ex ante*), tarpinį vertinimą (*ad interim*) ir galutinį vertinimą (*ex post*) (European Commission, 2007). Toks vertinimo modelis yra universalus ir taikytinas įvairiems politikos įgyvendinimo įrankiams, tarp jų ir valstybės teikiamai pagalbai, vertinti.

Mokslininkai Bourreau, Feasey ir Nicolle (2020), Brandtner ir Vidoni (2018), Ferri (2020), Friederiszick ir kiti (2018), Iozia (2016), Majcher-Williams ir Foecking (2010), Robins (2018), Robins ir Geldof (2018), Wright (2018), analizavę valstybės pagalbos vertinimo svarbą ir nagrinėję įvairias valstybės pagalbos schemas, apibendrindami EK keliamus reikalavimus vertinimams pažymi, kad svarbiausias valstybės pagalbos vertinimo tikslas – nustatyti, ar teigiamas valstybės pagalbos poveikis, kuris vertinamas per įgyvendinamos politikos prizmę, nusveria galimą neigiamą poveikį konkurencijai. Teigiamas valstybės pagalbos poveikis yra siejamas su iškeltų įgyvendinamos politikos tikslų siekimu ir, jei teikiama pagalba yra proporcinga tikslų siekimui, neigiamas valstybės pagalbos poveikis gali būti nevertinamas. Neįgaliųjų integravimas į darbo rinką yra gana komplikotas ir valstybės kišimasis šioje srityje yra neišvengiamas. Tai patvirtina ir EK leidimas teikti valstybės pagalbą skatinant neįgalių asmenų įdarbinimą. Atsižvelgiant į valstybės pagalbos vertinimo niuansus ir valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui reikšmingumą, galima teigti, kad kai valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui teikiama laikantis EK reikalavimų, šios pagalbos poveikis konkurencijai tikėtinais menkas, todėl neigiamas poveikis gali būti nevertinamas (Majcher-Williams & Foecking, 2010). Taigi, remdamasi mokslinėje literatūroje pateikiamais teigiamo valstybės pagalbos efekto vertinimo aspektais, toliau autorė išskiria pagrindinius šių aspektų bruožus, siedama juos su neįgaliųjų užimtumo politika.

Vertinant valstybės pagalbos teigiamą poveikį svarbus yra *pageidaujamo politinio tikslo pasiekimas* (Bourreau et al., 2020; Ferri, 2020; Friederiszick, Röller, & Verouden, 2006; Robins, 2018; Robins & Geldof, 2018). Kai kurių kategorijų darbuotojams sunku susirasti darbą dėl darbdavių požiūrio ir išankstinių nuostatų dėl tokių darbuotojų produktyvumo. Dėl manomo ar tikrojo mažesnio produktyvumo darbuotojai greičiau pašalinami iš darbo rinkos. Tokių pasekmių būtų galima išvengti, jei darbdaviams būtų pasiūlytos tam tikros kompensacijos. Socialiniu požiūriu pageidautina, kad į darbo rinką būtų integruojami visų kategorijų darbuotojai. Teikiant valstybės pagalbą neįgalųjų užimtumui, padedama neįgaliesiems darbuotojams patekti į darbo rinką arba likti darbo rinkoje, padengiant papildomas išlaidas, atsirandančias dėl manomo ar tikrojo mažesnio produktyvumo. Vertinant teigiamą valstybės pagalbos poveikį svarbu įvertinti darbuotojų, kuriems taikoma priemonė, skaičių, užimtumo lygį, galimų paramos gavėjų (įmonių) skaičių ir panašiai (Bacon, 2017; Majcher-Williams & Foecking, 2010).

Antrasis teigiamo poveikio vertinimo aspektas yra *valstybės pagalbos tinkamumas politikai įgyvendinti* (Bourreau et al., 2020; Friederiszick et al., 2006; Robins & Geldof, 2018). Valstybės pagalba darbo užmokesčio subsidijų forma nėra vienintelė politikos priemonė, kuri gali remti neįgalius darbuotojus. Užimtumo skatinimas taip pat gali būti įgyvendintas mažinant darbo jėgos ir socialinių išlaidų apmokestinimą, skatinat investicijas į švietimą ir mokymą, teikiant konsultavimo, pagalbos ir mokymo paslaugas bedarbiams ar tobulinant darbo teisę. Šiame etape gali būti siūlomos kitos priemonės, turinčios poveikį politikos įgyvendinimui. Todėl vertinant valstybės pagalbą šiuo aspektu svarbu įvertinti pasirinktos priemonės tinkamumą (Majcher-Williams & Foecking, 2010).

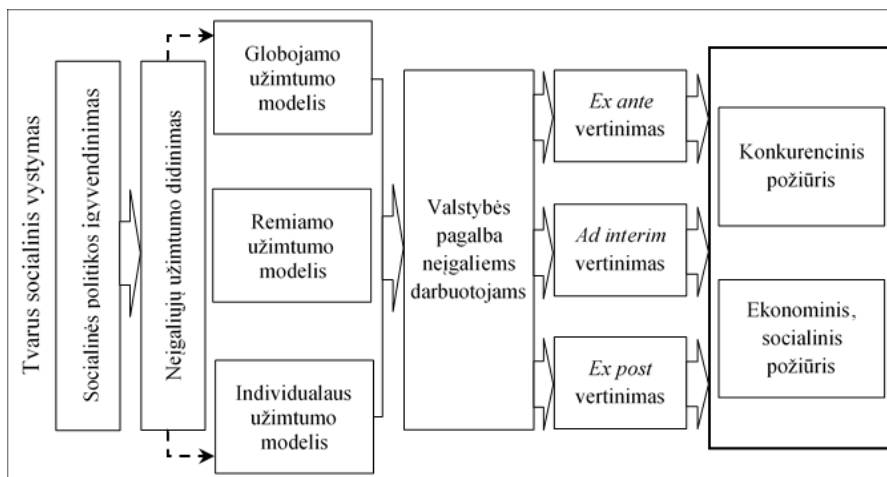
Trečiasis aspektas vertinat teigiamą valstybės pagalbos poveikį yra *skatinamasis pagalbos poveikis ir būtinumas* (Bourreau et al., 2020; Ferri & Marquis, 2011; Friederiszick et al., 2006; Robins, 2018; Robins & Geldof, 2018). Valstybės pagalbos teikimas turi keisti pagalbos gavėjo elgesį įdarbinant neįgalius asmenis. Pagalba turi padidinti tokių darbuotojų skaičių įmonėje. Naujai įdarbinami neįgalūs asmenys turi būti darbinami tik naujai sukurtose arba laisvose darbo vietose, atsiradusiose darbuotojui savanoriškai išėjus (Majcher-Williams & Foecking, 2010). Taigi valstybės pagalba negali būti naudojama norint pakeisti darbuotojus, kuriems įmonė negauna subsidijos ir kurie dėl numatomos subsidijos buvo atleisti. Šiame etape svarbu įvertinti, ar įmonės nepiktnaudžiauja teikiama pagalba, siekdamos pakeisti darbuotojus, už kuriuos nebe gauna valstybės subsidijų.

Dar vienas svarbus dalykas vertinant teigiamą valstybės pagalbos poveikį yra *pagalbos proporcingumas* (Bourreau et al., 2020; Friederiszick et al.,

2006; Robins & Geldof, 2018). Teikiant pagalbą svarbu pagrįsti, kad ji yra būtina, ir įsivertinti mažiausias išlaidas, kuriomis bus pasiektas didžiausias teigiamas efektas. Šiuo aspektu taip pat svarbu numatyti, kad įdarbinant neįgalius asmenis nebus patirta neįprastai daugiau išlaidų nei patiriama darbinant kitus darbuotojus. Be kita ko, turi būti išlaikytas finansavimo intensyvumas, numatytas reglamentuose (Majcher-Williams & Foecking, 2010).

Kaip minėta, kai teikiama valstybės pagalba padeda siekti įgyvendinamos politikos tikslų, neigiamo poveikio analizė konkurencingumo aspektu gali būti nereikalinga. Tačiau kai kuriais atvejais, net jei pagalba yra būtina ir padeda įgyvendinti pagrindinius tikslus, pagalbos gavėjas gali pakeisti savo elgesį ir iškreipti konkurenciją. Konkurencijos iškraipymo, kurį sukelia pagalba, mastas gali skirtis atsižvelgiant į pagalbos pobūdį ir paveiktas rinkas. Pagalbos savybės, kurios gali turėti įtakos iškraipymo tikimybei ir apimčiai, yra selektyvumas, pagalbos dydis, pagalbos kartojimas ir trukmė, pagalbos poveikis įmonės sąnaudoms. Pavyzdžiui, jei pagalba būtų teikiama tik vienai įmonei, kad ji galėtų padidinti neįgalių asmenų užimtumą, tai tokia pagalba turės didelę įtaką konkurencijos iškraipymui, nes pagalbos gavėjo konkurentai taps mažiau pajėgūs konkuruoti. Iškraipymai bus dar didesni, jei darbo jėgos kompensuojamos išlaidos gavėjo versle sudarys didelę visų išlaidų dalį (Bacon, 2017; Majcher-Williams & Foecking, 2010). Taigi, subsidijos darbo užmokesčiui gali turėti neigiamą įtaką ir tokiu atveju poveikis konkurencijos iškraipymui turėtų būti vertinamas. Tačiau Lietuvoje valstybės pagalba teikiama visiems ūkio subjektams, atitinkantiems keliamus reikalavimus ir norintiems prisidėti prie neįgaliųjų socialinių problemų sprendimo, todėl disertacijoje neigiamas valstybės pagalbos poveikis nevertinamas.

Apžvelgus valstybės pagalbos vertinimo etapus, sudaromas koncepcinis valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimo modelis (2.1 pav.). Į vertinimo modelį integruojami užimtumo modeliai, kuriems, neatsižvelgiant į pasirinktą užimtumo politikos įgyvendinimą, taikomi analogiški vertinimo principai. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimas atliekamas ekonominiu-socialiniu aspektu. Svarbu pažymėti, kad vertinant bet kokios politikos įgyvendinimo veiksmingumą turi būti užtikrinamas vertinimo sistemiškumas ir nuoseklumas.

2.1 pav. Valstybės pagalbos neįgalųjų įtraukimui į darbo rinką vertinimo modelis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis EK (2014), Gottlieb ir kiti (2010), Friederiszick ir kt. (2006), Bourreau ir kt. (2020)

Taigi, remiantis mokslinėje literatūroje išskirtais vertinimo aspektais, teikiant neįgalųjų įdarbinimui valstybės pagalbą pagal schemą, kuriai iš anksto pritarė EK, pakanka vertinti tik teigiamą šios pagalbos poveikį. Neigiamas valstybės pagalbos poveikis galėtų būti vertinamas tik tokiu atveju, jei parama būtų teikiama tik vienai įmonei ir jai būtų sudarytos išskirtinės konkurencinės sąlygos. Kadangi Lietuvoje valstybės paramą darbinant neįgaliuosius gali gauti visos įmonės, turinčios socialinės įmonės statusą, autorės manymu, vertinant valstybės pagalbą svarbiausia įvertinti jos daromą poveikį socialiniams šalies tikslams, tokios pagalbos proporcingumą, tinkamumą politikos įgyvendinimui ir skatinamąjį poveikį. Visi šie vertinimo aspektai gali būti pritaikyti bet kuriame pagalbos teikimo etape, taip pat taikant bet kurį neįgalųjų užimtumo modelį. Atsižvelgiant į tai, disertacijoje sudaromas koncepcinis vertinimo modelis, kuriuo siekiama įvertinti valstybės pagalbos, skatinančios neįgalųjų užimtumą, socialinį-ekonominį veiksmingumą.

2.2. Valstybės pagalbos vertinimo metodai ir prielaidos

Apžvelgus galimus valstybės pagalbos vertinimo aspektus, jai įvertinti svarbu parinkti tinkamus metodus. Mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje praktikoje taikomus valstybės pagalbos vertinimus, išskiriami dažniausiai taikomi metodai. Šie metodai yra universalūs ir gali būti taikomi vertinant

įgyvendinamų politikų veiksmingumą. Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje metodai apžvelgiami bendrai, neišskiriant jų tinkamumo konkrečiai valstybės pagalbos rūšiai. Daugelis autorių, analizavusių valstybės pagalbos vertinimus, pažymi, kad metodo pasirinkimas priklauso nuo vertinimui keliamų tikslų. Taigi toliau disertacijoje autorė, apžvelgdama mokslinėje literatūroje išskirtus vertinimo metodus, įvertina jų pritaikomumą numatytos valstybės pagalbos vertinimui pagal išskirtus vertinimo aspektus.

Praktikoje dažniausias metodas, kuriuo vertinama ne tik valstybės pagalba, bet ir kitos EK intervencijos, yra *dvigubo skirtumo analizė*. Šis metodas taip pat plačiai taikomas moksliniuose tyrimuose vertinant valstybės pagalbą (Bell & Heitmueller, 2009; Bondonio & Greenbaum, 2014; Briglauer et al., 2019; Datta Gupta, Larsen, & Thomsen, 2015; Jiménez-Martín, Juanmartí Mestres, & Vall Castelló, 2019; Midtsundstad & Nielsen, 2016). Pagrindinis šio metodo principas – dviejų skirtingų grupių stebėjimas. Viena grupė turi būti veikiami taikomų intervencinių priemonių, kita grupė – kontrolinė. Stebėjimų rezultatai turi būti palyginami su pradine būkle. Gauti abiejų grupių poveikio rezultatai lyginami tarpusavyje ir daromos išvados (European Commission, 2019; Friederiszick et al., 2018). Atliekant šį vertinimą svarbu pasirinkti tinkamą kontrolinę grupę. Į šią grupę turi būti įtraukiami kuo įvairesni dalyviai, atstovaujantys skirtingo lygio, skirtingo pažeidžiamumo įmonėms ar grupėms. Taip pat turi būti užtikrintas atsitiktinės imties sudarymas, kuris užtikrintų analizės reprezentatyvumą.

Šis metodas gali būti pritaikytas vertinant valstybės pagalbos, skirtos neįgaliųjų užimtumo didinimui, socialinių-ekonominių poveikį, tačiau pasirenkant šį metodą svarbu identifikuoti įmones, ne valstybės pagalbos gavėjas, kurios gali būti palyginamos su valstybės pagalbos gavėjomis. Be to, svarbu turėti abiejų grupių rezultatus ne tik valstybės pagalbos teikimo metu, bet ir kai šios nebuvo valstybės pagalbos gavėjos. Taikyti šį metodą turi būti pasirošama iš anksto – kaupiami duomenys apie neįgaliųjų situaciją darbo rinkoje dar prieš pradėdant teikti numatytą pagalbą. Kadangi rengiant disertaciją susidurta su informacijos apie dirbančius neįgaliuosius stygiumi, šis dvigubo skirtumo analizės metodas disertacijoje netaikomas.

Kitas taip pat dažnai taikomas metodas – *netolydumų analizės modelis* (Bondonio, Biagi, & Martini, 2015; Cerqua & Pellegrini, 2014; Combes & van Ypersele, 2013; Criscuolo, Martin, Overman, & Reenen, 2019; European Commission, 2019; Friederiszick et al., 2018; Mori & Sakamoto, 2018). Šis metodas yra tinkamas taikyti, kai pagalbos gavėjai atrenkami naudojantis taškų sistema, pasiekus tam tikrą balų rezultatą. Taikant šį metodą galima palyginti paramos gavėjų, kurių surinktų balų skaičius šiek tiek mažesnis už ribą ir dėl to jie negavo valstybės pagalbos, raidą su paramos gavėjais,

surinkusiais pakankamą balų skaičių ir gavusiais valstybės pagalbą. Kadangi abi stebimos grupės yra labai arti valstybės pagalbos skiriamos ribos, daroma prielaida, kad jos yra palyginamos. Šių grupių stebėjimai dėl sistemingo jų vertinimo padeda identifikuoti naudojamos valstybės pagalbos poveikį įgyvendinamai politikai.

Šis metodas vertinant valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams poveikį šalies neįgaliųjų ekonominiams-socialiniams reiškiniams nėra tinkamas, nes Lietuvoje valstybės pagalba neteikiama rikiuojant organizacijas pagal prioritetinius kriterijus. Valstybės pagalbos gavėjos yra visos organizacijos, jei tik jos atitinka socialinių įmonių statusą.

Trečiasis metodas, kuris gali būti taikomas vertinant valstybės pagalbos schemas, yra *instrumentinių kintamųjų analizė*. Instrumentinio kintamojo naudojimas pagrindžia pagalbos gavimo faktą, tačiau neturi įtakos kitiems vertinto rezultato veiksniams. Tai ekonometrinis metodas, skirtas nustatyti priežastinį ryšį tarp valstybės pagalbos ir atitinkamų rodiklių (Doyle, 2012; European Commission, 2019; Friederiszick et al., 2018; Lindner & Nichols, 2014). Šis metodas plačiai taikomas moksliniuose tyrimuose vertinant ne tik valstybės pagalbos, bet ir kitų priemonių efektyvumą (Bonanno et al., 2019; Brucker & Scally, 2015; Criscuolo et al., 2019; Deuchert & Eugster, 2019; Duggan & Autor, 2003; Heim, Hüschelrath, Schmidt-Dengler, & Strazzeri, 2017; Lindner & Nichols, 2014; Parodi & Sciulli, 2019; Tunalı & Fidrmuc, 2015).

Instrumentinių kintamųjų analizė gali būti atliekama matuojant valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui veiksmingumą. Tačiau šį metodą taikyti vertinant šią konkrečią pagalbą būtų naudinga, jei turimi neįgaliųjų užimtumo ir susiję duomenys būtų kaupiami įvairiais požūriais – pagal šalies regionus, neįgaliųjų amžių, darbingumo lygį ir kita. Atsižvelgiant į turimų duomenų stambumą, šis metodas disertacijoje netaikomas.

Vertinant valstybės pagalbą gali būti taikomi skirtingi *regresiniai modeliai*, parodantys valstybės pagalbos ir pasirinktų rodiklių ryšį (Bacila, 2012; Bondonio et al., 2015; Brouwer & Ozbugday, 2016; Cerqua & Pellegrini, 2014; European Commission, 2014; Heim et al., 2017). Taikant regresijos metodą svarbu tinkamai pasirinkti kintamuosius, kurie turi būti pagrįsti ekonomikos teorija. Šis metodas populiarus socialiniuose tyrimuose (Ahrendt et al., 2018; Bentley, Baker, & Aitken, 2019; Bianco, Conigliaro, & Gnaldi, 2019; Busu & Trica, 2019; Kantarci, Sonsbeek, & Zhang, 2019; Koch et al., 2019; Mazziotta et al., 2019; Mori & Sakamoto, 2018).

Atsižvelgiant į surinktų duomenų pobūdį šis metodas tinkamiausias analizuojant valstybės pagalbos poveikį šalies neįgaliųjų ekonominiams-socialiniams reiškiniams. Atliekant regresinę analizę nagrinėjamos valstybės

pagalbos poveikis pasirinktiems rodikliams įvertinamas kiekybiškai ir užrašomas matematine lygtimi. Autorės nuomone, ši analizė tinkamiausia vertinant valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams skatinamąjį poveikį ir būtinumą bei siekiant pageidaujamo politinio tikslo.

Vertinant valstybės pagalbos poveikį taip pat yra taikomi kiti metodai: *atvejo analizė*, padedanti išsamiai įvertinti pasirinktą konkrečią valstybės pagalbos schemą; *teorija pagrįsta analizė*, kurios pagrindas ekonominės teorijos nagrinėjimas ir pritaikymas bei galimybė modeliuoti tikėtiną rezultatą; *ekspertų interviu ar viešos diskusijos*; *apklausos*; *aprašomoji rezultatų ir tendencijų analizė*.

Šie metodai pagal duomenų apie suteiktą valstybės pagalbą neįgaliems darbuotojams specifiškumą taip pat gali būti taikomi tyrime atliepant visų minėtų vertinimo aspektų tikslus.

Apžvelgti vertinimo metodai taikomi ne tik vertinant valstybės pagalbos schemas, bet ir atliekant mokslinius tyrimus, kai siekiama nustatyti valstybės pagalbos poveikį ekonomikai. Vertinant valstybės pagalbos schemas tinkamumą ir proporcingumą labai svarbu įvertinti, ar pritaikytos finansinės priemonės buvo racionaliai panaudotos. Valstybės pagalbos tinkamumui ir proporcingumui įvertinti gali būti atliktas galimų alternatyvų vertinimas. Vertinant alternatyvius atvejus pasirenkamas tinkamiausias metodas ir būdas, kuris atskleidžia vertinimui keliamus tikslus. Tokie vertinimai gali būti atliekami lyginat skirtingus šalies regionus ar skirtingas įmones, kurioms buvo teikiamos arba neteikiamos valstybės subsidijos. Taip pat lyginamoji analizė gali būti atliekama vertinant skirtingų valstybių, kurios taikė tokias pačias arba labai panašias pagalbos schemas arba jų netaikė, rezultatus (Friederiszick et al., 2018).

Alternatyvų vertinimas leidžia pamatuoti skirtingų grupių pasiektus rezultatus, kurie įvertinami vienodais rodikliais, ir jiems suteiktą reikšmingumą. Siekiant įvertinti geriausią, tinkamiausią alternatyvą, naudojamas daugiakriterinis vertinimas. Šis vertinimas baigiamas nagrinėjamų alternatyvų surikiavimu prioritetine tvarka (Simanavičienė, 2013). Daugiakriterinio vertinimo metodas populiarus vertinant įvairias sritis dėl savo sąlyginio paprastumo ir aiškumo. Šis metodas yra universalus vertinimo būdas, kurį panaudojant galima įvertinti iš daugelio rodiklių sudarytus sudėtingus skirtingų šalių ar grupių reiškinius.

Mokslinėje literatūroje aptinkami daugiakriteriniai vertinimo metodai skiriasi ne tik veikimo sudėtingumu, bet ir taikymo paskirtimi. Daugiakriteriniai metodai gali būti pagrįsti daugiakriterine naudingumo teorija (SAW, COPRAS, TOPSIS, VIKOR, MOORA, LINMAP), skirti analitinės hierarchijos ir neapibrėžtų aibių (AHP), lyginamosios preferencijos

(ELECTRE, PROMETHEE, UTA, MAUT), svorinės agreguotos sumos (WASPAS) vertinimui (Chuang, Hu, Liou, & Tzeng, 2020; Cinelli, Coles, & Kirwan, 2014; Ginevičius & Podvezko, 2008a; Podvezko, 2008, 2011; Podvezko & Podvezko, 2014; Zavadskas & Turskis, 2011; Zolfani, Yazdani, Pamucar, & Zarate, 2020). Ginevičiaus su bendraautoriais (2008) nuomone, taikant skirtingus daugiakriterinius metodus tiems patiems uždaviniams spręsti, jie generuoja skirtingus rezultatus. Kiekvienas metodas turi savo pranašumų ir trūkumų, skirtingą skaičiavimo logiką, todėl skirtingai vertina nagrinėjamus reiškinius (Ginevičius & Podvezko, 2008a). Taikant šiuos metodus analizuojami duomenys matematiškai pertvarkomi ir nustatomos prioritetinės alternatyvos, kurių padedamas tyrėjas priima sprendimus (Štreimikienė, 2014; Zavadskas & Turskis, 2011). Ginevičius su bendraautoriais (2008) skirtingus daugiakriterinius vertinimo metodus (SAW, visų kriterijų rangų sumos (VS), TOPSIS ir VIKOR) panaudojo ir tarpusavyje palygino vertindamas valstybės pagalbos poveikį įmonėms. Pažymėtina, kad, atliekant valstybės pagalbos vertinimus, analogiškai daugiakriteriniai vertinimo metodai nėra dažni, tačiau šiais metodais yra vertinami įvairūs socialiniai reiškiniai.

Apibendrinant galima teigti, kad, siekiant įvertinti valstybės pagalbos poveikį, galima taikyti įvairius metodus. Jų pasirinkimas priklauso nuo keliamų tikslų, turimų duomenų ir kitų vertinimui turinčių įtakos aplinkybių. Gali būti sudaromi regresiniai valstybės pagalbos vertinimo modeliai, parodantys valstybės pagalbos ir pasirinktų rodiklių ryšį. Taip pat gali būti taikomi keli skirtingi metodai, kurie turi būti derinami tarpusavyje. Vertinant skirtingas alternatyvas dažnai taikomas daugiakriterinis vertinimo metodas, leidžiantis palyginti atskirų grupių ar šalių racionaliausią veikimą pagal tuos pačius rodiklius. Šis metodas taikomas vertinant įvairius socialinius reiškinius, taip pat vertinant valstybės paramą, todėl metodas gali būti pritaikytas siekiant palyginti skirtingų šalių, regionų, miestų neįgaliųjų socialinės atskirties ir skurdo lygį per valstybės teikiamos pagalbos, įgyvendinant neįgaliųjų užimtumo politiką, prizmę.

Valstybės pagalbos, kaip ir bet kokios kitos politikos priemonės, poveikio vertinimą galima atlikti taikant kiekybinius ar kokybinius tyrimus. Tam tinka ekonometrinė analizė, eksperimentiniai tyrimai ar apklausos. Svarbu, kad pasirinktas vertinimo metodas padėtų pasiekti vertinimui keliamus tikslus.

2.3. Neįgaliųjų užimtumui didinti skirtos valstybės pagalbos vertinimo rodikliai

Siekiant tinkamai įvertinti valstybės pagalbos panaudojimo neįgaliųjų užimtumo politikos įgyvendinimui poveikį, svarbu tinkamai parinkti rodiklius, išreiškiančius nagrinėjamą problemą. Kadangi valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui skirta integruoti neįgaliuosius ne tik į darbo rinką, bet ir į visuomenę, tikslinga nagrinėti gyvenimo kokybės rodiklius, kurie geriausiai atspindi neįgaliųjų socialinės atskirties mažinimą ir kitų socialinių problemų sprendimą. Socialinių rodiklių stebėseną atliekama vertinant specifinę kiekybinę informaciją apie visuomenės gerovę ir pažangą ir ji gali būti naudojama skirtingais tikslais, taip pat formuojant užimtumo politiką (Noll, 2018). Pagrindinė socialinių rodiklių paskirtis yra asmens ir visuomenės gerovės lygio pasiskirstymo ir pokyčių matavimas (Noll, 2004).

Mokslinėje literatūroje galima aptikti įvairių tyrimų, nagrinėjančių neįgaliųjų gyvenimo kokybę ir išskiriančių rodiklius šiam tikslui pasiekti. Pažymėtina, kad nagrinėtoje literatūroje nebuvo vertintas neįgaliųjų įdarbinimui skirtos valstybės pagalbos poveikis jų gyvenimo kokybei, tačiau, autorės manymu, šiuose tyrimuose analizuoti rodikliai gali būti naudojami siekiant disertacijoje išsikeltų tikslų.

Mazziotta su kitais autoriais (2019), nagrinėję neįgaliųjų gyvenimo kokybę, palygino ES šalių sveikų ir neįgalių gyventojų socialinę atskirtį naudodami rodiklius, susijusius su pagrindinėmis žmonių gyvenimo sritimis, kaip antai švietimas ir mokymas, dalyvavimas darbo rinkoje, skurdas ir (arba) gyvenimo sąlygos, socialinis dalyvavimas, sveikatos būklė, kurie gauti skirtingais tyrimais (Mazziotta et al., 2019). Savo skaičiavimus jie atliko taikydami sudėtinių indeksų (angl. *Composite Index*) metodiką, darydami prielaidą, kad visi rodikliai turi vienodą svorį (Mazziotta et al., 2019).

Kim su bendraautoriais (2016), nagrinėję Korėjos neįgalių asmenų socialinės atskirties lygį, nustatė, kad asmenys, kurie yra mažiau išsilavinę, gauna bazinę pragyvenimo išmoką, yra bedarbiai, turi mažesnes vidutines mėnesines namų ūkio pajamas, yra mažiau sveiki arba turi sunkią negalią, patiria didesnę socialinę atskirtį nei kiti neįgalūs žmonės (Kim et al., 2016).

Gannon ir Nolan (2007) analizavo negalios įgijimo arba praradimo įtaką socialinei atskirčiai. Jie išskyrė tris pagrindinius rodiklius, turinčius įtakos socialinei atskirčiai, – namų ūkių pajamos, skurdas (kai grynosios namų ūkio pajamos nesiekia 60 proc. vidutinių pajamų) ir socialinis dalyvavimas (kai paskutines dvi savaites vakaras praleidžiamas ne namie) (Gannon & Nolan, 2007).

Iš atliktų tyrimų rezultatų matyti, kad neįgalūs asmenys dažniau pasižymi žemesniu išsilavinimo lygiu, o tai nulemia ribotas galimybes įsidarbinti, ekonominiais sunkumais, bloga sveikata, ribotomis galimybėmis naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis, prastu savęs vertinimu ir pasyviu socialiniu dalyvavimu (Kim et al., 2016). Visi šie veiksniai nulemia neįgaliųjų socialinę atskirtį ir skurdą, o tai taip pat turi įtakos gyvenimo gerovei. Socialinė atskirtis neigiamai susijusi su ekonomine būkle. Žemas neįgaliųjų užimtumo lygis yra susijęs su tokiais veiksniais kaip amžius, lytis, rasė, išsilavinimas, sveikatos būklė ir sutrikimo laipsnis. Negalios tipas ir laipsnis taip pat yra susiję arba neigiamai susiję su užimtumu ir riboja tiek socialinę veiklą, tiek darbo išsaugojimą (Kim et al., 2016). Negalios laipsnis taip pat daro įtaką socialinės atskirties lygiui – tie, kurie turi sunkią negalią, patiria didesnę socialinę atskirtį nei tie, kurie turi lengvą negalią, ypač tokiose srityse kaip aktyvumas, socialinis dalyvavimas ir užimtumas. Be to, neįgalūs žmonės patiria didesnę socialinę nelygybę nei jų kolegos, neturintys negalios. Neįgalių žmonių socialinei atskirčiai įtakos taip pat turi tokie veiksniai kaip lytis, akademinė ar ekonominė padėtis, užimtumo būklė, sveikatos sąlygos, negalios laipsnis ir negalios rūšis. Savo ruožtu šie veiksniai yra tarpusavyje susiję (Kim et al., 2016).

Apibendrinant galima teigti, kad asmens socialinę integraciją lemia ne tik turimi piniginiai ištekliai, bet labai svarbūs yra ir kiti individualūs ir socialiniai veiksniai (Mussida & Parisi, 2019). Norint tinkamai įvertinti socialinės atskirties lygį, turėtų būti matuojamas skurdo, materialinio nepritekliaus, švietimo lygis, dalyvavimo kultūrinėje ar politinėje veikloje aktyvumas, užimtumo lygis. Nustatyta, kad pagrindinės priežastys, dėl kurių neįgalūs asmenys gali būti atskirtyje, yra tokie veiksniai kaip švietimo stoka, socialinių santykių trūkumas, transporto prieinamumo galimybės ir nepakankamas užimtumas arba jo nebuvimas. Be to, ribotos galimybės įsigyti prekių ir paslaugų, netinkamas mokymas, specializuotų paslaugų trūkumas ir švietimo sistemų netinkamumas atima iš asmens galimybę gauti pagrindines paslaugas ir visavertiškai dalyvauti visuomenės veikloje. Be to, neveiksmingas politikos įgyvendinimas dar labiau paskatina atskirties procesą (Tobias & Mukhopadhyay, 2017).

Svarbu pažymėti, kad statistiniu požiūriu tokios sąvokos kaip prieinamumas, aktyvi įtrauktis ar dalyvavimas yra teorinės sąvokos, kurias tiesiogiai išmatuoti yra sudėtinga, todėl, norint stebėti socialinę atskirtį, reikia sukurti statistinių rodiklių sistemą, padedančią tinkamai suderinti šias sąvokas (Mazziotta et al., 2019). Norint tinkamai įvertinti nagrinėjamą problemą, reikia iš anksto apgalvoti rodiklius ir būdus jų informacijai surinkti. Dažnu atveju rodikliai, apibūdinantys švietimo lygį, aktyvumą dalyvaujant

kultūrinėje ar politinėje veikloje, kaupiami visai visuomenei apibūdinti ir retai galima aptikti nagrinėjant siauros tikslinės grupės rezultatus. Taip yra ir su neįgalių asmenų statistiniais duomenimis. Neįgalių asmenų skurdo rizikos ir materialinio nepritekliaus lygis matuojami kasmet, tačiau kita informacija, leidžianti apibūdinti šios grupės integravimosi į visuomenę lygį, yra fragmentiška. Todėl disertacijoje autorė, vertindama valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui poveikį socialinės atskirties mažinimui, pasirenka rodiklius, kurie yra ne fragmentiški ir nuolat kaupiami – parodantys analizuojamos grupės skurdo ir materialinio nepritekliaus lygį.

Sudarant socialinių rodiklių sistemą, svarbu nustatyti, kokią analizuojamą grupę jie turi atspindėti. Teikiant valstybės pagalbą neįgaliųjų užimtumui, autorės manymu, svarbi negalios sąvoka, kuri gali būti apibrėžiama keliais aspektais. Remiantis JT neįgaliųjų teisių konvencija, neįgaliaisiais laikomi tie asmenys, kurie turi ilgalaikių fizinių, psichinių, intelekto ar jutimo sutrikimų. Šie sutrikimai, sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis, gali trukdyti asmenims visapusiškai ir efektyviai dalyvauti visuomenėje lygiomis teisėmis su kitais (Jungtinės Tautos, 2010; Mazziotta et al., 2019). Šis negalios apibrėžimas atitinka koncepcinę sistemą, įvestą Tarptautinėje funkcijų, negalios ir sveikatos klasifikacijoje, kurioje neįgalus asmuo yra suprantamas kaip asmuo, kurio savarankiškumas yra ribotas dėl jo gyvenimo ir veiklos konteksto ypatumų (Mazziotta et al., 2019; Parodi & Sciulli, 2019; WHO, 2018). Alternatyvus požiūris yra griežtai institucinis požiūris, kuriuo vadovaujantis asmenys pripažįstami neįgaliais, kai sistema patvirtina juos tokius esant (Parodi & Sciulli, 2019). Trečiasis požiūris, gana artimas pirmajam, yra savarankiškas apsisprendimas, kai negalia apibrėžiama atsižvelgiant į tai, kaip žmonės suvokia savo pačių kasdienės veiklos apribojimus (Parodi & Sciulli, 2019).

Nors institucinis negalios pripažinimas svarbus teikiant valstybės pagalbą užimtumui, tačiau atliekant šalies socialinių rodiklių analizes pakanka subjektyvaus asmenų sveikatos suvokimo. Praktikoje remiantis tokiomis analizėmis reprezentuojama ta pati neįgalių asmenų grupė ir apibūdinama jos situacija švietimo, skurdo, užimtumo politikos įgyvendinimo kontekste. Identifikuoti analizuojamos grupės traktavimo skirtumai leidžia tinkamai ir kritiškai parinkti rodiklius, geriausiai atspindinčius neįgaliųjų užimtumo politikos įgyvendinimą. Neįgaliųjų užimtumo politikos sėkmingumas gali būti matuojamas ne tik vertinant dirbančių ir nedirbančių gyventojų santykį, bet ir skurdo bei socialinės atskirties rodiklius.

Tiek moksliniuose, tiek taikomuosiuose tyrimuose, vertinant socialinės atskirties lygį Europoje, pasitelkiama pajamų ir gyvenimo sąlygų statistikos (EU-SILC) priemonė. Šis analizės įrankis kasmet renka ir kaupia duomenis

gyvenimo sąlygų, pajamų, socialinės atskirties, būsto, darbo, demografijos ir švietimo temomis iš visų ES šalių narių, taip pat iš kitų ne ES valstybių narių, tokių kaip Norvegijos, Islandijos, Šveicarijos, Turkijos ir kt. (Mazziotta et al., 2019; Mussida & Parisi, 2019; Staškutė, 2014). EU-SILC taip pat kaupia ir analizuoja sveikatos rodiklius, kurių šaltinis yra subjektyvus asmenų, turinčių dėl ligų, traumų ar kitų negalavimų veiklos apribojimų, sveikatos būklės ar sveikatos priežiūros prieinamumo vertinimas (Mazziotta et al., 2019; Staškutė, 2014). Papildomų duomenų apie konkrečių gyventojų grupių, tokių kaip neįgalūs asmenys, gyvenimo sąlygas galima rasti kitose statistikos duomenis kaupiančiose srityse, šiuo atveju – sveikatos srityje. Reikia pažymėti, kad Lietuva, būdama ES narė, taip pat kaupia ir analizuoja analogiškus šalies duomenis ir vadovaujasi „Eurostat“ duomenų bazės rodiklių rinkimo reikalavimais. Lietuvos statistikos duomenų bazėje taip pat kaupiama informacija apie šalies gyventojų materialinį nepriteklių, skurdo rizikos lygį, būsto sąlygas, švietimo, kultūros, darbo lygį.

Analizuojant gyventojų skurdo dinamiką, dažniausiai naudojami skurdo rizikos lygio rodikliai ir materialinio nepritekliaus rodikliai. Abi šios rodiklių grupės yra ir socialinės atskirties matavimo elementai. Mokslo darbuose skurdo rizikos lygis suprantamas kaip vienam gyventojui tenkanti pajamų dalis, sudaranti iki 60 proc. ekvivalentinių nacionalinių disponuojamų pajamų medianos. Šis santykinis rodiklis susijęs su gyventojų gaunamomis pajamomis ir parodo finansinį ar piniginį skurdą (Balvočiūtė, 2019; Bonanno et al., 2019; Fremstad, 2009; Gannon & Nolan, 2007; Mussida & Parisi, 2019; She & Livermore, 2009). Materialinio nepritekliaus rodikliai nėra tiesiogiai siejami su piniginiiais rodikliais. Materialinis nepriteklis labiau pasireiškia tam tikru gebėjimu įsigyti prekių, daiktų, kurie laikomi būtiniais, norint pasiekti tinkamą gyvenimo lygį (Balvočiūtė, 2019; Mussida & Parisi, 2019).

Materialinio nepritekliaus rodiklių sistema sudaryta iš devynių rodiklių, apibūdinančių gyventojų pajėgumą pasirūpinti materialine gerove. Jei gyventojai susiduria bent su trimis sunkumais iš išvardytų, laikoma, kad materialinio nepritekliaus problema šalyje egzistuoja. Taigi materialinio nepritekliaus lygio rodikliai neparodo tiesioginės finansinės padėties sunkumų, tačiau parodo tam tikrų būtinų daiktų ar paslaugų stygių namų ūkiuose. Visi rodikliai atspindimi per dvi dimensijas: galėjimą įsigyti būtinas prekes – skalbimo mašiną, automobilį, spalvotą televizorių, telefoną; galimybę turėti geresnes gyvenimo sąlygas ir mažinant finansinius išpareigojimus – sumokant privalomas įmokas, skolas ar mokesčius, išlaikant būstą pakankamai šiltą, sumokant nenumatytas privalomas išlaidas, reguliariai valgant mėsą ir baltyminių maistą ar bent savaitę atostogaujant ne namuose (Balvočiūtė, 2019; Bonanno et al., 2019; Mazziotta et al., 2019; Mussida &

Parisi, 2019). Mussida su bendraautoriais (2019) išskiria ir sugrupuoja pagrindinius materialinio nepritekliaus rodiklius, kurie, jų tyrimo duomenimis, turi didžiausią įtaką asmenų gyvenimo kokybei. Šių autorių nuomone, pagrindiniai rodikliai yra susiję su visaverte mityba, galimybe atostogauti ne namie, privalomų mokesčių ir išsipareigojimų sumokėjimu bei galimybe išlaikyti šiltą būstą. Antrinio poreikio rodiklių grupei autoriai priskiria tokius rodiklius, kurie apibūdina gyvenimo sąlygų kokybę, tačiau nėra pirmojo būtinumo – tai galimybė turėti telefoną, skalbimo mašiną, automobilį ar televizorių. Trečiojoje rodiklių grupėje yra tik vienas rodiklis, kuris, autorių manymu, yra rečiau pasitaikantis, bet mažiausiai priimtinas reiškinys tarp gyventojų – tai nenumatytų išlaidų apmokėjimas, parodantis gebėjimą ir pajėgumą taupyti.

Prie materialinių nepriteklių taip pat priskiriami gyvenamojo būsto sąlygų kokybę parodantys rodikliai. Būsto sąlygų svarba pažymima ir mokslinių tyrimų darbuose (Ahrendt et al., 2018; Balvočiūtė, 2019; Fremstad, 2009; Kim & Rhee, 2018; Mussida & Parisi, 2019; Parodi & Sciulli, 2019; Staškutė, 2014). Šiuos rodiklius galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmajai grupei priskiriami rodikliai, parodantys būsto infrastruktūros lygį ir gyventojų gebėjimą skirti lėšų šių sąlygų gerinimui: vonios ar dušo įrengimas, vidaus tualetu turėjimas, tekančio vandens namuose turėjimas. Antroji grupė rodiklių susijusi su būsto nusidėvėjimu ir pablogėjimu – nesandarus stogas, drėgmė, grindų ar langų puvinas. Trečioji grupė rodiklių siejama su aplinkos veiksniais, turinčiais įtakos gyvenimo sąlygoms, – nepakankama erdvė ir šviesa, triukšminga kaimynystė, aplinkos tarša, vandalizmas, nusikalstamumas (Mussida & Parisi, 2019).

Kaip matyti, rodikliai gali būti grupuojami labai įvairiai. Autorės manymu, rodiklių skirstymui įtakos gali turėti įvairios aplinkybės, tokios kaip greitai tobulėjančios technologijos, socialiniai reiškiniai, kultūriniai mainai ar skirtumai, todėl, grupuojant rodiklius remiantis kitų autorių atliktais tyrimais, svarbu įvertinti skirstymo kriterijus.

Vertinant valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui poveikį, svarbu identifikuoti nagrinėjamą problemą atspindinčius rodiklius. Neįgaliųjų užimtumo politikos įgyvendinimo veiksmingumą tinkamai apibūdinti gali nagrinėjamos tikslinės grupės užimtumo rodikliai, kurie turi tiesioginį ryšį su teikiama pagalba, taip pat socialinės atskirties ir skurdo rodikliai, kurie siejami su užimtumu. Be kita ko, socialinę atskirtį atspindi ir kiti rodikliai, tokie kaip švietimo lygis ar dalyvavimas visuomeninėje ir politinėje veikloje, tačiau nagrinėjant neįgaliųjų problematiką ši informacija nėra tolydžiai kaupiama. Taigi vieni rodikliai nagrinėjamai problemai gali turėti labai aiškų, tiesioginį

poveikį, o kitų rodiklių poveikis nėra matomas akivaizdžiai ir nagrinėjamą problemą veikia netiesiogiai.

2.4. Valstybės pagalbos kuriamos socialinės naudos kompleksinio vertinimo modelio sudarymas

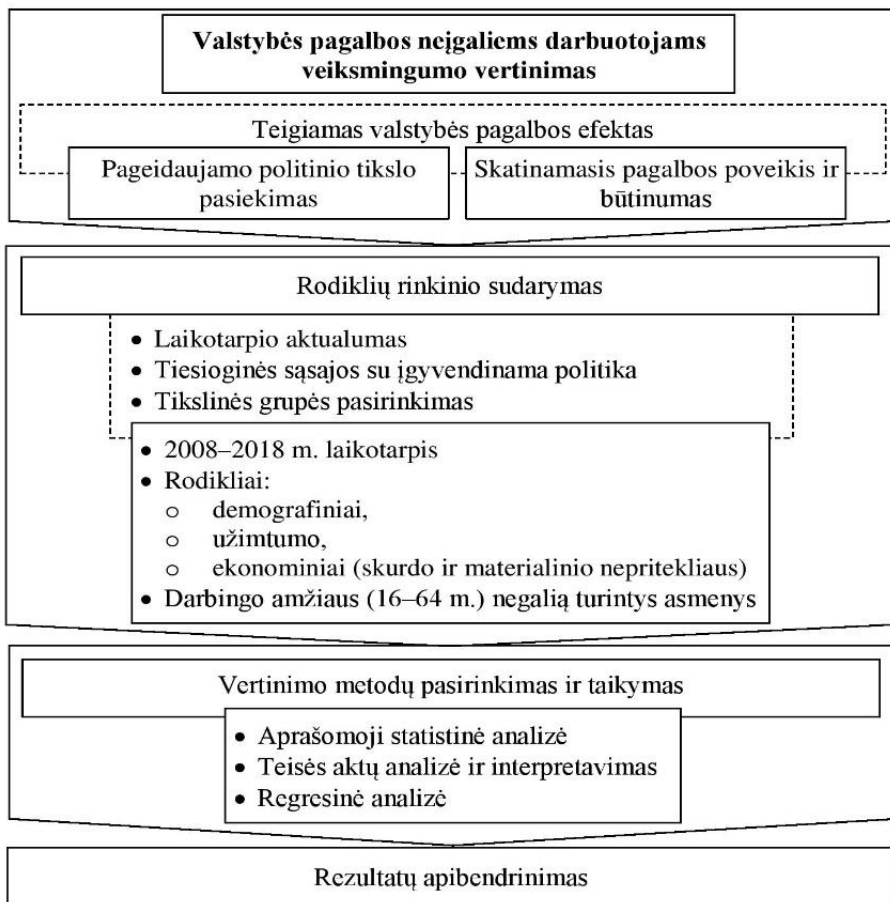
Valstybės pagalbos vertinimas sudaro sąlygas nuolat gerinti teikiamos pagalbos veiksmingumą, įgyvendinant užimtumo politiką. Atsižvelgiant į Lietuvoje teikiamos pagalbos neįgaliųjų užimtumui trukmę, empirinis tyrimas pradedamas *ex post* vertinimu, kuris padeda nustatyti jau panaudotos valstybės pagalbos poveikį sprendžiant neįgaliųjų įdarbinimo ir socialinės įtraukties problemas. Vertinimui autorė panaudoja mokslininkų Brandtner ir Vidoni (2018), Friederiszik ir kitų (2018), Majcher-Williams ir Foecking (2010), Robins ir Geldof (2018), Wright (2018) išskirtų vertinimo schemų elementus. Valstybės pagalbos ekonominis-socialinis poveikis matuojamas įvertinant įgyvendinamos neįgaliųjų užimtumo politikos tikslo pasiekimą, valstybės pagalbos tinkamumą politikai įgyvendinti, proporcingumą ir būtinumą bei skatinamąjį poveikį. Šie aspektai pagal jiems keliamus vertinimo tikslus bei taikomus metodus išskiriami į atskiras grupes, todėl tyrimas atliekamas dviem etapais – analizuojant pagalbos veiksmingumą, kuris apima valstybės pagalbos pageidaujamo politinio tikslo pasiekimą bei skatinamąjį jos poveikį ir būtinumą ir kuris atliekamas *ex post* vertinimu, bei tinkamumą ir proporcingumą, kuris atliekamas lyginant skirtingų šalių praktikas. Vertinimui naudojami susisteminti EK, SADM, UŽT, NDNT ir SD duomenys, atspindintys neįgalių asmenų demografinę ir užimtumo situaciją, suteiktos valstybės pagalbos dinamiką bei socialinės politikos situaciją neįgalių asmenų socialinės įtraukties kontekste.

2.4.1. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui veiksmingumo vertinimo modelis

Atliekant valstybės pagalbos veiksmingumo vertinimą šiame etape siekiama įvertinti, kaip suteikta valstybės pagalba sprendžia neįgaliųjų užimtumo problemas ir šių asmenų ekonomines-socialines problemas. Taip pat vertinama, kokį skatinamąjį poveikį šios rūšies valstybės pagalba turi integruojant negalią turinčius asmenis į darbo rinką. Socialinė įtrauktis vertinama valstybės pagalbos poveikiu skurdo mažinimui ir užimtumo didinimui. Tam socialiniai rodikliai tyrime skiriami į užimtumo ir ekonominius rodiklius. Užimtumo rodikliams priskiriami rodikliai, geriausiai

atspindintys tikslinės grupės integracijos į darbo rinką situaciją ir apibūdinantys aktyvių ir neaktyvių neįgalių asmenų tendencijas. Ekonominė neįgaliųjų būklė identifikuojama skurdo rodikliais ir materialinių nepriteklių rodikliais, kurie turi sąsajų su pajamų gavimu ir netiesiogiai sietini su socialine atskirtimi. Valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui Lietuvoje teikiama nuo 2005 m., tačiau dėl duomenų surinkimo ir pateikimo sistemiskumo trūkumo analizuojamas 2008–2018 m. laikotarpis. Pasirinktas laikotarpis apima visas ekonomikos ciklo fazes ir leidžia nuosekliai stebėti neįgaliųjų socialinių rodiklių pokyčius ir tendencijas. Pažymėtina, kad, analizuojant neįgaliųjų situaciją šalyje, susiduriama su duomenų prieinamumo, pasiekiamumo ir vienodumo problema.

Atsižvelgiant į antroje disertacijos dalyje išskirtus vertinimo aspektus ir taikytinus vertinimo metodus bei rodiklių pasirinkimą, sudaroma loginė tyrimo atlikimo eiga (2.2 pav.). Šio vertinimo etapo rodiklių sistema sudaroma remiantis SD duomenų bazės sveikatos vertinimo modulyje esančiu negalios moduliu. Pažymėtina, kad šiame modulyje skelbiami neįgaliųjų būsto sąlygų, skurdo rizikos lygio, materialinių nepriteklių ir kiti rodikliai nustatomi pagal subjektyvų respondentų savo bendros sveikatos būklės, dėl kurios yra juntamas kasdienės veiklos apribojimas, vertinimą. Kasdienės veiklos ribotumas priklauso nuo sveikatos problemų, įskaitant nuolatinės fizinės ir psichinės sveikatos problemas, ligą ar negalią. Duomenys apie veiklos apribojimus dėl sveikatos problemų rodo respondentų atliktą savęs vertinimą, kiek jie bent per pastaruosius šešis mėnesius dėl sveikatos problemų paprastai būna veiklūs. Galimi trys atsakymų variantai, parodantys veiklos ribotumą: labai ribota, šiek tiek ribota, visiškai neribota. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad šešių mėnesių laikotarpis yra susijęs su veiklos ribojimo trukme, o ne su sveikatos problema. Asmuo, turintis ilgalaikę ligą, savaime nėra tapatinamas su tuo, kad jo kasdienė veikla yra ribota; siekiant nustatyti sveikatos sutrikimų įtaką kasdienės veiklos apribojimui reikalaujama, kad ilgai trunkanti liga asmeniui sukeltų negalios poveikį mažiausiai šešis mėnesius (Mazziotta et al., 2019; Parodi & Sciulli, 2019).

2.2 pav. Valstybės pagalbos, skirtos neįgaliems darbuotojams, veiksmingumo vertinimo eiga

Šaltinis: sudaryta autorės

Pažymėtina, kad valstybės pagalba neįgalųjų užimtumui orientuota į darbingo amžiaus neįgalius asmenis. Darbingo amžiaus asmuo suprantamas kaip asmuo, sulaukęs 16 metų, bet ne vyresnis nei 64 metų. Negalia statistikoje ir teisinėje sistemoje yra traktuojama skirtingai, tačiau šio traktavimo skirtumai priimtini vertinant valstybės pagalbos poveikį tikslinei grupei. Taigi valstybės pagalbos poveikio neįgalųjų užimtumui tyrimui pasirenkami darbingo amžiaus neįgalųjų gyvenimo sąlygas atspindintys rodikliai pagal asmens labai ir šiek tiek juntamą veiklos apribojimą. Šie rodikliai pateikiami 2.1 lentelėje.

2.1 lentelė. Valstybės pagalbos neįgalųjų užimtumui poveikio matavimo socialiniai rodikliai

Grupė	Rodiklio pavadinimas	Rodiklio santrumpa	Matavimo vienetai	
Užimtumo rodikliai	1	Darbingo amžiaus asmenys, kuriems pirmą kartą nustatytas 0–55 proc. darbingumo lygis	<i>Pirma_negalia</i>	Asmenys
	2	Neaktyvūs neįgalūs asmenys	<i>Neaktyvūs_NA</i>	Asmenys
	3	Dirbantys darbingo amžiaus neįgalūs asmenys	<i>Dirbantys_NA</i>	Asmenys
	4	Neįgalūs bedarbiai, kuriems nustatytas 0–55 proc. darbingumo lygis	<i>Bedarbiai_NA</i>	Asmenys
	5	Dirbantys socialinėse įmonėse darbuotojai, priklausantys neįgalųjų grupei	<i>Dirba_NA_SĮ</i>	Asmenys
	6	Neįgalūs asmenys, naujai įdarbinti socialinėse įmonėse	<i>Nauji_NA_SĮ</i>	Asmenys
	7	Atleisti iš darbo socialinėse įmonėse neįgalūs asmenys	<i>Atleisti_NA_SĮ</i>	Asmenys
	8	Vidutinis darbo užmokestis socialinėse įmonėse	<i>DU</i>	Eurai
Ekonominiai rodikliai	1	Neįgalųjų asmenų aprūpinimo būstu nepritekliaus lygis	<i>Būsto_neprit_lygis</i>	Proc.
	2	Neįgalūs asmenys, gyvenantys perpildytais laikomuose būstuose	<i>Perpildyti_būstai</i>	Proc.
	3	Neįgalūs asmenys, gyvenantys būstuose, kuriuose nėra tualetu su nutekamuoju vandeniu	<i>Be_WC</i>	Proc.
	4	Neįgalūs asmenys, gyvenantys būstuose, kuriuose nėra vonios arba dušo	<i>Be_vonios</i>	Proc.
	5	Neįgalūs asmenys, gyvenantys būstuose, kurių stogas varva, sienos drėgnos, langai arba grindys supuvę	<i>Namo_būklė</i>	Proc.
	6	Neįgalūs asmenys, gyvenantys tamsiuose, nepakankamai šviesiuose būstuose	<i>Šviesos_trūkumas</i>	Proc.
	7	Neįgalūs asmenys, gyvenantys triukšmingoje aplinkoje (triukšmingi kaimynai, gatvės, pramonės įmonės)	<i>Triukšmas</i>	Proc.
	8	Neįgalūs asmenys, gyvenantys dėl eismo ar pramonės užterštoje aplinkoje	<i>Užteršta_aplinka</i>	Proc.
	9	Neįgalūs asmenys, gyvenantys nusikaltimais, smurtu, vandalizmu garsėjančiame rajone	<i>Prastas_rajonas</i>	Proc.
	10	Neįgalūs asmenys, dėl pinigų stokos negalintys laiku sumokėti būsto nuomos, komunalinių mokesčių, būsto ar kitų paskolų, kredito įmokų	<i>Mokesčiai</i>	Proc.
	11	Neįgalūs asmenys, neturintys galimybės praleisti bent savaitę atostogų ne namuose	<i>Atostogos</i>	Proc.
	12	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti pakankamai šildytis būstą	<i>Šildymas</i>	Proc.
	13	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti bent kas antrą dieną valgyti mėsos, žuvies ar analogiško vegetariško maisto	<i>Maistas</i>	Proc.
	14	Neįgalūs asmenys, negalintys apmokėti nenumatytų išlaidų iš savo lėšų	<i>Nenum_išlaidos</i>	Proc.
	15	Neįgalūs asmenys, neturintys skalbimo mašinos	<i>Skalbimo_mašina</i>	Proc.
	16	Neįgalūs asmenys, neturintys automobilio	<i>Automobilis</i>	Proc.

Grupė	Rodiklio pavadinimas	Rodiklio santrumpa	Matavimo vienetai
17	Neįgalūs asmenys, neturintys kompiuterio	<i>Kompiuteris</i>	Proc.
18	Neįgalių asmenų skurdo rizikos lygis	<i>Skurdo_lygis</i>	Proc.

Šaltinis: sudaryta autorės

Remiantis sudaryta rodiklių sistema, veiksnių reikšmingumui vertinti tyrime sudaromas tiesinės regresijos modelis. Tiesinės regresijos metodas leidžia įvertinti, kokį poveikį valstybės pagalba turi neįgaliųjų užimtumui ir jų gyvenimo sąlygoms. Šio metodo taikymas padeda įvertinti, ar egzistuoja statistiškai reikšminga priklausomybė tarp teikiamos valstybės pagalbos dydžio ir neįgaliųjų užimtumo ir jų ekonominės padėties rodiklių.

Regresinei analizei atlikti sudaromas modelis, padedantis įvertinti, kaip, kintant nepriklausomiesiems kintamiesiems X , kinta priklausomojo kintamojo Y tikimybinis pasiskirstymas. Be to, regresinės analizės modelis leidžia vieno kintamojo reikšmes prognozuoti pagal kito kintamojo reikšmes (Čekanavičius & Murauskas, 2014; Pabedinskaitė, 2009).

Sudarant regresinį modelį, vertinamas valstybės pagalbos poveikis pasirinktiems užimtumo ir skurdo rodikliams, todėl sudaroma paprastosios tiesinės regresijos lygtis, kur valstybės pagalba yra nepriklausomasis kintamasis, kiti rodikliai – poveikio kintamieji. Paprastosios tiesinės regresijos modeliui užrašyti naudojama formulė:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i, \quad (1)$$

čia β_0 , β_1 – nežinomi koeficientai (konstantos); ε – atsitiktinė paklaida, kurią gali sudaryti matavimo paklaidos ar neįvardytos ir netirtos priežastys (Bilevičienė & Jonušauskas, 2011).

Regresinė analizė tyrime atliekama šiais etapais:

- 1) grafiškai įvertinami analizuojamų kintamųjų (Y) ir (X) tarpusavio sąryšiai;
- 2) atliekant koreliacinę analizę įvertinamas tiesinis statistinis ryšys tarp priklausomojo (Y) ir nepriklausomųjų (X) kintamųjų. Jei nepriklausomasis kintamasis silpnai koreliuoja su priklausomuoju kintamuoju, modelis yra abejotinas. Koreliacijos stiprumui nustatyti dėl mažo stebėjimų skaičiaus skaičiuojamas Spirmeno koeficientas;
- 3) sudaromas regresijos modelis ir tikrinamas modelio tinkamumas duomenims, duomenų tinkamumas modeliui, modelio prielaidos, pagal poreikį modelis tobulinamas. Modelio tinkamumas vertinamas pagal vizualią informaciją (patikrinant, ar standartizuotųjų liekanų skirstinys yra normalusis ir standartizuotųjų liekanų sąlyginė dispersija pastovi) ir pagal atliekant analizę apskaičiuotų statistinių

rodiklių (determinacijos koeficiento, ANOVA p reikšmės, Stjudento t kriterijaus, dispersijos mažėjimo daugiklio, Durbino–Vatsono statistikos) rezultatus;

- 4) įvertinus modelio tinkamumą pagal apskaičiuotus rodiklius, aprašomas sudarytas modelis.

Atliekant regresinę analizę pirmiausia analizuojamiems kintamiesiems sudaromi sklaidos grafikai, leidžiantys vizualiai įvertinti kintamųjų priklausomybę. Sklaidos grafike kuo arčiau tiesios linijos yra reikšmės, tuo stipresnis tiesinis ryšys tarp dviejų kintamųjų. Regresiniai modeliai sudaromi tik tiems kintamiesiems, tarp kurių yra reikšminga koreliacija.

Koreliacija padeda nustatyti, ar tarp kintamųjų yra statistinis ryšys, tačiau nepaaiškina, kodėl tas ryšys egzistuoja. Kadangi tyrime stebimų skaičius nėra didelis ($n = 11$) ir stebimų atsitiktinių dydžių X ir Y skirstiniai nėra normalieji (reikšmės yra išmatuotos pagal intervalų arba santykių skalę, tačiau nėra tenkinama normalumo prielaida), koreliacijai apskaičiuoti taikoma Spirmeno formulė:

$$r = 1 - \frac{6 \sum_i d_i}{n(n^2 - 1)}, \quad (2)$$

čia r – apskaičiuota koreliacijos koeficiento reikšmė; n – imties dydis; d_i – rangų skirtumas.

Apskaičiuotų koreliacijos koeficientų reikšmingumas tikrinamas atsižvelgiant į koreliacinės analizės metu apskaičiuotas p reikšmes. Jei $p < 0,05$, galima teigti, kad nepriklausomasis kintamasis yra statistiškai reikšmingas ir modelyje paliekamas. Jei $p \geq 0,05$, tai nepriklausomasis kintamasis statistiškai nereikšmingas ir modelis su šiuo kintamuoju negali būti sudaromas.

Apskaičiuotus koreliacijos koeficientus sudaromas regresijos modelis. Modelio tinkamumui patikrinti atliekama statistinių rodiklių analizė. Regresijos modelio tinkamumą parodo šie rodikliai (Čekanavičius & Murauskas, 2014):

- 1) Determinacijos koeficientas R^2 . Šis koeficientas skaičiuojamas, kai siekiama įvertinti, ar tarp analizuojamų kintamųjų yra stipri priklausomybė, ir apskaičiuojamas pagal formulę:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y}_i)^2}, \quad (3)$$

čia $\hat{Y}_i$ – kintamojo Y įverčiai, apskaičiuoti iš regresijos lygties; $\bar{Y}_i$ – kintamojo Y vidurkis.

Determinacijos koeficientas rodo, kokia vieno kintamojo kitimo dalimi gali būti paaiškintas kito kintamojo kitimas. Kuo determinacijos koeficiento reikšmė artimesnė 1, tuo didesnė dalis vieno kintamojo reikšmių kitimo yra paaiškinta kito kintamojo reikšmių kitimu. Mokslinėje literatūroje pateikiama, kad modelis gali būti laikomas tinkamu, kai determinacijos koeficiento reikšmė $R^2 > 0,25$, tačiau kuo šis rodiklis artimesnis 1, tuo modelis tiksliau aprašo duomenis;

- 2) ANOVA p reikšmė. Ši reikšmė parodo, ar modelyje yra su priklausomuoju kintamuoju susijusių nepriklausomųjų kintamųjų. Kadangi tyrime naudojamas visuotinai priimtas 0,05 reikšmingumo lygmuo, modelis yra tinkamas, kai apskaičiuota ANOVA reikšmė $p < 0,05$. Jeigu $p \geq 0,05$, tai regresijos modelio tinkamumas labai abejotinas;
- 3) T (Stjudento) kriterijus. Šis rodiklis padeda nuspręsti, ar atitinkamas kintamasis turi būti šalinamas iš modelio. T kriterijus, apskaičiuotas pagal formulę (Pabedinskaitė, 2009):

$$t = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}} \quad (4)$$

Kai rodikliui apskaičiuota absoliuti t reikšmė viršija Stjudento skirstinio su $(n-2)$ laisvės laipsniais $\frac{\alpha}{2}$ lygmens kritinę reikšmę $t_{\frac{\alpha}{2}(n-2)}$, modelis su šiuo rodikliu nesudaromas. Tyrimui pasirinkta imtis $n = 11$ ir pasirinktas visuotinai priimtas 0,05 reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$. Jei $p < 0,05$, galima teigti, kad nepriklausomasis kintamasis yra statistiškai reikšmingas ir modelyje paliekamas. Jei $p \geq 0,05$, tai kintamasis statistiškai nereikšmingas ir modelyje nepaliekamasis.

- 4) F kriterijus (Fišerio kriterijus). Siekiant įvertinti, ar galima pasikliauti apskaičiuota regresija, atliekama regresijos statistinio reikšmingumo tikrinimo procedūra, t. y. tikrinamas regresijos lygties adekvatumas, kuris yra apskaičiuojamas pagal formulę:

$$F \equiv \frac{S_y^2}{\delta_y^2} \quad (5)$$

čia S_y^2 – dispersija, apibūdinanti duomenų nukrypimą nuo vidurkio; $\delta_y^2 = \frac{S_y^2}{x}$ – liekamoji dispersija, apibūdinanti duomenų nukrypimą nuo regresijos linijos taškų.

Gauta F kriterijaus reikšmė yra lyginama su kritine reikšme lentelėje. Kuo apskaičiuotoji reikšmė didesnė už nurodytą lentelėje, tuo tikrinamas modelis yra geresnis. Kai $F_{\text{krit.}} \leq F$, tai lygtis atitinka tiesę, kai $F < F_{\text{krit.}}$, tai regresijos lygtis yra neadekvati realiai padėčiai ir jos negalima taikyti.

- 5) Durbino–Vatsono testas. Tikrinama, ar tarp skirtingų stebėjimų liekamųjų paklaidų nėra autokoreliacijos:

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n e_t^2}, \quad (6)$$

čia e_t – mažiausiųjų kvadratų regresijos liekanos. Durbino–Vatsono statistika kinta nuo 0 iki 4. Įsitikinama, kad reikšmės nėra priklausomos, kai yra tarp 1,5–2,5. Jei apskaičiuotos reikšmės yra mažesnės nei 1,5 arba didesnės nei 2,5, stebėjimų liekamosios paklaidos koreliuoja, todėl modelio tinkamumas yra abejotinas. Tačiau šį rodiklį reikia vertinti objektyviai, atsižvelgiant į laiko eilutės ilgį. Kai laiko eilutė nėra pakankamai ilga, šis rodiklis gali būti neinformatyvus. Nustačius, kad stebėjimų paklaidos pasižymi autokoreliacija, duomenys gali būti transformuojami. Šiame tyrime dėl laiko eilutės trumpumo duomenų transformacija neatliekama.

- 6) Grafiškai įvertinamos standartizuotosios liekamosios paklaidos. Tiriama paklaidų histograma, kuri lyginama su normaliąja kreive, taip pat standartizuotųjų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykiniai procentiniai dažniai (*P–P plot*) bei standartizuotų numatomų reikšmių ir standartizuotos liekanų pasiskirstymas (homoskedastiškumas).

Atlikus modelio tinkamumo patikrinimo veiksmus, atrenkami kintamieji, kuriems gali būti sudaromos regresinės lygtys, ir šiems kintamiesiems užrašomos matematinės formulės. Gauti rezultatai apibendrinami įvertinant valstybės pagalbos poveikį neįgaliųjų ekonominiams-socialiniams rodikliams.

2.4.2. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tinkamumo ir proporcingumo kitų ES šalių kontekste vertinimo modelis

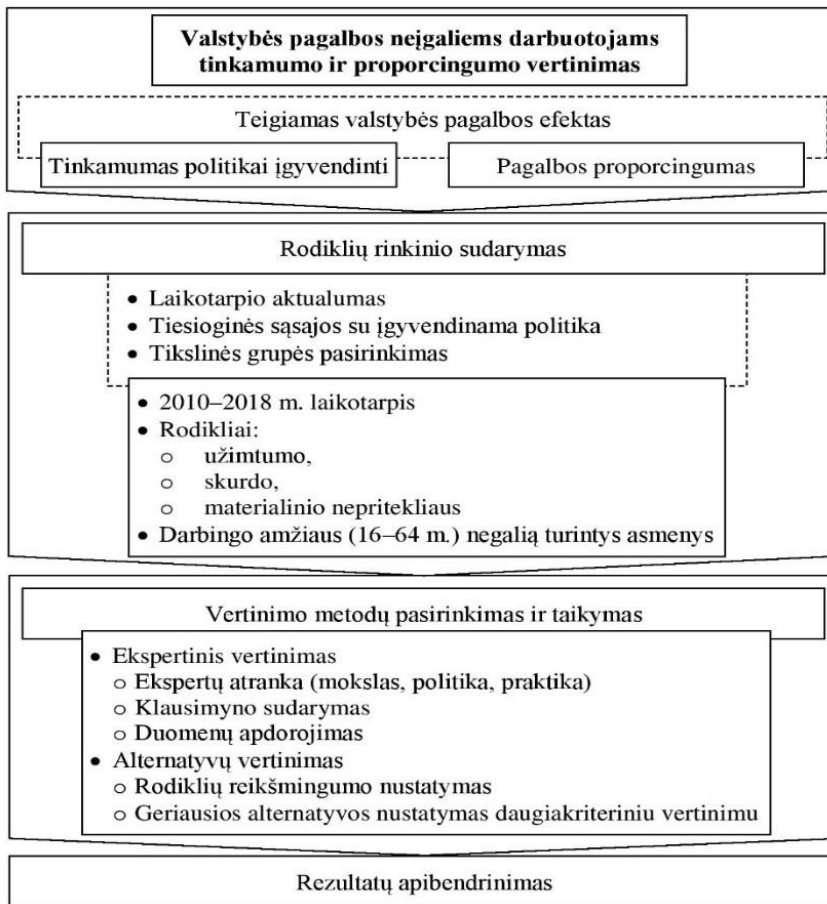
Atlikus suteiktos valstybės pagalbos neįgaliųjų integracijai į darbo rinką vertinimą bendro politinio tikslo siekimo ir skatinamojo poveikio bei būtinumo aspektu, valstybės pagalbos poveikio neįgaliųjų socialinei atskirčiai vertinimas tęsiamas pagalbos tinkamumo ir proporcingumo aspektais, kurie aptarti šios disertacijos 2.1 dalyje. Šiuo palyginamuoju vertinimu siekiama

nustatyti, ar valstybės pagalbos priemonė yra tinkama sprendžiant šalies neįgalųjų socialines problemas. Be to, vertinama, ar valstybės pagalba teikiama patiriant mažiausias išlaidas, kuriomis pasiekiamas didžiausias teigiamas efektas. Vertinimas atliekamas lyginant skirtingose ES šalyse taikomas valstybės pagalbos schemas. Vertinimo tikslams pasiekti pasirenkama taikyti daugiakriterinį vertinimo metodą. Šiuo metodu ne tik palyginami Lietuvos ir kitų ES šalių neįgalųjų socialinės politikos įgyvendinimo rodikliai, bet ir, remiantis geriausiais pavyzdžiais, pateikiami siūlymai, kaip tobulinti valstybės pagalbą, skatinančią neįgalųjų integraciją į darbo rinką ir visuomenę.

Geriausiams pavyzdžiams atrinkti taikomas daugiakriterinis sprendimų priėmimo metodas. Daugiakriterinių sprendimų priėmimo metodų (angl. *Multiple Criteria Decision Making MCDM*) tikslas – identifikuoti geriausią sprendimą iš turimų arba nagrinėjamos alternatyvoms suteikti rangus pagal svarbumą (Podvezko & Podvezko, 2014). MCDM pagrindą sudaro rodiklių $R_1, R_2, \dots, R_m$, charakterizuojančių lyginamus objektus, matrica $R = \|r_{ij}\|$ ir jų reikšmingumo svoriai $\omega_i, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$, čia m – rodiklių skaičius; n – lyginamų alternatyvų skaičius (Ginevičius & Podvezko, 2008a; Podvezko & Podvezko, 2014).

MCDM vertinimai, atsižvelgiant į sprendžiamos problemos pobūdį, gali būti dviejų tipų: daugiaobjekčiai ir daugiatiksliai (Ginevičius & Podvezko, 2008b; Hwang & Yoon, 1981; Simanavičienė, 2013). Sprendžiant problemą, apimančią daugelį tikslo funkcijų, kurios optimizuojamos vienu metu ir kurioms būdingi kokybiniai matavimai, atliekamas daugiaobjektis vertinimas (angl. *Multiple Objective Decision Making MODM*) (Figueira, Greco, & Ehrgott, 2005; Ginevičius & Podvezko, 2008a). Siekiant išrinkti racionaliausią alternatyvą iš nagrinjamų, sprendimų priėmimas atliekamas pasitelkiant daugiatikslį metodą, pagrįstą kiekybiniais matavimais (angl. *Multiple Attribute Decision Making MADM*) (Hwang & Yoon, 1981; Zavadskas & Turskis, 2011; Zolfani et al., 2020). Šie metodai taikomi, kai reikia išrinkti racionalią alternatyvą iš konkretaus žinomų alternatyvų sąrašo.

Loginė vertinimo eiga, taikant daugiakriterinį sprendimų priėmimo metodą, pateikta 2.3 paveiksle.

2.3 pav. Valstybės pagalbos, skirtos neįgaliems darbuotojams, tinkamumo ir proporcingumo kitų ES šalių kontekste vertinimo eiga
Šaltinis: sudaryta autorės

Atliekant daugiakriterinį vertinimą svarbu tinkamai sudaryti rodiklių sistemą, atspindinčią nagrinėjamą problemą, ir universalią sistemą skirtingų šalių socialinės politikos veiksmingumui vertinti. Šiame tyrime remiamasi „Eurostat“ duomenų bazėje sveikatos vertinimo modulyje EU-SILC analizei kaupiamų duomenų rinkiniu, kuris apima skurdą, būsto sąlygų, materialinį nepriteklių ir neįgaliųjų užimtumo statusą. Pažymėtina, kad pasirinkti rodikliai atspindi asmenų subjektyvų suvokimą apie savo sveikatos būklę, turinčią įtakos veiklos apribojimui, bent pastaruosius šešis mėnesius. Veiklos ribotumai gali būti neįjuntami arba sunkūs ir nelabai sunkūs. Svarbu pabrėžti, kad EU-SILC analizei kaupiant statistinius rodiklius reikalaujama, kad ilgai trunkanti liga asmeniui sukeltų neįgalios poveikį mažiausiai šešis mėnesius (Mazziotta et al., 2019; Parodi & Sciulli, 2019). Siekiant eliminuoti tam tikros ekonomikos ciklo fazės poveikį analizuojamiems duomenims, analizuojami

2010–2018 m. laikotarpio darbingo amžiaus neįgaliųjų gyvenimo sąlygas atspindintys rodikliai (2.2 lentelė).

2.2 lentelė. Daugiakriterinio vertinimo rodiklių sistema

Eil. Nr.	Rodiklio pavadinimas	Rodiklio santrumpa	Matavimo vienetai	Rodiklių normalizavimo kryptis
1	Dirbančių neįgaliųjų ir neįgalių bedarbių santykis	<i>D_N</i>	Proc.	max
2	Neįgalūs asmenys, dėl negalios jaučiantys veiklos apribojimus	<i>NA_apr</i>	Proc.	min
3	Neįgalūs asmenys, gyvenantys perpildytuose būstuose	<i>NA_pbūst</i>	Proc.	min
4	Neįgalūs asmenys, turintys didelių būsto išlaidų	<i>NA_būstiš</i>	Proc.	min
5	Neįgalūs asmenys, gyvenantys būste, kurio stogas varva, sienos drėgnos, langai arba grindys supuvę	<i>NA_stog</i>	Proc.	min
6	Neįgalūs asmenys, gyvenantys be vonios arba dušo	<i>NA_vonia</i>	Proc.	min
7	Neįgalūs asmenys, gyvenantys be tualetu su nutekamuoju vandeniu	<i>NA_wc</i>	Proc.	min
8	Neįgalūs asmenys, gyvenantys tamsiame būste	<i>NA_tamsa</i>	Proc.	min
9	Neįgalūs asmenys, gyvenantys triukšmingoje aplinkoje	<i>NA_triukš</i>	Proc.	min
10	Neįgalūs asmenys, gyvenantys užterštoje aplinkoje	<i>NA_tarša</i>	Proc.	min
11	Neįgalūs asmenys, gyvenantys nusikaltimais, smurtu, vandalizmu garsėjančiame rajone	<i>NA_raj</i>	Proc.	min
12	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti pakankamai šildyti būstą	<i>NA_šilum</i>	Proc.	min
13	Neįgalūs asmenys, negalintys atostogauti ne namie	<i>NA_atost</i>	Proc.	min
14	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti valgyti mėsos, žuvies ar vegetariško maisto	<i>NA_maist</i>	Proc.	min
15	Neįgalūs asmenys, negalintys apmokėti nenumatytų išlaidų	<i>NA_neniš</i>	Proc.	min
16	Neįgalūs asmenys, turintys įsiskolinimų	<i>NA_įsisk</i>	Proc.	min
17	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti įsigyti telefono	<i>NA_tel</i>	Proc.	min
18	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti įsigyti spalvoto televizoriaus	<i>NA_TV</i>	Proc.	min
19	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti įsigyti kompiuterio	<i>NA_komp</i>	Proc.	min
20	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti įsigyti skalbimo mašinos	<i>NA_skalb</i>	Proc.	min
21	Neįgalūs asmenys, negalintys sau leisti įsigyti asmeninio automobilio	<i>NA_auto</i>	Proc.	min
22	Dirbančių neįgalių asmenų skurdo rizikos lygis	<i>NA_D_skurd</i>	Proc.	min

Saltinis: sudaryta autorės

Vienas svarbiausių etapų taikant daugiakriterinius metodus yra kriterijų reikšmingumo (svorio), kuris nurodo tam tikro rodiklio svarbą nagrinėjamam reiškiniui, nustatymas. Atskirų kriterijų įtaka tiriamajam objektui yra skirtinga, todėl būtina nustatyti kiekvieno rodiklio reikšmingumą, svorį. Rodiklių reikšmingumas gali būti nustatomas objektyviai ar subjektyviai. Objektyvus svorių nustatymas pagrįstas rodiklių reikšmėmis, dažniausiai taikant entropijos metodą. Entropijos metodas taikomas, kai skaičiavimai atliekami neatsižvelgiant į ekspertų nuomonę, o naudojama turima informacija apie nagrinėjamas alternatyvas ir vertinimo kriterijų skaitines reikšmes. Nustatant rodiklių reikšmingumą entropijos metodu rodikliai pertvarkomi taip, kad didžiausia kiekvieno rodiklio reikšmė būtų geriausia (Podvezko & Podvezko, 2014; Simanavičienė, 2013).

Subjektyvus svorių nustatymas grindžiamas ekspertų vertinimu, kuris kiekvieno eksperto gali būti skirtingas. Subjektyvus rodiklių reikšmingumo nustatymas gali būti atliekamas tiesioginiu būdu, kai kiekvieno eksperto visų vertinimų svorių suma lygi vienetui, arba netiesioginiu būdu, kai vertinimo metu taikoma pasirinkta vertinimo balų sistema, o ekspertų vertinimų suma nėra ribojama (Podvezko & Podvezko, 2014). Tyrime svorių reikšmingumas nustatomas subjektyviu netiesioginiu metodu.

Pasirinkus subjektyvų svorių nustatymo metodą, tai yra atliekant ekspertinį vertinimą, svarbu užtikrinti tokio vertinimo patikimumą. Ekspertinio vertinimo kokybė ir patikimumas priklauso nuo ekspertų kvalifikacijos, jų turimų žinių, patirties analizuojamoje srityje (Ginevičius, 2006). Ekspertų pasirinkimo kokybė užtikrinama atrenkant ekspertus pagal tam tikrus iš anksto numatytus atrankos kriterijus, tokius kaip einamos pareigos, išsilavinimas, darbo patirtis tiriamojo reiškinio srityje, publikacijos, pranešimai nagrinėjama tematika ir kiti.

Kitas svarbus ekspertinio vertinimo kokybės ir patikimumo garantas yra pasirinktas tinkamas ekspertų skaičius. Klasikinėje testų teorijoje teigiama, kad agreguotų sprendimų patikimumą ir priimančiųjų sprendimą skaičių sieja greitai gėstantis netiesinis ryšys. Libby ir Blashfield (1978) įrodė, kad nedidelės ekspertų grupės sprendimų tikslumas yra pakankamas agreguotų ekspertinių vertinimų moduliuose, kurių svoriai vienodi (Baležentis & Žalimaitė, 2011; Libby & Blashfield, 1978). Tai reiškia, kad, kai ekspertų skaičius yra didesnis nei 7, vertinimo tikslumas yra didesnis nei 90 proc., toliau didėjant ekspertų skaičiui, tikslumas padidėja tik nedaug.

Taigi, atliekant ekspertinį vertinimą, pagal numatytus kriterijus nustatomas galimų ekspertų skaičius, sudaromas galimų ekspertų sąrašas ir atliekama tyrimo procedūra. Rengiantis ekspertų apklausai numatoma, kelių etapų bus taikomas ekspertinis vertinimas, kokie užduodami klausimai – atviri, be

atsakymų variantų ir vertinimo skalių arba uždari su balų vertinimo skalėmis (nuo 1 iki 5 arba nuo 1 iki 10). Surinkus atsakymus, analizuojami ir sisteminami ekspertų vertinimai, apskaičiuojami rodiklių svoriai. Gavus ekspertų įvertinimus svarbiausiam kriterijui nustatomas didžiausias svoris ω_i , o suskaičiuoti svoriai normuojami pagal formulę (Podvezko, 2008):

$$\sum_{i=1}^m \omega_i = 1, \quad (7)$$

čia m – rodiklių skaičius.

Nustatant svorius netiesioginiu būdu, skaičiuojama visų ekspertų r vertinimų c_{ik} suma s_i (Ginevičius et al., 2008):

$$s_i = \sum_{k=1}^r c_{ik}. \quad (8)$$

Nustatomi kriterijų svoriai:

$$\omega = \frac{s_i}{\sum_{i=1}^m s_i}. \quad (9)$$

Nustačius kiekvieno rodiklio svorį, būtina patikrinti, ar galima priimti sprendimą remiantis ekspertų nuomone. Tam atliekamas ekspertų nuomonių suderinamumo vertinimas. Vertinant dviejų ekspertų nuomones, suderinamumas gali būti vertinamas apskaičiuojant koreliacijos koeficientą, bet kai ekspertų yra daugiau nei du, jų nuomonių suderinamumui įvertinti naudojamas konkordancijos koeficientas, rodantis individualių nuomonių artumo laipsnį. Konkordancijos koeficiento reikšmių aibė yra nuo 0 iki 1. Kuo didesnė koeficiento reikšmė, tuo geresnis ekspertų nuomonių suderinamumas. Konkordancijos koeficiento W reikšmė apskaičiuojama pagal formulę (Podvezko, 2005):

$$W = \frac{12S}{r^2 m(m^2 - 1)}, \quad (10)$$

čia S – rodiklių rangų sumų nuokrypių nuo bendro vidurkio kvadratų suma:

$$S = \sum_{i=1}^m \left(\sum_{j=1}^r x_{ij} - \frac{1}{2} r(x+1)r(m+1) \right)^2, \quad (11)$$

čia x_{ij} – kiekvieno eksperto įvertinimas pagal j -tąją alternatyvą.

Apskaičiuojama maksimali galima S_{max} reikšmė, kuri turi būti didesnė už apskaičiuotą S (Podvezko, 2005):

$$S_{max} = \frac{r^2 m(m^2 - 1)}{12}. \quad (12)$$

Konkordancijos koeficientas gali būti taikomas praktiškai, jei jo ribinė vertė yra nustatyta, tada ekspertų vertinimai gali būti laikomi suderintais. Kendall (1970) įrodė, kad jei rodiklių skaičius $m > 7$, konkordancijos koeficiento reikšmingumas apskaičiuojamas naudojant χ^2 kriterijų (Podvezko, 2005):

$$\chi^2 = Wr(m - 1) = \frac{12S}{rm(m + 1)}. \quad (13)$$

Jei apskaičiuota χ^2 vertė yra didesnė už χ_{krit}^2 , kai laisvės laipsnis yra $\nu = m - 1$, tada ekspertų vertinimai laikomi suderintais. Jei $\chi^2 \leq \chi_{krit}^2$, tokiu atveju ekspertų nuomonės laikomos nesuderintomis ir ekspertinis vertinimas negali būti naudojamas.

Baigus ekspertinį svorių nustatymo vertinimą pradedamas daugiakriterinis sprendimų priėmimo vertinimas. Žinomiausias ir dažniausiai moksliniuose tyrimuose taikomas daugiakriterinis vertinimo metodas yra paprastųjų svorių sudėjimo metodas SAW (angl. *Simple Additive Weighting*) (Ahsan, Setiyaningsih, Susilowati, Dijaya, & Tjahjanti, 2019; Borissova, Korsemov, & Mustakerov, 2019; Hwang & Yoon, 1981; Krisbiantoro & Baihaqi, 2019; Podvezko, 2011; Saputra, Jonathan, & Warnars, 2020; Wang, 2020). SAW metodu analizuojamų rodiklių vertės ir svoriai integruojami į vieną bendrą kriterijų, tačiau taikant šį metodą svarbus rodiklių normalizavimo etapas. Norint atlikti kokybišką tyrimą, būtina minimizuojančias kriterijų reikšmes paversti maksimizuojančiomis, nes pagrindinė metodo taikymo sąlyga yra maksimizuojančių reikšmių naudojimas (Ahsan et al., 2019; Krisbiantoro & Baihaqi, 2019; Podvezko, 2008, 2011; Wang, 2020). Taikant daugiakriterinį vertinimą kiekvienos alternatyvos vertinami kriterijai sujungiami į visumą, o kiekvienai alternatyvai pagal apskaičiuotą bendrą balų sumą suteikiamas reikšmingumo lygis, kuris leidžia palyginti nagrinėjamas alternatyvas.

Turint alternatyvų ir kriterijų reikšmes bei jų reikšmingumo vertinimus galima sudaryti vertinimų pagal kriterijus $x_{11}, x_{21}, \dots, x_{n1}$ matricą, kuri rodo j -tosios alternatyvos $(a_1, a_2, \dots, a_n)$ įvertinimą pagal i -tąjį kriterijų $r_1, r_2, \dots, r_n$ (2.3 lentelė) (Štreimikienė, 2014).

2.3 lentelė. Kriterijų lentelė

Kriterijai	r_1	r_2	...	r_n
a_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1n}
a_2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2n}
...	...	...	...	...
a_n	x_{n1}	x_{n2}	...	x_{nn}

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Štreimikienė (2014)

Kriterijų matricos sudarymui svarbu nustatyti naudojamų rodiklių pobūdį ir normalizavimo kryptį. Rodikliai, kuriems didėjant nagrinėjamo reiškinio situacija gerėja, apibūdinami kaip maksimizuojantys ir didžiausios jų reikšmės laikomos geriausiomis. Rodikliai, kuriems mažėjant situacija gerėja, vadinami minimizuojančiais ir geriausiomis jų reikšmėmis laikomos mažiausios. Daugiakriterinių vertinimų būdai šiuos rodiklius normalizuoja ir paverčia bedimensiais, be to, visi rodikliai tampa tarpusavyje palyginami, o vėliau jie yra sujungiami į apibendrinamąjį rodiklį (Ginevičius & Podvezko, 2008a, 2008b). Kadangi SAW metodas gali būti taikomas tik maksimizuojantiems rodikliams, minimizuojantys rodikliai turi būti perskaičiuoti pagal formulę (Ginevičius et al., 2008; Podvezko, 2008, 2011):

$$\tilde{r}_{ij} = \frac{\min_j r_{ij}}{r_{ij}}, \quad (14)$$

čia $\tilde{r}_{ij}$ – normalizuota j -tosios alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė; r_{ij} – j -tosios alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė; $\min_j r_{ij}$ – mažiausia palygintos alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė.

Normalizavus reikšmes mažiausia kriterijaus reikšmė įgis didžiausią reikšmę, lygią vienetui (Ginevičius et al., 2008; Podvezko, 2011). Taikant SAW būdą taip pat pertvarkomi maksimizuojantys rodikliai (Ginevičius & Podvezko, 2008b; Podvezko, 2011):

$$\tilde{r}_{ij} = \frac{r_{ij}}{\max_j r_{ij}}, \quad (15)$$

čia $\max_j r_{ij}$ – didžiausia palygintos alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė.

Visiems kiekybiniais daugiakriteriniams metodams naudojami rodikliai, turintys teigiamas reikšmes arba didesnes nei 0. Tačiau praktikoje pasitaiko atvejų, kai turimos reikšmės yra nulinės arba neigiamos. Šiame tyrime rodikliai, apibūdinantys būsto sąlygas (NA_vonia , NA_wc) ir materialių daiktų turėjimą (NA_tel , NA_TV , NA_skalb) analizuojamu laikotarpiu, turi nulines reikšmes, todėl tos reikšmės turi būti perskaičiuotos paga formulę (Ginevičius & Podvezko, 2001; Tvaronavičienė, Ginevičius, & Grybaitė, 2008):

$$\bar{r}_{ij} = r_{ij} + b_i \quad (j = 1, \dots, n), \quad (16)$$

čia b_i – i -tojo kintamojo poslinkio konstanta, šiuo atveju $b_i = 0,1$.

Ekspertiniu vertinimo metodu nustatytas rodiklio svoris sujungiamas su normalizuotomis rodiklių reikšmėmis ir apskaičiuojama bendra kriterijaus reikšmė:

$$S_j = \sum_{i=1}^m \omega_i \tilde{r}_{ij}, \quad (17)$$

čia S_j – SAW metodo kriterijus.

SAW metodo kriterijus S_j yra pasvertųjų rodiklių reikšmių suma kiekvienai j -tajai alternatyvai. Didžiausia S_j kriterijaus reikšmė atitinka geriausią alternatyvą. Palygintos alternatyvos turėtų būti suskirstytos pagal S_j kriterijaus apskaičiuotas vertes mažėjančia tvarka.

Apskaičiuojamas SAW kriterijus visoms alternatyvoms – šiame tyrime visoms ES šalims narėms, ir kiekvieniems metams atskirai. Siekiant išrinkti analizuojamu laikotarpiu sėkmingiausiai įgyvendinusių neįgalųjų užimtumo politiką tvarių socialinių investicijų kontekste valstybę, kiekvienų metų apskaičiuoti SAW kriterijai surikiuojami pagal reikšmę, geriausioms alternatyvoms suteikiant 28 balus, blogiausioms – 1 balą. Kiekvienų metų kiekvienos alternatyvos rangai sumuojami ar apskaičiuojamas bendras balų skaičius. Daugiausia balų surinkusios valstybės vertinamos kaip sėkmingiausiai įgyvendinančios užimtumo politiką. Gauti rezultatai apibendrinami.

Atlikus analizę daugiakriterinių sprendimų priėmimo metodu ir atrinkus geriausią alternatyvą, nagrinėjamas pasirinktos šalies valstybės pagalbos panaudojimas skatinant neįgalųjų užimtumą. Analizė atliekama vertinant oficialius šalių šaltinius, kuriuose skelbiama subsidijų teikimo tvarka, neįgalųjų įdarbinimo reikalavimai ir taisyklės, kita svarbi informacija. Pagal kitų šalių pavyzdį atrinkti neįgalųjų užimtumo politikos įgyvendinimo principai integruojami į Lietuvos neįgalųjų užimtumo sistemą. Atliekama prognozė analizė, padedanti įvertinti alternatyvų pagrindu koreguojamos politikos ir taikomų priemonių veiksmingumą.

Remiantis 2.4.1 ir 2.4.2. disertacijos dalyse aprašytais vertinimo modeliais sudaromas valstybės pagalbos kuriamos socialinės naudos kompleksinis vertinimo modelis, kuriuo analizuojamas suteiktos valstybės pagalbos ekonominis-socialinis veiksmingumas ir pateikiamos įgyvendinamos politikos taikant valstybės pagalbą tobulinimo kryptys, siekiant kuo daugiau neįgalųjų integruoti į atvirą darbo rinką (2.4 pav.).

2.4 pav. Valstybės pagalbos kuriamos socialinės naudos kompleksinio vertinimo modelis

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinat galima teigti, kad valstybės pagalbos vertinimui svarbu išlaikyti taikomų metodų ir vertinamų rodiklių sistemiškumą visuose vertinimo etapuose. Pagal turimus duomenis, atspindinčius neįgaliųjų integracijos į darbo rinką, teikiant valstybės pagalbą, lygį ir socialinės atskirties rodiklius pasirenkama taikyti regresinę analizę, kuri įvertina valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams veiksmingumą. Šios pagalbos tinkamumo ir proporcingumo palyginamoji analizė, atliekama alternatyvų, paremtų ES šalių praktika įgyvendinant tvarią socialinę politiką, neįgalių asmenų kontekste, vertinimu. Šiam vertinimui pasirenkamas dažniausiai moksliniuose tyrimuose taikomas daugiakriterinis vertinimo metodas SAW. Taikant šį metodą svarbūs keli veiksmai: pasirinktų rodiklių normalizavimas; svorių nustatymas taikant ekspertų vertinimą, kurių nuomonės patikimumas vertinamas suderinamumo koeficientu; nustatytų svorių ir reikšmių sujungimas į vieną kriterijų, leidžiantį įvertinti tinkamiausią alternatyvą. Pritaikius SAW metodą ir atrinkus sėkmingiausiai socialinę politiką įgyvendinusias šalis, atliekama šių šalių analizė, kurios metu įvertinamas valstybės pagalbos vaidmuo, skatinant neįgaliųjų integraciją į darbo rinką.

3. VALSTYBĖS PAGALBOS NEĮGALIŲJŲ UŽIMTUMUI KOMPLEKSNIO VERTINIMO MODELIO TAIKYMAS: LIETUVOS ATVEJIS

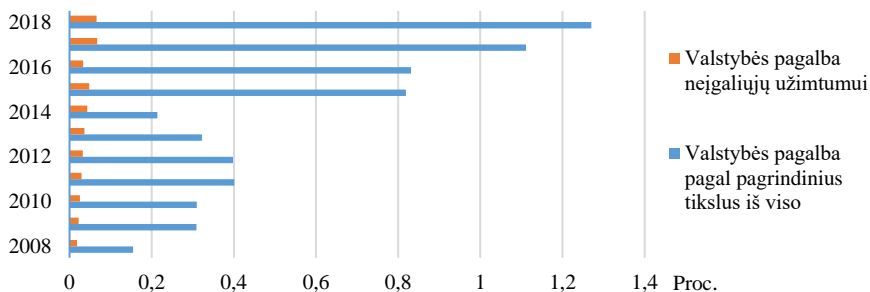
Mokslinio darbo valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams ekonominio-socialinio poveikio empirinis tyrimas sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje atliekamas įgyvendinamos valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui *ex post* vertinimas, kurio metu įvertinami įgyvendinamos politikos pažanga ir poveikis pagrindiniams skurdo ir socialinės atskirties lygio matavimo rodikliams. Šiuo vertinimu nustatomas valstybės pagalbos veiksmingumas siekiant neįgaliųjų socialinės politikos tikslų ir šios pagalbos skatinamasis poveikis bei būtinumas. Antroje dalyje, tęsiant ekonominio-socialinio poveikio vertinimą, analizuojamas valstybės pagalbos neįgaliųjų asmenų įdarbinimui tinkamumas politikos tikslų įgyvendinimui ir šios pagalbos proporcingumas. Vertinimas atliekamas remiantis ES šalių pavyzdžiais, pasitelkiant daugiakriterinės analizės sprendimų priėmimo metodą ir subjektyvų svorių nustatymo metodą taikant ekspertinį vertinimą. Daugiakriterinės analizės etape identifikuojamos valstybės, sėkmingiausiai įgyvendinusios neįgaliųjų skurdo ir socialinės atskirties mažinimo politiką. Identifikavus šalių geriausius vertinamos politikos rodiklius, analizuojamos šiose šalyse teikiamos valstybės pagalbos dirbantiems neįgaliesiems schemas, jų pavyzdžiu įvertinamas taikomos priemonės tinkamumas ir formuluojami pasiūlymai, kaip tobulinti Lietuvos neįgaliųjų integravimą į darbo rinką. Ši dviejų etapų analizė leidžia įvertinti valstybės pagalbos veiksmingumą integruojant neįgaliuosius į atvirą darbo rinką ir kartu į visuomenę, taip pat identifikuoti tobulintinus pagalbos teikimo aspektus.

3.1. Suteiktos Lietuvoje valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui veiksmingumo vertinimas

Susistemintą informaciją apie įvairių rūšių teikiamą valstybės pagalbą ES šalyse skelbia EK konkurencijos direktoratas. Atsižvelgiant į šios institucijos skelbiamų duomenų periodiškumą, vertinant Lietuvoje įgyvendintos neįgaliųjų užimtumo politikos, skiriant valstybės pagalbą, veiksmingumą, analizuojamas 2008–2018 m. laikotarpis. Tiriamasis laikotarpis apima šalies ekonominių ir socialinių ciklų pasikeitimus ir tinkamai atspindi įgyvendinamos politikos efektyvumą.

3.1.1. Valstybės pagalbos ir neįgaliųjų užimtumo situacijos apžvalga

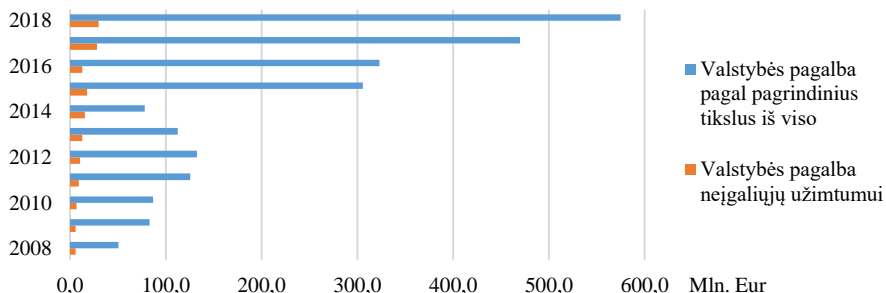
Valstybės pagalbos kaip paramos ir įvairių politikų įgyvendinimo priemonės reikšmingumas šalyje analizuojamu laikotarpiu vis didėja. Lietuvoje suteikta valstybės pagalba pagal tikslus 2008 m. nesiekė 0,2 proc. BVP, o 2018 m. ši dalis sudarė beveik 1,3 proc. BVP (3.1 pav.). Tokiam pokyčiui įtakos turėjo Lietuvos integracija į ES ir siekis skatinti šalies ekonomines sritis, pasitelkiant bendrą ES taisyklių galimybes.

3.1 pav. Valstybės pagalbos, palyginti su BVP, dinamika Lietuvoje (proc.)

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis EK Konkurencijos generalinio direktorato duomenimis (European Commission, 2019b)

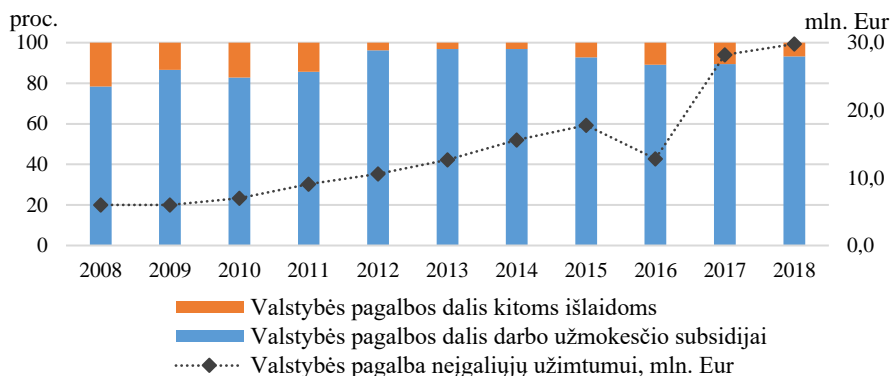
Didėjant ES finansinėms intervencijoms padidėjo valstybės pagalbos panaudojimas įvairioms sritims, taip pat neįgaliųjų užimtumui. Nors, kaip matyti, valstybės pagalbos didinant neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką panaudojama daugiau (3.2 pav.), dėl didėjančių visos valstybės pagalbos apimčių pagalba užimtumui sudaro labai mažą dalį. Tam didelę įtaką turėjo kitų valstybės politinių tikslų pasiekimo svarba naudojant valstybės pagalbą ir tų tikslų finansinės sąnaudos.

3.2 pav. Valstybės pagalbos pagal tikslus dinamika Lietuvoje (mln. Eur)

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis EK Konkurencijos generalinio direktorato duomenimis (European Commission, 2019b)

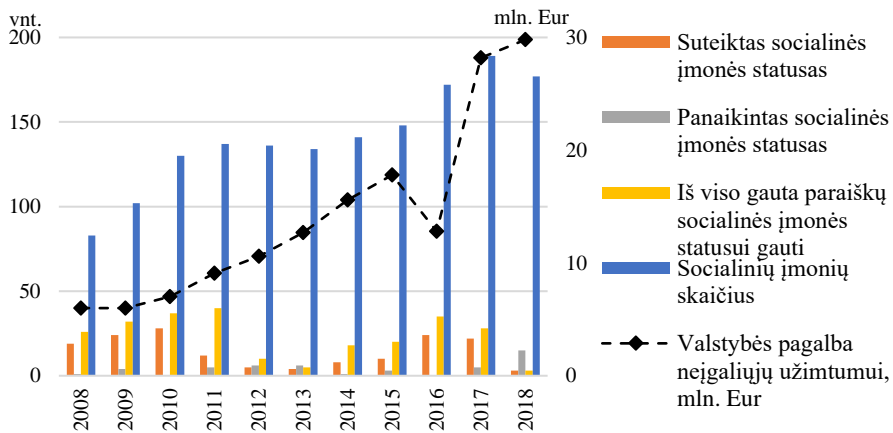
Lietuvoje valstybės pagalba neįgaliųjų įdarbinimui skiriama remiantis EK reglamentų nuostatomis, subsidijuojant darbo užmokesčio išlaidas ir kompensuojant kitų būtinų priemonių ir sąlygų gerinimui patiriamas išlaidas (3.3 pav.). Pažymėtina, kad, remiant socialiai jautrios grupės įtraukimą į darbo rinką, vis daugiau pagalbos skiriama darbo užmokesčio subsidijavimui. Tam įtakos gali turėti Lietuvoje kylanti minimalaus darbo užmokesčio riba, didėjantis vidutinis darbo užmokestis ar ne į naujai sukuriamas darbo vietas įdarbinamų neįgaliųjų skaičius.

3.3 pav. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui struktūros dinamika Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis EK ir UŽT duomenimis (European Commission, 2019b; Užimtumo tarnyba, 2019)

Pagal nacionalinę teisę valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui teikiama socialinėms įmonėms, kurios šį statusą įgyja, jei tarp darbuotojų yra ne mažiau nei 40 proc. neįgalių asmenų, iš kurių turi būti keturi sunkią negalią turintys asmenys (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2019). Nors sudarytos išskirtinės sąlygos statusui įgyti, tačiau šias sąlygas gali atitikti bet kuri įmonė. Tai matyti iš analizuojamu laikotarpiu didėjančio įmonių skaičiaus – jis nuo 2008 m. padidėjo daugiau nei du kartus (3.4 pav.).

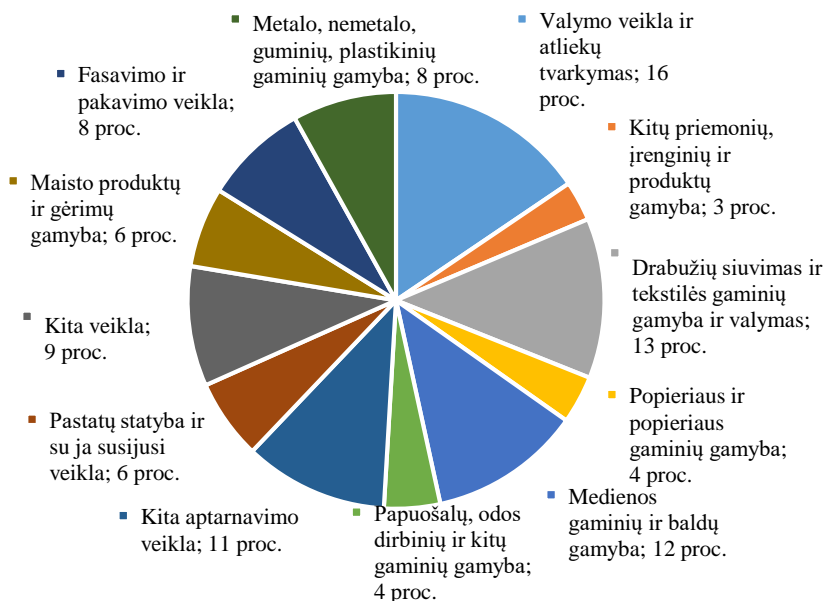
3.4 pav. Įmonių, gavusių, praradusių ir turinčių socialinės įmonės statusą, dinamika

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis UŽT duomenimis (Užimtumo tarnyba, 2020)

Socialinių įmonių skaičiaus didėjimo dinamika labai panaši į valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams didėjimo dinamiką. Didėjantis įmonių skaičius taip pat rodo, kad teikiant valstybės pagalbą nepasireiškia selektyvumo principas. Įvertinus UŽT skelbiamą informaciją apie socialines įmones, šios pagal savo gaunamas pajamas atitinka mažų arba labai mažų įmonių statusą, nors darbuotojų skaičius kai kuriose įmonėse yra didesnis nei nustatyta riba. Dažnu atveju smulkusis verslas atlieka neryškų vaidmenį ekonomikos sektoriuose, todėl galima teigti, kad socialinių įmonių rėmimo schema neturi neigiamos įtakos konkurencijos ribojimui.

Be kita ko, didėjantis socialinių įmonių skaičius gali turėti kitą neigiamą efektą ekonomikoje – teikiant valstybės paramą neįgalių asmenų įdarbinimui, iš tokių įmonių gali būti atleidžiami kiti darbuotojai, neatitinkantys paramos skyrimo sąlygų, t. y. pakeičiami neįgaliaisiais. Šiuo atžvilgiu Socialinių įmonių įstatymas draudžia tokius veiksmus ir jei įrodoma, kad tikslingai pakeičiami darbuotojai siekiant gauti paramą, įmonei statusas panaikinamas.

Didėjant įmonių skaičiui, plečiamas ir finansuojamų sektorių spektras dėl skirtingose srityse veikiančių socialinių įmonių. Iš UŽT skelbiamo socialinių įmonių sąrašo matyti, kad veiklos yra labai įvairios ir susijusios su gamyba, įvairių paslaugų teikimu, skirtingais amatais, tačiau daugelis vykdomų veiklų nepasižymi aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikiu ir savo tikslų siekimui gali įdarbinti nekvalifikuotą darbo jėgą (3.5 pav.). Be kita ko, daugelis veiklų yra susijusios su žmogaus darbu, todėl negali būti visiškai automatizuotos.

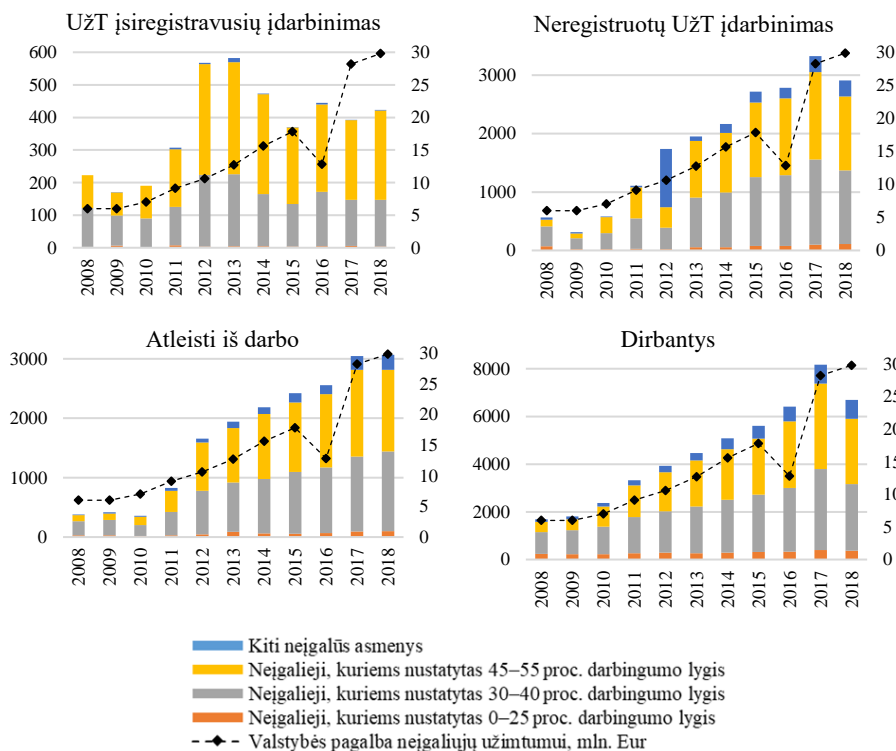
3.5 pav. Socialinių įmonių veiklos sritys

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis UŽT teikiamais duomenimis (Užimtumo tarnyba, 2020)

Nekvalifikuotų darbų pasiūla neįgaliems asmenims dėl žemo darbo užmokesčio lygio negali padėti ištrūkti iš skurdo spąstų. Tokių nekvalifikuotų darbų organizavimas gali turėti neigiamą įtaką ir technologinei pažangai, ypač jei išlaidos darbuotojų išlaikymui yra kompensuojamos valstybės. Įmonės, norėdamos sumažinti patiriamas išlaidas, nėra suinteresuotos žmogiškąjį kapitalą keisti į technologijas. Be to, socialinių įmonių įstatymas taip pat neskatina technologinio įmonių vystymosi keičiant žmogiškąją darbo jėgą. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad valstybės pagalbos poveikis investicijų pritraukimui gali būti vertinamas dvejopai – kaip turintis neigiamą įtaką dėl technologinės pažangos stagnavimo arba teigiamą efektą dėl to, kad užpildoma niša, kuriai būtinas žmogiškasis darbo kapitalas. Norint tinkamai įvertinti investicijų pritraukimo efektą, turėtų būti atlikta išsami kiekvienos įmonės, gavusios valstybės pagalbą, finansinių rodiklių analizė ir galimybių, diegiant technologinius procesus, analizė, tačiau šiuo tyrimu tokie rodikliai neanalizuojami.

Didėjant socialinių įmonių skaičiui matyti, kad didėja šiose įmonėse dirbančių neįgalių asmenų skaičius (3.6 pav.). Didžiausią dirbančių neįgaliųjų dalį sudaro asmenys, kurių darbingumo lygis yra 30–55 proc. Tai asmenys, neturintys labai sudėtingos ar sunkios negalios, kuri jiems trukdytų dalyvauti darbo rinkoje. Sunkią negalią (0–25 proc. darbingumo lygis) turinčių asmenų

dalyvavimas socialinėse įmonėse yra labai vangus. Įdarbinant neįgalius asmenis, socialinės įmonės pasinaudoja UžT paslaugomis ir į darbą priima tarnybose registruotus bedarbius, bet dar sėkmingiau įmonės įdarbina neregistruotus bedarbius.

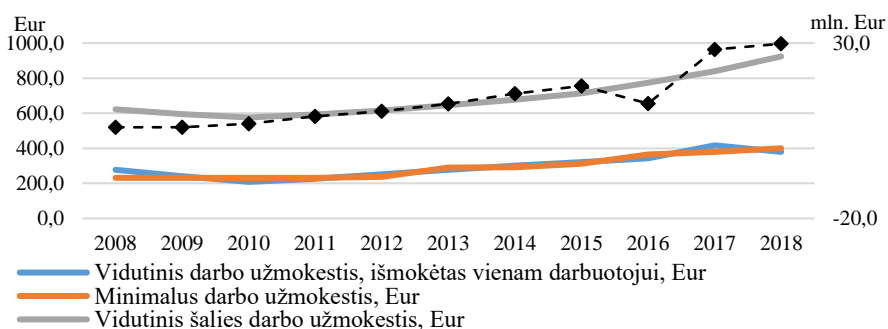
3.6 pav. Socialinėse įmonėse įdarbinamų, atleistų ir dirbančių neįgalių asmenų skaičiaus dinamika

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis UžT duomenimis (Užimtumo tarnyba, 2019)

Stebint įdarbinamų asmenų dinamiką, matyti, kad kasmet į socialines įmones priimamas vis didesnis neįgaliųjų skaičius, tačiau daugiausia darbinami vidutinę ir lengvą negalią turintys asmenys. Šis rodiklis atrodo patraukliai, neįvertinus atleidimų – dinamikos, kuri taip pat pasižymi augimo tendencijomis. Tokia įdarbinamų ir atleidžiamų asmenų kaita suponuoja valstybės pagalbos patrauklumą ir socialinių įmonių siekį mažinti patiriamas išlaidas. Šis reiškinys gali turėti neigiamą efektą šalies darbo rinkai, nes galimas kitų darbuotojų pakeitimas neįgaliais asmenimis, kurių atlygis subsidijuojamas. Tai būtų toleruotina, jei neįgaliejiems darbuotojams būtų mokamas konkurencingas atlygis, kuris padėtų spręsti skurdo problemą. Be

to, palyginus socialinių įmonių rodiklius su valstybės pagalbos sumomis, matyti, kad visi šie rodikliai turi panašią augimo tendenciją, ir manytina, kad valstybės pagalba turi teigiamą įtaką socialinių įmonių plėtrai.

Mokslininkų (Blanck et al., 2003; Callahan, 2009; Kim et al., 2016; Mussida & Parisi, 2019; Parent, 2004; Parodi & Sciulli, 2019; Tobias & Mukhopadhyay, 2017) teigimu, neįgaliuosius integruojant į uždara darbo rinką, darbo užmokestis būna nekonkurencingas ir atsilieka nuo šalies vidurkio. Lietuvoje valstybei remiant globojamo užimtumo modelį ir skatinant neįgaliuosius dirbti socialinėse įmonėse, šiose įmonėse darbo užmokestis neįgaliesiems asmenims svyruoja apie minimalaus atlygio ribą (3.7 pav.). Grafiškai palyginus suteiktos valstybės pagalbos sumas neįgaliųjų užimtumui su mokamu atlygiu socialinėse įmonėse arba šalies atlygio ribomis, manytina, kad augančios minimalaus darbo užmokesčio ribos turi įtakos neįgaliųjų darbo užmokesčio didėjimui socialinėse įmonėse, o kartu tai gali turėti įtakos valstybės pagalbos sumų didėjimui.

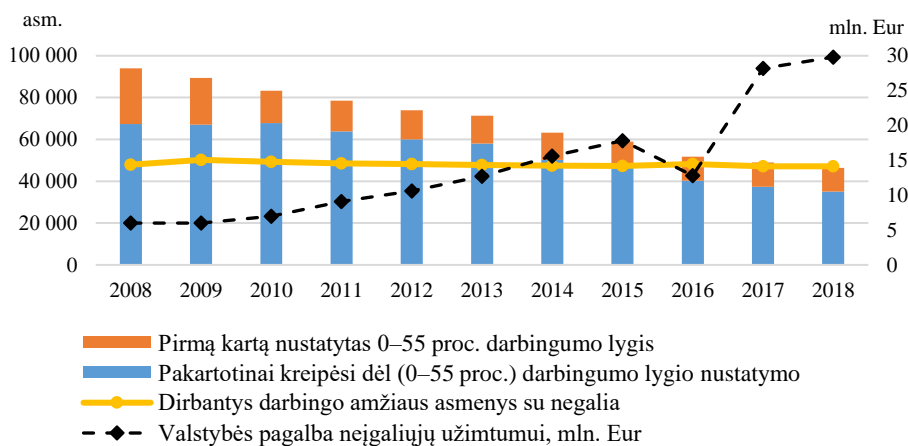

3.7 pav. Socialinėse įmonėse mokamo darbo užmokesčio palyginimas su šalies darbo užmokesčio rodikliais

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis UŽT duomenimis (Užimtumo tarnyba, 2019)

Atlikta apžvalga parodė, kad nacionaliniais teisės aktais valstybės pagalba, skatinanti neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką, skiriama įmonėms, kurių didžioji dalis darbuotojų turi negalią, ir taip stiprinama uždara neįgaliųjų darbo rinką. Be to, svarbu apžvelgti šalies neįgaliųjų situaciją. 2018 m. Lietuvoje neįgalūs gyventojai sudarė 8,7 proc. visų gyventojų, neįgalūs suaugę asmenys – 8,1 proc. Gyventojai, turintys ilgalaikių sveikatos problemų, kurios trukdo visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu ir darbo rinkoje, siekdami gauti valstybės išmokas, kompensuojant prarastas galimybes užsidirbti, kreipiasi dėl darbingumo lygio (darbingo amžiaus asmenims) arba negalios nustatymo (vaikams ir nedarbingo amžiaus asmenims). Analizuojamu

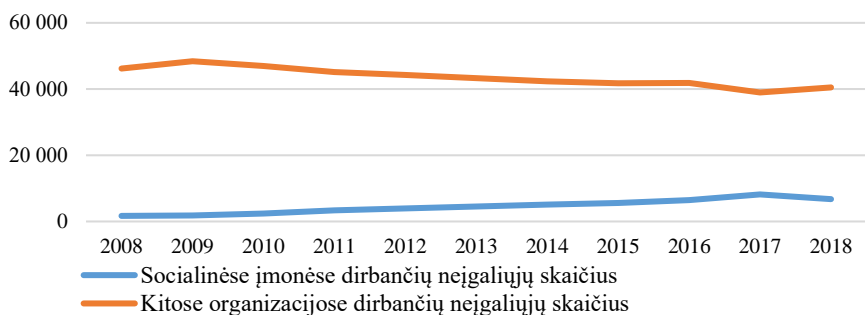
laikotarpiu negalią turintiems asmenims sumažėjęs darbingumo lygis nustatomas vis mažesnei darbingo amžiaus gyventojų grupei (3.8 pav.). Mažėjimo tendencija pastebima ne tik pakartotinai nustatant nedarbingumo lygį, bet ir asmenims, kurie dėl sumažėjusio darbingumo lygio nustatymo kreipėsi pirmą kartą. Analizuojamu laikotarpiu šio rodiklio pokytis siekia beveik 60 proc. Tam įtakos turėjo sumažėjęs gyventojų skaičius ir pakeista ir sugriežtinta neįgalumo nustatymo tvarka. Šiuos rodiklius palyginus su valstybės pagalbos dinamika, matyti priešingos kitimo tendencijos – nors darbingo amžiaus neįgaliųjų nustatoma mažiau, o dirbančių neįgaliųjų skaičius šalyje beveik nekinta, tačiau valstybės pagalbos apimtys kasmet didėja.

3.8 pav. Darbingumo lygio nustatymo darbingo amžiaus asmenims dinamika

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis NDNT duomenimis (Neįgalumo ir darbingumo..., 2020)

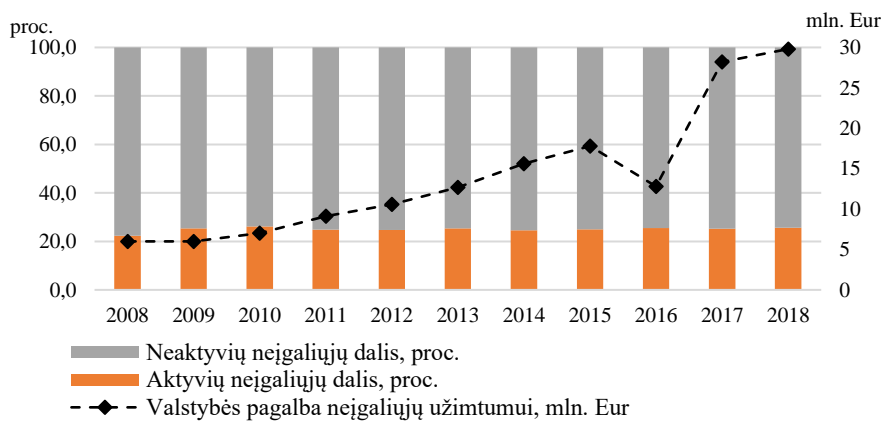
Dirbančių neįgalių asmenų skaičių verta išskaidyti į dirbančius atviroje rinkoje ir į dirbančius socialinėse įmonėse ir palyginti šių rodiklių dinamiką. Matyti, kad analizuojamu laikotarpiu dirbančių neįgaliųjų skaičius persiskirstė tarp organizacijų, kurios neįgaliuosius įdarbina negaudamos valstybės subsidijų ir formuoja atvirą darbo rinką, ir socialinių įmonių, kurios sudaro sąlygas egzistuoti uždarai darbo rinkai. Tai leidžia teigti, kad valstybės pagalba nebuvo tikslingai naudojama sprendžiant neįgaliųjų įtraukimo į darbo rinką problemas (3.9 pav.).

3.9 pav. Atviroje darbo rinkoje dirbančių ir socialinėse įmonėse dirbančių neįgaliųjų skaičiaus dinamika

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis UŽT duomenimis (Užimtumo tarnyba, 2019)

Taikoma valstybės pagalbos priemonė turi padėti įsidarbinti ne tik tiems asmenims, kurie to nori ir gali, bet ir tiems, kurie to nori, tačiau dėl įvairių stereotipinių nuostatų ar kitų požiūrių nedrįsta ieškoti tinkamo darbo. Palyginus neaktyvių neįgaliųjų rodiklių dinamiką su valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui dinamika matyti, kad, nors valstybės pagalbos apimtys šalyje didėjo, tačiau į darbo rinką didesnio skaičiaus neįgaliųjų nepritraukė. Nagrinėjant suaugusių neįgaliųjų asmenų struktūrą pagal ekonominę aktyvumą matyti, kad neaktyvių neįgaliųjų suaugusiųjų dalis 2008 m. buvo 77,7 proc., o 2018 m. – 74,4 proc., taigi analizuojamu laikotarpiu neaktyvių neįgaliųjų dalis sumažėjo 3,3 proc. (3.10 pav.).

3.10 pav. Neįgaliųjų suaugusių gyventojų struktūra pagal ekonominę aktyvumą

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis UŽT ir SADM duomenimis (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2020; Užimtumo tarnyba, 2019)

Apžvelgus neįgalių asmenų dinamikos rodiklius galima teigti, kad, nors Lietuvoje valstybės pagalba neįgaliems darbuotojams 2008–2018 m. didėjo, tačiau tokia augimo dinamika nėra būdinga visiems užimtumo rodikliams. Nors matyti, kad valstybės pagalbos ir socialinių įmonių skaičiaus bei jose dirbančių ir naujai įdarbinamų neįgaliųjų skaičiaus dinamika turi panašias augimo tendencijas, tačiau didėjimu pasižymintis atleidžiamų neįgalių asmenų skaičius leidžia manyti, kad valstybės pagalba skiriama netinkamai. Be to, matant dirbančių neįgaliųjų skaičiaus persiskirstymą tarp atviros rinkos ir socialinių įmonių, manytina, kad jau dirbančių neįgaliųjų perkėlimas į uždarą darbo rinką ne tik nesprendžia neįgaliųjų integravimo į darbo rinką problemos, bet ir skatina kurtis socialines įmones ir, naudojantis joms suteiktomis galimybėmis, mažinti nuosavų išteklių panaudojimą. Socialinėse įmonėse mokamas atlygis yra artimas šalies minimaliam atlygiui ar už jį mažesnis, todėl galima teigti, kad valstybės pagalba nesprendžia ir neįgaliųjų skurdo problemų. Kita vertus, pasikeitę teisės aktai dėl neįgalumo lygio nustatymo turėjo įtakos bendram neįgalių asmenų skaičiaus mažėjimui, tačiau dirbančių neįgalių asmenų skaičius analizuojamu laikotarpiu beveik nekito. Tai leidžia teigti, kad pakeista tvarka galbūt sumažino piktnaudžiavimo atvejų, kai, pasinaudojus neįgalumo statusu, buvo siekiama gauti įvairių lengvatų ar išmokų iš valstybės.

3.1.2. Suteiktos valstybės pagalbos veiksmingumo neįgaliųjų užimtumo ir gerovės rodikliams vertinimas

Atlikta analizė leido įvertinti neįgaliųjų užimtumo rodiklių kitimo tendencijas ir išžvelgti valstybės pagalbos veiksmingumo trūkumus, tačiau ji neparodo, kaip šiuos rodiklius veikia teikiama valstybės parama, skatinanti neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką. Siekiant nustatyti neįgaliųjų įdarbinimui skirtos valstybės pagalbos įtaką neįgaliųjų užimtumui, toliau šio empirinio tyrimo dalyje sudaromas matematinis modelis, naudojant regresinę analizę. Kartu vertinamas netiesioginis valstybės pagalbos poveikis neįgaliųjų socialinei atskirčiai skurdo ir materialinio nepritekliaus kontekste. Atliekama regresinė analizė, kurios nepriklausomasis kintamasis yra valstybės pagalba neįgaliųjų įdarbinimui, o poveikio kintamieji yra neįgaliųjų užimtumo ir ekonominiai rodikliai, kurie geriausiai atspindi užimtumo politikos veiksmingumą. Analizė atliekama naudojantis IBM SPSS programa.

Siekiant įvertinti valstybės pagalbos įtaką tikslinei grupei, į kurią orientuota valstybės pagalba, matuojamas subsidijų poveikis neįgaliųjų užimtumo rodikliams. Atliekant koreliacinę regresinę analizę priklausomaisiais kintamaisiais pasirinkti ne tik rodikliai, atspindintys

dirbančių, nedirbančių ir neaktyvių neįgaliųjų skaičių, bet ir rodikliai, parodantys socialinių įmonių darbuotojų, turinčių negalią, skaičių. Sudarytos užimtumo rodiklių sklaidos diagramos leidžia įvertinti analizuojamų duomenų struktūrą bei ryšį tarp valstybės pagalbos ir konkretaus priklausomojo kintamojo. Iš sudarytų diagramų (pateikta A priede, 1 pav.) matyti, kad tiesinė priklausomybė egzistuoja tarp valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams ir socialinių įmonių rodiklių, šalyje dirbančių, neaktyvių negalią turinčių asmenų ir asmenų, kuriems pirmą kartą nustatyta negalia.

Analizuojamų kintamųjų duomenų ryšio stiprumui ir kryptčiai matematiškai apibrėžti apskaičiuojami koreliacijos koeficientai (3.1 lentelė). Atlikta koreliacinė analizė parodė, kad tarp bendrų šalies neįgaliųjų užimtumo rodiklių ir valstybės pagalbos egzistuoja stipri atvirkštinė tiesinė priklausomybė, išskyrus neįgalių bedarbių rodiklį, su kuriuo nustatytas silpnas ryšys. Iš determinacijos koeficiento reikšmių galima matyti, kurių veiksmų reikšmių kitimas yra paaiškinamas valstybės pagalbos dydžio kitimu. Iš 3.1 lentelėje pateiktų reikšmių galima spręsti, kad 2008–2018 m. laikotarpiu valstybės pagalba gana stipriai veikė šalies neaktyvių negalią turinčių asmenų ir asmenų, kuriems pirmą kartą nustatyta negalia, rodiklių kaitą ir kiek silpniau šalyje dirbančių neįgalių asmenų rodiklį. Valstybės pagalba nepaaiškina neįgalių bedarbių skaičiaus kitimo. Verta atkreipti dėmesį, kad, atsižvelgiant į determinacijos koeficientą, didėjanti valstybės pagalba paaiškina mažėjantį neaktyvių neįgaliųjų skaičių (77,6 proc.), taip pat mažėjantį apskritai rinkoje dirbančių asmenų skaičių (53,4 proc.).

3.1 lentelė. *Neįgaliųjų užimtumo rodiklių ir valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams koreliacinės analizės rezultatai*

Priklausomieji kintamieji	Kintamųjų koreliacijos koeficientas (r)	Determinacijos koeficientas (R²)
<i>Dirba_NA_SĮ</i>	0,961**	0,793
<i>Nauji_NA_SĮ</i>	0,948**	0,708
<i>Atleisti_NA_SĮ</i>	0,943**	0,787
<i>DU</i>	0,856**	0,795
<i>Bedarbiai_NA</i>	-0,442	0,060
<i>Dirbantys_NA</i>	-0,843**	0,534
<i>Pirma_negalia</i>	-0,943**	0,419
<i>Neaktyvūs_NA</i>	-0,943**	0,776
** Reikšmingumo lygmuo 0,01		

Šaltinis: sudaryta autorės

Vertinant socialinių įmonių rodiklių ir valstybės pagalbos koreliacinį ryšį, matyti, kad stipri tiesinė priklausomybė yra tarp šiose įmonėse dirbančių,

naujai įdarbinamų ir atleidžiamų neįgalių asmenų ir valstybės pagalbos. Tai patvirtina ir determinacijos koeficientas. Stiprus statistinis ryšys egzistuoja tarp valstybės pagalbos ir neįgaliesiems mokamo darbo užmokesčio. Tam įtakos gali turėti šalyje nuolat didinamas minimalus darbo užmokestis, kuris paskatina didesnes valstybės pagalbos išmokas. Atkreiptinas dėmesys į valstybės pagalbos ir iš socialinių įmonių atleidžiamų negalią turinčių asmenų rodiklio ryšį, kuris leidžia manyti, kad valstybės teikiama pagalba gali turėti įtakos šios grupės darbuotojų atleidimams. Iš dinaminės analizės matyti, kad atleidžiamų ir priimamų neįgaliųjų skaičius socialinėse įmonėse yra labai panašus, o tai suponuoja netikslingą valstybės pagalbos panaudojimą.

Atrinkus statistiškai reikšmingus rodiklius, kiekvienam rodikliui sudaromas regresijos modelis, kur valstybės pagalba yra nepriklausomasis kintamasis. Sudaromo modelio tinkamumas vertinamas pagal atrinktų indikatorių reikšmes: *t* studento kriterijaus *t* absoliutinę reikšmę, kuri negali būti mažesnė nei $t_{krit} = 2,262$, ir *F* kriterijaus reikšmę, kuri negali būti mažesnė nei $F_{lent} = 5,117$. Rodiklių tinkamumo testo rezultatai pateikiami A priede, 1 lentelėje. Visi kintamieji, kurie pasižymėjo stipria koreliacija, atliekant tinkamumo modeliui patikrinimą buvo įvertinti teigiamai. Jiems galėtų būti sudaromos tiesinės regresijos lygtys, tačiau atlikus Durbino–Watsono testą nustatyta, kad daugelio kintamųjų (socialinių įmonių rodiklių ir pirmosios negalios rodiklio) liekamosios paklaidos koreliuoja (rodiklio reikšmės nėra artimos 2), todėl rodikliai modeliui netinkami. Grafiškai įvertinamas liekamųjų paklaidų išsibarstymas, iš kurio matyti, kad analizuojami kintamieji gali būti veikiami kitų sąlygų.

Atrinkus statistiškai reikšmingus rodiklius, sudaromos regresinės lygtys, padedančios įvertinti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui (*X*) įtaką neaktyvių neįgaliųjų (*Y*) kintamajam:

$$Y = 191285,494 + (-810,555)X$$

ir valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui (*X*) įtaką dirbančių neįgaliųjų (*Y*) kintamajam:

$$Y = 49309,852 + (-84,662)X.$$

Pažymėtina, kad nagrinėjama valstybės pagalba šiems kintamiesiems turi tiesinį atvirkštinį poveikį. Taigi, didinant valstybės pagalbą skatinanti neįgaliųjų užimtumą, neaktyvių neįgaliųjų skaičius šalyje mažėtų. Tai nors ir nedidelis, tačiau teigiamas efektas šalies užimtumo politikai, nes į darbo rinką būtų įtraukiami neįgalūs asmenys, kurie gali, tačiau nedirbta dirbti. Galima teigti, kad valstybės pagalba iš dalies pasižymi skatinamuoju poveikiu.

Be kita ko, analizė parodė, kad didėjanti valstybės pagalba šalyje dirbančių neįgaliųjų asmenų skaičių veikia priešingai. Šis reiškinys užimtumo politikai

pasižymi neigiamu efektu, nes valstybės pagalba pagal savo paskirtį turi didinti dirbančių asmenų skaičių šalyje. Apibendrinant galima teigti, kad valstybės pagalba dirbantiems neįgaliesiems nėra panaudojama tikslingai, nes pagrindiniam rodikliui – neįgaliųjų užimtumui – turi priešingą efektą, nei yra laukiama iš valstybės pagalbos, kaip užimtumo politikos skatinimo įrankio.

Kaip matyti iš atliktos užimtumo rodiklių regresinės analizės, visi kiti kintamieji statistiškai nėra tinkami regresiniams modeliams. Nors socialinių įmonių rodikliai pasižymi stipria tiesine priklausomybe nuo valstybės pagalbos, tačiau dėl liekamųjų paklaidų autokoreliacijos regresijos modeliai nesudaromi. Tikėtina, kad šiems rodikliams įtakos turi kitos tyrime nenagrinėtos sąlygos. Be kita ko, šiam rezultatui įtakos gali turėti trumpa analizuojamų duomenų laiko eilutė.

Įvertinus valstybės pagalbos įtaką neįgaliųjų užimtumo rodikliams ir nustačius, kad teikiama valstybės pagalba skatinant neįgaliųjų įdarbinimą gali būti panaudojama veiksmingiau, toliau analizuojama valstybės pagalbos įtaka neįgaliųjų skurdo bei materialinio nepritekliaus rodikliams. Šiems rodikliams sudarytos sklaidos diagramos leidžia vizualiai įvertinti tiesinį ryšį tarp valstybės pagalbos ir analizei pasirinktų kintamųjų. Galima matyti, kad labai stiprios tiesinės priklausomybės tarp valstybės pagalbos ir pasirinktų kintamųjų nėra, tačiau yra nestipri tiesinė priešingos krypties priklausomybė tarp rodiklių, apibūdinančių būsto komunalines, apšvietimo sąlygas, buitinių prietaisų turėjimą. Tarp kitų rodiklių ir valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams yra silpnas ar labai silpnas ryšys.

Matematinei ryšio stiprumo išraiškai ir kryptčiai nustatyti atliekama koreliacinė analizė. Nustatyta, kad valstybės pagalbos tiesinė priklausomybė yra tik tarp kelių priklausomųjų kintamųjų. Koreliacinė analizė patvirtina, kad stiprus tiesinis atvirkštinis ryšys egzistuoja tarp valstybės pagalbos ir kintamųjų *Šviesos_trūkumas*, *Skalbimo_mašina*, *Be_vonios*. Šiems kintamiesiems apskaičiuoti determinacijos koeficientai parodo, kad valstybės pagalbos kitimas paaiškina šių rodiklių kitimą daugiau nei 50 proc. (3.2 lentelė). Tarp kitų kintamųjų *Be_WC*, *Maistas*, *Kompiuteris* ir valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams nustatytas vidutinio stiprumo ryšys. Šių rodiklių variaciją valstybės pagalba veikia skirtingai: kintamojo *Be_WC* mažėjimas paaiškinamas 62 proc., kintamųjų *Kompiuteris* ir *Maistas* mažėjimas paaiškinamas kiek daugiau nei 35 proc. Nors šių dviejų kintamųjų determinacijos rodiklis nėra didelis, tačiau jis yra statistiškai reikšmingas. Visi kiti rodikliai statistiškai reikšmingo tiesioginio ryšio su teikiama valstybės pagalba neįgaliesiems darbuotojams neturi, todėl plačiau neaptariami.

3.2 lentelė. Neįgaliųjų ekonominių rodiklių ir valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams koreliacinės analizės rezultatai

Priklausomieji kintamieji	Kintamųjų koreliacijos koeficientas (r)	Determinacijos koeficientas (R²)
<i>Užteršta aplinka</i>	0,410	0,328
<i>Skurdo lygis</i>	0,396	0,147
<i>Mokesčiai</i>	0,228	0,007
<i>Automobilis</i>	-0,041	0,017
<i>Atostogos</i>	-0,050	0,001
<i>Šildymas</i>	-0,064	0,043
<i>Prastas rajonas</i>	-0,096	0,001
<i>Nenum išlaidos</i>	-0,146	0,001
<i>Triukšmas</i>	-0,169	0,049
<i>Namo būklė</i>	-0,334	0,215
<i>Būsto neprit lygis</i>	-0,430	0,221
<i>Perpildyti būstai</i>	-0,442	0,294
<i>Kompiuteris</i>	-0,530	0,352
<i>Maistas</i>	-0,647*	0,387
<i>Be WC</i>	-0,661*	0,623
<i>Be vonios</i>	-0,788**	0,585
<i>Skalbimo mašina</i>	-0,822**	0,663
<i>Šviesos trūkumas</i>	-0,856**	0,518
* Reikšmingumo lygis 0,05		
** Reikšmingumo lygis 0,01		

Šaltinis: sudaryta autorės

Atrinkus statistiškai reikšmingus rodiklius, atlikta rodiklių tinkamumo regresiniam modeliui analizė. Vertinamos nagrinėjamų rodiklių *t* kriterijaus absoliutinės reikšmės ir *F* kriterijaus reikšmės. Visų paminėtų rodiklių reikšmingumo testų rezultatai pateikiami A priede, 1 lentelėje. Atlikus tinkamumo modeliui patikrinimą, kintamiesiems, pasižymėjusiems stipresne koreliacija, išskyrus kintamąjį *Kompiuteris*, gali būti sudaromos tiesinės regresijos lygtys. Atlikus liekamųjų paklaidų autokoreliacijos testus nustatyta, kad autokoreliacijos nėra tik tarp valstybės pagalbos neįgaliems darbuotojams ir rodiklio, parodančio, kokia dalis darbingo amžiaus neįgalių gyventojų vis dar neturi skalbimo mašinos. Šiam ryšiui apskaičiuota Durbino–Vatsonso testo reikšmė yra 1,688, taigi artima 2. Tarp visų kitų kintamųjų, kurie buvo įvertinti kaip statistiškai reikšmingi, standartizuotų liekamųjų paklaidų nustatyta autokoreliacija.

Taigi regresinė lygtis sudaroma tarp valstybės pagalbos dirbantiems neįgaliesiems (X) ir neįgalių asmenų, neturinčių skalbimo mašinos, kintamojo (Y), kurio statistiniai rodikliai atitiko modelio tinkamumui būtinas prielaidas:

$$Y = 7,659 + (-0,158)X.$$

Nors atliekant regresinę analizę kai kurie kriterijai, tokie kaip būsto sąlygos (gyvenantiems būstuose, kuriuose nėra tualetu su nutekamuoju vandeniu ir kuriuose nėra vonios arba dušo), aplinka (gyvenantiems tamsiuose, nepakankamai šviesiuose būstuose), visavertė mityba (negalintiems sau leisti bent kas antrą dieną valgyti mėsos, žuvies ar analogiško vegetariško maisto) ir galimybė dirbti ar bendrauti informacinėmis priemonėmis (kompiuteriu), pasižymėjo vidutinio stiprumo koreliacija ir kitų statistinių rodiklių tinkamumu, tačiau dėl liekamųjų paklaidų autokoreliacijos šiems kintamiesiems regresinės lygtys negali būti sudaromos. Tikėtina, kad valstybės pagalba šiems kintamiesiems gali pasižymėti vėluojančiu poveikiu, tačiau dėl laiko eilutės trumpumo vėlavimai šiame tyrime nėra vertinami.

Atlikta regresinė analizė parodė, kad tarp valstybės pagalbos neįgaliesiems darbuotojams ir ekonominių rodiklių reikšmingos priklausomybės nėra. Atsižvelgiant į koreliacinę priklausomybę tarp valstybės pagalbos ir rodiklių, kurie apibūdina būsto komunalines ar apšvietimo sąlygas, tam tikrų buitinių prietaisų turėjimą ar mitybos įvairovę parodo, kad valstybės pagalba padeda neįgaliesiems pagerinti savo buitines sąlygas, kurios lengvai pataisomos ar nesudaro didelės finansinės naštos. Taigi, vertinant valstybės pagalbos veiksmingumą negalią turinčių darbingo amžiaus asmenų ekonominių rodiklių kontekste, matyti, kad teikiama pagalba nepasižymi reikšmingu poveikiu analizuojamiems rodikliams.

Įvertinant valstybės pagalbos poveikį neįgaliųjų užimtumui regresinės analizės metodu, nustatyta, kad teikiama valstybės pagalbos tikėtina nauda, įtraukiant neįgaliuosius į darbo rinką ir sprendžiant jų skurdo ir materialinio nepritekliaus problemas, nėra reikšminga. Valstybės pagalbos poveikis teigiamai neatsispindi šalies neįgaliųjų užimtumo rodikliuose. Atlikus rodiklių dinamikos analizę nustatyta, kad panašios rodiklių kitimo tendencijos matomos tarp valstybės pagalbos ir socialinių įmonių rodiklių, taip pat jose dirbančių neįgaliųjų. Tai vertinama taip: teikiama parama turi skatinamąjį poveikį, tačiau socialinėse įmonėse įdarbinamų ir iš jų atleidžiamų neįgaliųjų skaičiaus dinamikos panašumai leidžia manyti, kad valstybės pagalba naudojama netikslingai. Be to, neįgaliųjų darbo jėgos persiskirstymas tarp atviroje rinkoje dirbančių ir socialinėse įmonėse dirbančių neįgaliųjų parodo

darbo jėgos pakeitimo efektą ir tai nepasižymi tikslingu valstybės pagalbos panaudojimu bei skatinamuoju poveikiu. Manytina, kad valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams naudojimas nėra tikslingas dėl jos priešingo poveikio šalyje dirbantiems neįgaliesiems. Dėl valstybės pagalbos ir neaktyvių neįgaliųjų skaičiaus statistiškai reikšmingo ryšio galima teigti, kad, nors ir labai nedidelis, tačiau pastebimas valstybės pagalbos skatinamasis poveikis. Toliau tyrimas tęsiamas vertinant valstybės pagalbos tinkamumą ir proporcingumą įgyvendinamai politikai.

3.2. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tinkamumo ir proporcingumo vertinimas ES šalių kontekste

Lietuva jau daugiau kaip dešimtmetį, skatindama neįgaliųjų užimtumą, teikia valstybės paramą įdarbinant neįgaliosius. Pažymėtina, kad ši rėmimo schema per visą laikotarpį faktiškai nesikeitė ir yra teikiama socialinėms įmonėms, kuriose įdarbinant negalią turinčius asmenis sudaromos ribotos galimybės dalyvauti visuomenėje ir kartu nekeičiamas visuomenės požiūris į neįgaliosius asmenis. Taikant šį įdarbinimo modelį, pastebimi vangūs pokyčiai mažinant neįgaliųjų nedarbą bei skurdą (Aukščiausioji audito institucija, 2020). Neįgaliųjų užimtumo politiką nuo 2020 metų yra stengiamasi reformuoti, tačiau kol kas pakeitimai nėra kardinalūs, ir valstybės pagalba toliau skiriama globojamo užimtumo modelio pagrindu įdarbinamiems neįgaliesiems. Šių pokyčių efektas perspektyvoje gali būti nereikšmingas, todėl valstybei svarbu įvertinti, ar valstybės pagalba yra tinkama priemonė siekti politinių tikslų, kuri mažiausiomis išlaidomis duoda didžiausią teigiamą efektą ir, prireikus, iš esmės persvarstyti įgyvendinamą politiką, remiantis kitų šalių praktika.

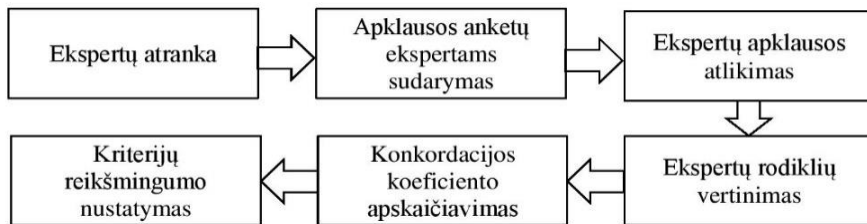
Atliekant valstybės pagalbos neįgaliams darbuotojams tinkamumo ir proporcingumo vertinimą, siekiant nustatyti poveikį neįgaliųjų socialinei atskirčiai, galima analizuoti įvairias priemones, tokias kaip socialinių išmokų neįgaliesiems mokėjimas, priemonių, skirtų įgūdžiams ar kvalifikacijai kelti, taikymas, šalies infrastruktūros neįgaliesiems pritaikymas, papildomų veiklų organizavimas, ir jas lyginti su teikiama valstybės pagalba neįgaliams darbuotojams, tačiau tai išplėstų tyrimo objektą. Disertacijoje pasirinkta vertinti valstybės pagalbos tinkamumą ir proporcingumą lyginant su šios rūšies pagalbos taikymu kitose ES šalyse. Įvertinus kiekvienoje šalyje vykdomą neįgaliųjų socialinę politiką, gauti rezultatai palyginti tarpusavyje ir, atrinkus geriausius neįgaliųjų socialinę politiką įgyvendinusius pavyzdžius, analizuojamos tose šalyse suteiktos valstybės pagalbos, skatinančios neįgaliųjų integraciją į darbo rinką, schemas. Remiantis atrinktų valstybių pavyzdžiais teikiami pasiūlymai, kaip modernizuoti valstybės teikiamą

pagalbą, siekiant neįgaliuosius aktyviau įtraukti į darbo rinką ir gerinti jų socialinės įtraukties situaciją šalyje.

3.2.1. Efektyviausios neįgaliųjų įdarbinimo politikos ES šalyse nustatymas

Šioje disertacijos dalyje atliekamas skirtingų šalių įgyvendinamos neįgaliųjų socialinės politikos vertinimas. Pagal pasirinktus socialinę atskirtį ir skurdą atspindinčius rodiklius atliekama ES šalių 2010–2018 m. daugiakriterinio vertinimo analizė. Analizė atliekama taikant paprastųjų svorių sudėjimo metodą (SAW), kuriuo analizuojamų šalių atskirų kriterijų reikšmės ir jiems priskiriami svoriai integruojami į vieną kriterijų. Tokiu būdu pagal gautas reikšmes surikiuojamos geriausios alternatyvos, šiuo atveju – šalis pagal politikos įgyvendinimo efektyvumą.

Atliekant daugiakriterinį vertinimą vienas iš esminių analizės principų – nustatyti reikšmingumo kriterijus vertinamiems rodikliams. Reikšmingumui nustatyti taikomas ekspertinio vertinimo metodas. Ekspertinio tyrimo etapai pateikti 3.11 pav. Nustatant rodiklių reikšmingumą buvo pakviesti įvairių sričių ekspertai, turintys tiek teorinių žinių, tiek praktinės patirties nagrinėjant ir sprendžiant neįgaliųjų užimtumo problemas įdarbinimo ir skurdo mažinimo kontekste. Remiantis teoriniu pagrindimu nuspręsta, kad tyrime turi dalyvauti ne mažiau kaip aštuoni ekspertai, todėl buvo sudarytas galimų ekspertų sąrašas.

3.11 pav. Ekspertinio tyrimo etapai

Šaltinis: sudaryta autorės

Ekspertams (3.3 lentelė) pateiktas rodiklių, aprašytų trečioje disertacijos dalyje, sąrašas, kuriame jie kiekvienam rodikliui pagal svarbumą turėjo suteikti balų skaičių. Siekiant įvertinti pasirinkto metodo taikymo patikimumą, atliktas ekspertų nuomonių suderinamumo vertinimas. Suderinamumo lygis išreiškiamas konkordacijos koeficientu. Pagal turimus ekspertų vertinimus apskaičiuotas konkordacijos koeficientas $W = 0,862$. Konkordacijos koeficiento reikšmingumas patikrinamas apskaičiuojant chi

kvadrata, kurio reikšmė $\chi^2 = 144,828$, kai $\chi_{krit.}^2 = 33,924$. Kadangi konkordancijos koeficiento reikšmė artima vienetui, o *chi* kvadrato reikšmė didesnė už *chi* kvadrato kritinę reikšmę, galima teigti, kad ekspertų nuomonės yra suderinamos ir gauti rezultatai gali būti naudojami tolesnei analizei.

3.3 lentelė. Tyrime dalyvavusių ekspertų sąrašas

Eil. Nr.	Ekspertas	Dalyvavimas užimtumo politikoje	Institucijos, kurioje dirba, tipas	Išsilavinimas	Darbinė patirtis metais
1	Ekspertas 1	Mokslinė veikla	Mokslo institucija	Mokslų daktaras	20 >
2	Ekspertas 2	Įdarbinimas	Privatus verslas	Aukštasis	20 >
3	Ekspertas 3	Įdarbinimas	Privatus verslas	Aukštasis	20 >
4	Ekspertas 4	Įdarbinimas	Nepateikta	Aukštasis	10–20
5	Ekspertas 5	Nepateikta	Valdžios institucija	Aukštasis	20 >
6	Ekspertas 6	Įdarbinimas	Privatus verslas	Mokslų daktaras	20 >
7	Ekspertas 7	Nepateikta	Valdžios institucija	Mokslų daktaras	5–10
8	Ekspertas 8	Įdarbinimas	Privatus verslas	Nepateikta	2–5

Šaltinis: sudaryta autorės

Tęsiant analizę, apskaičiuojami ekspertų vertinimų reikšmingumo koeficientai, kurių bendra suma lygi 1. Gautoms reikšmėms suteikiamas rangas, kuris parodo rodiklio reikšmingumo lygį visoje rodiklių sistemoje (1 rangas – reikšmingiausias rodiklis, 22 rangas – mažiausiai reikšmingas rodiklis). Analizuojamų rodiklių reikšmingumo koeficientai toliau naudojami vertinant skirtingų šalių tų pačių rodiklių reikšmingumą.

Atliekant daugiakriterinį vertinimą SAW metodu, normalizuojamos turimų kiekvienos šalies rodiklių reikšmės: minimizuojantys rodikliai, kurių yra dauguma, pertvarkomi pagal 14 formulę, o maksimizuojantys rodikliai pertvarkomi taikant 15 formulę. Normalizuotos reikšmės perskaičiuojamos pritaikant anksčiau apskaičiuotus reikšmingumo koeficientus (3.4 lentelė).

3.4 lentelė. SAW metodu apskaičiuotos reikšmės

Valstybė	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Belgija	0,358	0,325	0,353	0,385	0,381	0,354	0,333	0,341	0,355
Bulgarija	0,282	0,261	0,292	0,292	0,272	0,276	0,245	0,249	0,289
Čekija	0,371	0,343	0,336	0,350	0,363	0,350	0,378	0,372	0,492
Danija	0,414	0,463	0,515	0,479	0,442	0,472	0,437	0,439	0,434
Vokietija	0,375	0,349	0,367	0,452	0,421	0,378	0,394	0,396	0,413
Estija	0,319	0,284	0,287	0,329	0,314	0,349	0,357	0,344	0,397
Airija	0,387	0,343	0,429	0,390	0,360	0,359	0,381	0,444	0,422
Graikija	0,271	0,253	0,256	0,272	0,250	0,266	0,255	0,242	0,275

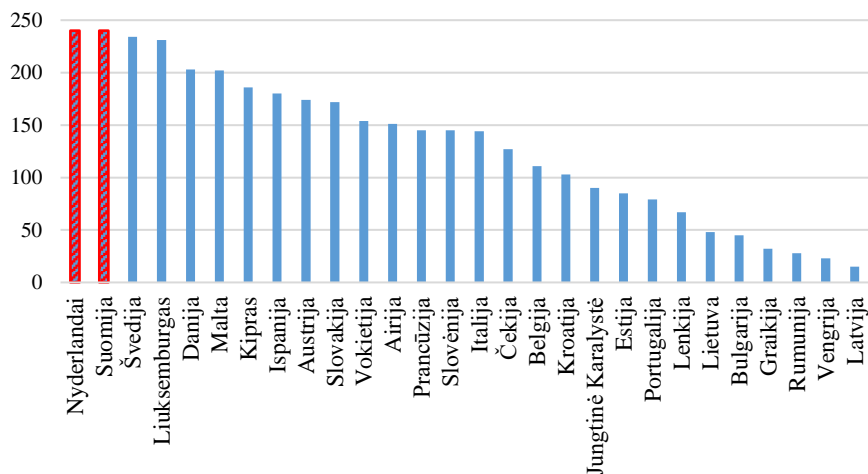
Valstybė	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ispanija	0,475	0,479	0,479	0,447	0,365	0,420	0,380	0,440	0,403
Prancūzija	0,365	0,353	0,372	0,401	0,372	0,378	0,421	0,408	0,382
Kroatija	0,310	0,284	0,349	0,368	0,381	0,358	0,363	0,336	0,363
Italija	0,371	0,302	0,401	0,419	0,364	0,366	0,377	0,418	0,464
Kipras	0,409	0,428	0,429	0,465	0,413	0,382	0,493	0,403	0,450
Latvija	0,221	0,207	0,212	0,238	0,236	0,239	0,267	0,241	0,259
Lietuva	0,289	0,245	0,260	0,272	0,287	0,285	0,278	0,255	0,289
Liuksemburgas	0,599	0,591	0,504	0,565	0,544	0,598	0,451	0,514	0,528
Vengrija	0,280	0,249	0,252	0,248	0,230	0,233	0,254	0,238	0,281
Malta	0,465	0,463	0,407	0,424	0,467	0,402	0,470	0,604	0,482
Nyderlandai	0,605	0,595	0,592	0,656	0,546	0,501	0,482	0,466	0,547
Austrija	0,390	0,361	0,375	0,453	0,440	0,420	0,418	0,383	0,451
Lenkija	0,283	0,283	0,294	0,331	0,305	0,310	0,316	0,304	0,329
Portugalija	0,338	0,318	0,299	0,329	0,306	0,306	0,320	0,306	0,352
Rumunija	0,254	0,229	0,242	0,246	0,245	0,258	0,275	0,259	0,277
Slovėnija	0,373	0,365	0,350	0,385	0,355	0,385	0,424	0,384	0,427
Slovakija	0,411	0,393	0,393	0,427	0,422	0,417	0,448	0,380	0,420
Suomija	0,562	0,513	0,555	0,635	0,583	0,553	0,584	0,554	0,578
Švedija	0,572	0,551	0,500	0,573	0,523	0,525	0,596	0,562	0,540
Jungtinė Karalystė	0,330	0,324	0,315	0,349	0,313	0,304	0,331	0,356	0,378

Šaltinis: sudaryta autorės

Gauti kiekvienos šalies atskirų metų reikšmingumo koeficientai, tačiau vien pagal juos sudėtinga nuspręsti, kuri nagrinėjama alternatyva yra sėkmingiausia ir kurios pavyzdį būtų galima integruoti į Lietuvos neįgalųjų užimtumo politiką. Siekiant gauti aiškų analizės rezultatą, autorė siūlo taikyti sumuojamų balų sistemą. Kiekvienų metų šalių rezultatai įvertinami balais – konkrečiais metais šaliai, turinčiai mažiausią koeficiento reikšmę, suteikiamas 1 balas, šaliai, turinčiai didžiausią reikšmę, suteikiami 28 balai. Kiekvienos šalies visų metų balai susumuojami ir apskaičiuojamas bendras šalies rezultatas. Tokiu būdu analizuojamu laikotarpiu nustatomas geriausias ir sėkmingiausias šalies pavyzdys.

Gauti rezultatai parodė, kad sėkmingiausiai neįgalųjų skurdo mažinimo ir užimtumo politiką analizuojamu laikotarpiu įgyvendino dvi šalys – Nyderlandai (240 balų) ir Suomija (240 balų) (3.12 pav.). Nors šių šalių atskirų metų rezultatai yra svyruojantys ir kai kuriais metais joms nebuvo suteiktas didžiausias balų skaičius, tačiau skaičiuojant bendrą sumą Nyderlandai ir Suomija pralenkė kitas valstybes. Reikėtų pažymėti, kad pagal bendrą balų skaičių mažai nuo minėtų šalių atsilieka Švedija (234 balai) ir

Liuksemburgas (231), todėl galima teigti, kad šios šalys taip pat sėkmingai įgyvendina neįgaliųjų užimtumo ir skurdo mažinimo politiką, tačiau toliau tyrime analizuojama tik sėkmingiausiai šią politiką vykdžiusių šalių praktika, kurios pagrindu formuluojami pasiūlymai Lietuvai.

3.12 pav. Geriausių šalių alternatyvų nustatymas daugiakriteriniu vertinimu taikant SAW metodą

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinant galima teigti, kad sudarytos rodiklių sistemos surašymas pagal suteiktus svorius, kurie gaunami pasitelkiant ekspertinį vertinimą, ir šių svorių pritaikymas ES šalių neįgaliųjų socialinės politikos rodikliams, kurie analizės metu yra normalizuojami, taikant vienodus vertinimo kriterijus, leidžia surikiuoti šalis pagal įgyvendintos politikos efektyvumą. Rikiavimui pasirinkta balų sistema, kai geriausia rezultatui suteikiamas didžiausias balas, leidžia apskaičiuoti kelerių metų analizuojamų rodiklių rezultatus. Tokiam vertinimui autorė siūlo kiekvienos šalies atskirų metų rangų balų skaičių sumuoti. Bendras balų skaičius leidžia nustatyti geriausių analizuojamo laikotarpio alternatyvą. Šiuo tyrimu nustatyta, kad sėkmingiausiai 2010–2018 m. laikotarpiu neįgaliųjų socialinę politiką įgyvendina Nyderlandai ir Suomija. Lietuva pagal šį neįgaliųjų socialinės politikos vertinimą yra šešta nuo galo, todėl galima teigti, kad šalyje neįgaliųjų ekonominė-socialinė situacija turi būti gerinama ir tai galima padaryti skatinant neįgaliųjų užimtumą.

3.2.2. Valstybės skiriamos pagalbos neįgaliųjų užimtumui apžvalginė analizė, remiantis Suomijos ir Nyderlandų neįgaliųjų integravimo politikos pavyzdžiais

Nustačius šalis, sėkmingiausiai įgyvendinusias neįgaliųjų socialinę politiką, ir siekiant įvertinti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tinkamumą ir proporcingumą įgyvendinant minėtą politiką, tikslinga išanalizuoti Suomijos, Nyderlandų ir Lietuvos neįgaliųjų užimtumo politikos bruožus ir įvertinti skirtumus. Ši analizė taip pat padės numatyti Lietuvos neįgaliųjų užimtumo politikos tobulinimo kryptis.

Suomijos negaliųjų integravimo į visuomenę politikos pagrindiniai ypatumai. Pagrindiniai principai, kuriuos Suomijos politikai siekia sureguliuoti teisės aktais, įgyvendindami neįgaliųjų integracijos į visuomenę tikslus, yra lygybė, visavertis dalyvavimas, užtikrinant būtinų paslaugų teikimą, bei parama (Hästbacka & Nygård, 2019). Paskutinį dešimtmetį Suomijos politikai intensyviai vykdė neįgaliųjų integravimo į visuomenę politikos reformas. Tokių reformų paskatino imtis negerėjanti neįgaliųjų situacija šalyje. Nors teisės aktuose buvo įtvirtinti pagrindiniai neįgaliųjų integravimo principai, tačiau jie realiame gyvenime neveikė. Neįgaliųjų užimtumo lygis buvo žemas, jų išlaikymui šalies skiriamos išlaidos – didelės. Valstybė, vykdydama reformą, siekė ne tik padidinti neįgaliųjų galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime, bet ir mažinti patiriamas valstybės biudžeto išlaidas.

Suomijos užimtumo reformos teigiamos pasekmės pastebėtos įgyvendinus 2015–2018 m. Socialinių reikalų ir sveikatos ministerijos bei Ekonomikos ir užimtumo ministerijos bendrą projektą, kurio pagrindinis tikslas buvo pagerinti asmenų, turinčių ribotus darbo įgūdžius, galimybes darbo rinkoje (Calvar, 2019). Šiuo projektu daug dėmesio buvo skirta informacijai apie neįgaliųjų galimybes darbo rinkoje, koordinatorių, padedančių neįgaliesiems prisitaikyti darbui, kompetencijas, darbdavių ir centrinių užimtumo tarnybų, sveikatos ir socialinių paslaugų organizacijų bendradarbiavimą. Projektas buvo skirtas labiau supažindinti visuomenę su neįgaliųjų problemomis ir tinkamų aplinkos sąlygų neįgaliesiems sudarymui įtraukiant neįgaliuosius. Šiuo projektu pasiektas didesnis asmenų, turinčių dalinį darbingumą, užimtumas, teigiamai pasikeitė darbdavių požiūris į neįgaliųjų asmenų įdarbinimą. Taip pat buvo peržiūrėti įstatymai, skirti pagerinti asmenų, turinčių dalinį darbingumą, padėtį darbo rinkoje ir visuomenėje. Pažymėtina, kad, Suomijos vyriausybės manymu, įgyvendinamas projektas, padidindamas neįgaliųjų užimtumą, padėjo valstybei sutaupyti milijonus eurų dėl mažėjančių valstybės išlaidų nedarbo išmokoms.

Mokslininkai, nagrinėję neįgalių suomių dalyvavimą visuomeninėje veikloje, taip pat nustatė teigiamus įgyvendinamos reformos rezultatus. Tyrimo apklausti respondentai dėl vykdomos reformos ir atvertos galimybės mokytis bei dirbti lygiomis teisėmis su kitais šalies gyventojais jautėsi dalyvaujantys visuomenės gyvenime (Hästbacka & Nygård, 2019). Mokslininkų manymu, galimybė mokytis ir dirbti yra pagrindiniai veiksniai, leidžiantys vykdyti ekonominių negalios padarinių prevenciją. Vis dėlto neįgaliųjų patirtis parodė, kad visuomenės pastangos buvo nepakankamos ir tam tikru mastu skatino segregaciją ir riboją tolesnį neįgaliųjų įtraukimą į darbo rinką.

Suomijos ekonomikos ir užimtumo ministerija skelbia teikianti įvairias subsidijas skatinant užimtumą. Darbdaviams teikiamos subsidijos, pritaikant darbo vietą neįgaliesiems, samdant specializuotą pagalbinį personalą ar teikiamos darbo užmokesčio subsidijos. Šias subsidijas turi teisę gauti visi subjektai – įmonės, asociacijos, bendruomenės, savivaldybės ar net namų ūkiai – siekiantys gerinti neįgaliųjų situaciją šalyje. Darbo užmokesčio subsidijos dydis įdarbinant neįgaliuosius Suomijoje priklauso nuo negalios lygio. Darbo užmokesčio subsidija negali viršyti 1 400 eurų sumos vienam asmeniui per mėnesį. Skatinant neįgaliųjų užimtumą, valstybės pagalba gali būti teikiama ne ilgiau kaip 24 mėnesių laikotarpiui. Siekiant valdžios institucijų įsitraukimo, numatyta prievolė savivaldybėms darbinėti negalią turinčius asmenis. Šiose įstaigose įdarbinamų asmenų darbo užmokesčio subsidija teikiama ne ilgiau nei šešis mėnesius.

Suomijoje, kaip ir Lietuvoje, taip pat remiamos socialinės įmonės, tačiau remiamos skirtingos neįgaliųjų grupės. Socialinėms įmonėms Suomijoje darbo užmokesčio subsidija skiriama darbo ieškantiems asmenims, turintiems didelę negalią, trukdančią nesudėtingai ir tinkamai atlikti darbo funkcijas. Tokiems asmenims parama gali būti teikiama iki 36 mėnesių.

Apibendrinant galima teigti, kad Suomija, nusprendusi reformuoti neįgaliųjų užimtumo politiką, pasirinko tinkamą įgyvendinimo kelią ir tai patvirtina atlikti tyrimai. Neįgaliųjų įdarbinimui yra teikiama valstybės pagalba, kurią gali gauti visos įmonės, siekiančios prisidėti prie neįgaliųjų užimtumo didinimo. Teikiant paramą visoms įmonėms sukuriamas atviras neįgaliųjų užimtumo modelis, kurį taikant pastebimas pasikeitęs darbdavių požiūris į neįgaliųjų darbo gebėjimus. Tokioje rinkoje darbdaviai nesibaimina, kad tarp darbuotojų bus asmenų, turinčių ribotus įgūdžius dėl sveikatos sutrikimų. Suomijos valdžia, suprasdama sunkią negalią turinčių asmenų įtraukimo į darbo rinką problemą, šių asmenų įdarbinimą skatina remdama socialines įmones. Taip pat numatyta prievolė savivaldybėms savo institucijose darbinėti sunkiai integruojamus asmenis. Pažymėtina, kad

Suomijos valdžia pripažįsta, jog reforma vis dar yra įgyvendinama ir dar nėra pašalintos visos kliūtyt, dėl kurių neįgalūs asmenys pasitraukia iš profesinio gyvenimo. Anot Suomijos ekonomikos ir užimtumo ministerijos, darbo rinka turėtų padėti žmonėms geriau suvokti ne tik neįgalių asmenų specialiuosius poreikius, susijusius su liga, bet ir šių asmenų galimybes. Ir toliau siekiama, kad kuo daugiau neįgalių ar iš dalies darbingų asmenų galėtų susirasti darbą atviroje darbo rinkoje ir šitaip pasiekti aukštą užimtumo lygį.

Nyderlandų negaliųjų integravimo į visuomenę politikos pagrindiniai ypatumai. Praeito amžiaus pabaigoje didėjančios neįgalumo išmokos Nyderlandų vyriausybę paskatino vykdyti neįgaliųjų užimtumo ir išmokų reformas. Jomis buvo siekiama atrpatinti gyventojus nuo išmokų, integruojant nedidelę negalią turinčius asmenis į darbo rinką (Jacobs, 2020). Tam buvo panaudotos įvairios finansinės paskatos darbdaviams, kompensuojančios neįgalių asmenų įdarbinimo išlaidas. Be kita ko, siekiant sumažinti darbdavių piktnaudžiavimus, verčiant darbuotojus pasinaudoti ligos išmokomis ir taip sutaupyti finansinių išteklių, buvo numatytos privalomos darbdavių įmokos darbuotojų ligos metu, kurios siekė 70 proc. galimo atlygio. Dešimtmetį įgyvendintos reformos rezultatai rodė teigiamą pokytį, todėl ir toliau buvo siekiama kuo daugiau neįgalių asmenų išlaikyti darbo rinkoje (Eleveld & Vliet, 2013; Jacobs, 2020; Knijn & Van Wel, 2014).

2013 m. Nyderlandų vyriausybė kartu su darbdavių atstovais sutarė ir įsipareigojo iki 2024 m. papildomai sukurti 125 000 darbo vietų sunkią negalią turintiems asmenims: 25 000 darbo vietų įsipareigota sukurti viešajame sektoriuje, likusias – privačiame (Gender Equality..., 2019; Smits, 2019). Taip pat sutarta, kad nevykdant susitarimo bus taikomos sankcijos – baudos už neužimtą darbo vietą ir bus nustatomos privalomos neįgaliųjų įdarbinimo kvotos (Smits, 2019). Šiuo metu, nors tik nedaugelis privačių darbdavių savo personalo politikoje numatę teikti pirmenybę įdarbinant žmones, turinčius (bet kokio tipo) negalią, tačiau valstybė kvotų kol kas nėra įvedusi, skirtingai nei valstybės įmonėms, kurioms numatyta privaloma 1,93 proc. kvota neįgaliųjų įdarbinimui, kai organizacijoje dirba 25 ir daugiau darbuotojų.

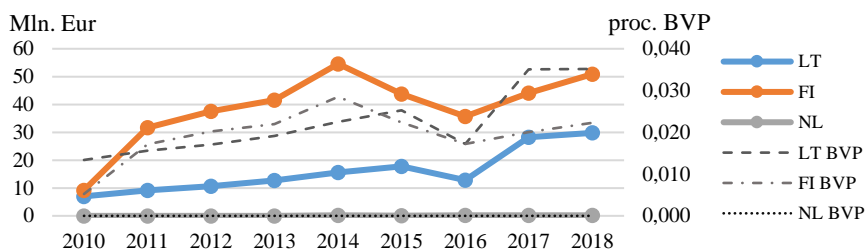
Nyderlandų vyriausybė, siekdama paskatinti neįgaliųjų užimtumą, teikia subsidijas darbdaviams, steigiantiems darbo vietas ir įdarbinantiems neįgaliuosius, taip pat teikia kompensacines išmokas ir patiems neįgaliesiems. Valstybės subsidijos teikiamos ne tik pritaikant darbo vietas fizinę, psichinę ar psichologinę negalią turintiems darbuotojams, bet ir taip kompensuojant tikėtiną neįgaliųjų darbuotojų žemą produktyvumo lygį. Darbuotojai turi teisę gauti darbo užmokestį, kuris nustatomas atsižvelgiant į jų produktyvumą. Darbuotojų produktyvumas išreiškiamas minimalaus darbo užmokesčio

procentine dalimi ir skirtumas tarp šio dydžio ir minimalaus šalies atlygio yra kompensuojamas darbdaviui. Nors teikiant valstybės pagalbą darbdaviams, įdarbinantiems neįgaliosius, neskatinamas didesnio atlygio mokėjimas, tačiau valstybė, vykdydama skurdo prevenciją, neįgaliesiems darbuotojams teikia papildomą išmoką, kompensuojančią mažesnę atlyginimą. Jei dėl negalios asmuo negali dirbti visą darbo dieną, gaunamą atlygį taip pat galima papildyti pašalpa (Knijn & Van Wel, 2014; Oostveen, 2018; Smits, 2019). Be kita ko, Nyderlandų vyriausybė, nuo 2014 m. vykdydama išsamią darbo rinkos politikos reformą, pakeitė ir pašalpų neįgaliesiems mokėjimo sąlygas. Jauni žmonės, kurie vertinami kaip turintys teorinių galimybių užsidirbti bent 20 proc. minimalaus darbo užmokesčio, nebeturi teisės į invalidumo pašalpą, tačiau turi teisę į savivaldybių teikiamą bedarbio pašalpą (Smits, 2019).

Apibendrinant įgyvendinamą Nyderlandų neįgalųjų užimtumo skatinimo politiką, galima teigti, kad dėl ankstesnių piktnaudžiavimų valstybės išmokomis buvo iš esmės pakeistos neįgalųjų rėmimo sąlygos. Siekiant sumažinti šalies išlaidas išmokoms, jauni neįgalieji, turintys darbingumo potencialą, gali gauti tik bedarbio išmokas, taip paskatinant asmenis tapti aktyviais darbo rinkos dalyviais. Darbdaviams, įdarbinantiems neįgaliosius, taikomos finansinės paskatos, didinančios neįgalių darbuotojų samdą. Taip pat, siekiant padidinti darbo patrauklumą, dirbantiems neįgaliesiems dėl galbūt mažo atlygio teikiamos papildomos valstybės išmokos, kuriomis, be kita ko, mažinama skurdo rizika. Dėl efektyviai įgyvendinamų įsipareigojimų Nyderlandų valdžia nėra priversta taikyti griežtas sankcijas neįgalųjų įdarbinimui, tačiau, siekdama padidinti jų įdarbinimą valstybės institucijose, yra nustatiusi privalomą kvotą. Šių kvotų taikymas ne tik padeda siekti bendro šalies tikslo, bet ir parodo valstybės norą ir pavyzdį neįgaliosius integruojant į valstybės valdymą ir atvirą darbo rinką.

Išnagrinėjus Nyderlandų ir Suomijos neįgalųjų integracijos į darbo rinką bruožus, galima surasti šių šalių ir Lietuvos taikomų priemonių panašumų ir esminių skirtumų. Suomijoje, kaip ir Lietuvoje, skatinamos socialinės įmonės, tik jų pagrindinė paskirtis rūpintis didele negalia turinčių asmenų užimtumu. Be kita ko, Suomijoje valstybės pagalba teikiama ir kitoms įmonėms, jei jos pasirengusios įdarbinti neįgaliosius. Nyderlandai taip pat remia visas įmones, galinčias ir norinčias prisidėti prie valstybės tikslų įgyvendinimo. Beje, Suomijoje ir Nyderlanduose daug dėmesio skiriama valstybiniame sektoriuje įdarbinamų asmenų skatinimui. Nyderlandai taip pat yra pasirengę taikyti griežtas priemones, tokias kaip baudas ar kvotų neįgalųjų įdarbinimui nustatymą, jei bendras susitarimas tarp valdžios ir privačių darbdavių nebus įgyvendinamas. Ši šalis, vykdydama užimtumo reformą, iš esmės pakeitė kompensavimo darbdaviams ir darbuotojams sistemą.

Žvelgiant į šalyse suteiktos valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui apimtis (3.13 pav.) matyti, kad Nyderlandai, taikydami gana griežtą susitarimą su įmonėmis, neįgaliųjų užimtumo politikai skiria itin mažai valstybės pagalbos. Tai leidžia manyti, kad šalies įmonės, įsipareigodamos prisidėti prie neįgaliųjų socialinės padėties gerinimo, nereikalauja valstybės indėlio. Suomijoje, kaip ir Lietuvoje, valstybės pagalba yra teikiama, tik didesnėmis apimtimis, tačiau pagal BVP šių šalių pagalbos apimtys yra labai panašios.

3.13 pav. Analizuojamose valstybėse suteikta valstybės pagalba

Šaltinis: sudaryta autorės

Atsižvelgiant į atliktą apžvalginę analizę ir daugiakriteriniu vertinimu atrinktas sėkmingai neįgaliųjų socialinę politiką įgyvendinančias valstybes, galima teigti, kad valstybės pagalba neįgaliems darbuotojams yra tinkama priemonė ir Lietuvoje. Šios rūšies valstybės pagalba yra taikoma ir analizuojamose šalyse, tačiau skatinant negalią turinčių asmenų integraciją į atvirą darbo rinką ir teikiant kitokio dydžio subsidijas. Palyginus Suomijoje ir Lietuvoje teikiamos pagalbos principus, manytina, kad valstybės pagalba Lietuvoje yra tinkama priemonė neįgaliųjų užimtumui skatinti, tačiau jos teikimas galėtų būti koreguojamas. Atsižvelgiant į tai, kad šalyje valstybės pagalbos tikslingumas remiant tik socialines įmones neteikia reikšmingos naudos, jos skyrimo minėtoms įmonėms schema turėtų būti peržiūrima ir keičiama, užtikrinant neįgaliųjų integraciją į atvirą darbo rinką. Vertinant valstybės pagalbos proporcingumą atlikta analizė parodė, kad Lietuvoje vidutiniškai kompensuojamas minimalus neįgaliojo darbo užmokestis, o Suomijoje darbo užmokesčio subsidija negali būti didesnė kaip 1 400 eurų. Taigi Lietuvoje valstybės pagalba teikiama patiriant mažiausias galimas išlaidas. Jei proporcingumą vertintume pagal Nyderlandų praktiką, tada galima teigti, kad yra būdų neįgaliųjų užimtumą paskatinti neskiriant valstybės išteklių, tačiau griežtų priemonių taikymas gali būti nepriimtinas šalies įmonėms ir organizacijoms.

3.3. Lietuvoje skiriamos valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tobulinimas remiantis Suomijos ir Nyderlandų neįgaliųjų įdarbinimo politikos pavyzdžiais

Atsižvelgiant į atliktą šalių analizę, reformuojant Lietuvos neįgaliųjų užimtumo politiką, autorės siūlymu, galima pasirinkti du reformos modelius. Vienas modelis gali būti orientuotas į griežtų priemonių, skatinančių neįgaliųjų integravimą į darbo rinką, taikymą. Tam galima pasitelkti Nyderlandų politikos pavyzdį ir nustatyti kvotas darbdaviams, dėl kurių būtų įdarbinamas tam tikras skaičius neįgalių asmenų. Įgyvendinant šį modelį, laukiami rezultatai būtų pasiekti ir neteikiant valstybės pagalbos, nes prievolė darbinti neįgaliuosius būtų įtvirtinta teisės aktais. Kitas modelis yra susijęs su švelnesnių priemonių taikymu – valstybės pagalbos teikimu visoms įmonėms, pasirengusioms įdarbinti neįgalius asmenis. Kadangi Lietuvoje socialinėms įmonėms skiriama parama neduoda laukiamos naudos, šio modelio atveju tikslinga remtis suomių patirtimi ir socialinėms įmonėms skirti valstybės pagalbą, jei įdarbinami sunkią negalią (0–25 proc. darbingumo lygi) turintys asmenys. Taip pat labai svarbus valstybės sektoriaus, kaip socialiai atsakingo darbdavio, priimančio sveikatos problemų turinčius asmenis, vaidmuo, todėl šiam sektoriui galėtų būti nustatomos neįgaliųjų įdarbinimo kvotos.

Taikant griežtąjį modelį, svarbu nustatyti kvotas dydį ir įmonių, kurioms bus taikomos kvotos, dydį. Remiantis Nyderlandų pavyzdžiu, kai valdžios institucijoms nustatoma 1,92 proc. kvota, šį dydį galima pritaikyti ir Lietuvos įmonėms, atstovaujančioms privačiam sektoriui. Sumodeliavus situaciją pagal SD skelbiamus duomenis apie šalyje veikiančias įmones ir jose dirbančius darbuotojus, kvotos galėtų būti nustatomos įmonėms, kuriose dirba daugiau nei 20 darbuotojų. 2019 m. duomenimis, rinkoje galėtų būti įdarbinama daugiau nei 63 tūkst. darbuotojų (3.5 lentelė). Tokios pačios kvotų taikymo sąlygos turėtų būti nustatomos ir valdžios sektoriui.

3.5 lentelė. Neįgaliųjų asmenų įdarbinimas taikant kvotų sistemą

Rodikliai	Įmonių dydžio grupės					
	Visas darbuotojų skaičius	0–9 darbuotojai	10–19 darbuotojų	20–49 darbuotojai	50–249 darbuotojai	250 ir daugiau darbuotojų
Veikiančių įmonių skaičius, vnt.	90 689	75 317	7788	4 815	2381	388
Dirbančių asmenų skaičius, asmenys	984 911	220 229	103858	145 325	231 775	283 724
Įdarbinamų neįgaliųjų skaičius, taikant 1,92 proc. kvotą 20 darbuotojų	63 438	–	–	1 3951	22 250	27 237
Vidutinis vienoje įmonėje dirbančių neįgaliųjų skaičius	82,2	–	–	2,8	9,3	70,1

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis SD (Lietuvos statistikos departamentas, 2020)

Nustatant įdarbinimo kvotas, valstybė iškeltus tikslus gali pasiekti neskirdama paramos ir sutaupyti valstybės išteklių, jei jie nėra pakankami politikos įgyvendinimui. Valstybės pagalba darbo užmokesčio subsidijų forma gali būti teikiama už tuos neįgalius asmenis, kurie įdarbinami virš kvotos ribos.

Taikant švelnesnį valstybės pagalbos modernizavimo modelį, valstybei svarbu numatyti finansinius išteklius, kuriais bus teikiama valstybės pagalba. Perskaičiavus 2018 m. suteiktą valstybės pagalbą pagal minimalų šalies atlygį ir pagal vidutinį šalies darbo užmokesčio dydį matyti, kad valstybės pagalba būtų suteikta tik labai nedideliame neįgaliųjų skaičiui (3.6 lentelė). Taigi valstybei svarbu numatyti siekiamus rezultatus, atitinkančius planuojamas investicijas. Jei valstybės pagalba socialinėms įmonėms būtų orientuota tik į sunkią negalią (0–25 proc. darbingumo lygį) turinčius asmenis, teikiama parama priklausytų nuo šiems asmenims mokamo atlygio. Jei atlygis atitiktų minimalaus šalies atlygio dydį, valstybės pagalbos reikėtų perpus mažiau, nei remiant vidutinį darbo užmokestį (3.6 lentelė). Pažymėtina, kad 2018 m. socialinėse įmonėse buvo įdarbinta tik 112 sunkią negalią turinčių asmenų.

3.6 lentelė. Galimas subsidijuojamų neįgaliųjų asmenų skaičius

Minimalaus atlygio kompensavimas		Vidutinio darbo užmokesčio kompensavimas	
Valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui, mln. Eur	29,8	Valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui, mln. Eur	29,8
Minimalus darbo užmokestis, Eur	400,00	Vidutinis šalies darbo užmokestis, Eur	924,10
Subsidijuojamų asmenų skaičius	6 208	Subsidijuojamų asmenų skaičius	2 687
Socialinėse įmonėse įdarbinamų neįgaliųjų, kuriems nustatytas 0–25 proc. darbingumo lygis, skaičius	112	Socialinėse įmonėse įdarbinamų neįgaliųjų, kuriems nustatytas 0–25 proc. darbingumo lygis, skaičius	112
Valstybės pagalbos poreikis, mln. Eur	0,54	Valstybės pagalbos poreikis, mln. Eur	1,24

Šaltinis: sudaryta autorės

Integruojant neįgaliuosius į biudžetines įstaigas, galima taikyti kvotų sistemą, analogišką Nyderlandams. Iš SD pateikiamos informacijos apie 2019 m. biudžetinėse įstaigose dirbančių darbuotojų skaičių galima numatyti, kad pavyktų į darbo rinką įtraukti apie 29 tūkstančius neįgaliųjų asmenų. Integruojant neįgaliuosius į šį sektorių ne tik būtų padidintas neįgaliųjų užimtumas, bet ir būtų rodomas valdžios institucijų pavyzdys visoms kitoms šalies įmonėms.

Nors preliminariais skaičiavimais galima numatyti, kokį neįgaliųjų asmenų skaičių būtų galima įtraukti į darbo rinką, tačiau vykdant tiek griežtąją, tiek švelnesnę reformą galimos ir tam tikros problemos. Nepakankami valstybės

ištekliai gali neigiamai paveikti laukiamus reformuojamus politikos rezultatus. Neįgaliųjų nenoras įsitraukti į darbo rinką taip pat gali turėti neigiamą įtaką, todėl lygia greta turi būti vykdomos neįgaliųjų skatinimo, švietimo, informavimo apie galimybes kampanijos. Be to, galimi ir drastiškesni sprendimai, reformuojantys išmokų neįgaliesiems tvarką.

Teikiant ūkio subjektams valstybės paramą turi būti apsaugotos neįgaliųjų teisės, kurios užtikrintų darbuotojams darbo vietas, nepriklausomas nuo subsidijos teikimo laikotarpio, pastovumą. Tam gali būti keliami papildomi reikalavimai suteikus pagalbą, pavyzdžiui, išlaikyti neįgalų asmenį darbo vietoje ne trumpiau nei 12 mėnesių nuo subsidijos suteikimo pabaigos. Be to, valdžios sektoriuje kvotų darbinant neįgaliuosius nustatymas būtų skatinantis pavyzdys kitoms įmonėms.

Igyvendinant reformą pagal siūlomas kryptis, neįgaliųjų įdarbinimas būtų nukreiptas į atvirą darbo rinką. Trumpuoju laikotarpiu šios reformos poveikis neįgaliųjų skurdo ir materialinio nepritekliaus mažinimui bei socialinei įtraukčiai nebūtų reikšmingas, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje neįgaliesiems, dalyvaujantiems atviroje darbo rinkoje, būtų mokamas konkurencingas darbo atlygis ir taip gerinamos jų gyvenimo sąlygos.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Pagal savo esmę valstybės pagalba daugeliu atvejų yra neleistina, tačiau jei ji padeda koreguoti rinkos iškraipymus, yra galima. Valstybės pagalbos vaidmens svarba ypač atsiskleidžia tose srityse, kurios ekonomiškai yra nepatrauklios, pavyzdžiui, neįgaliųjų užimtumo srityje.
2. Užimtumo politikos, orientuotos į negalią turinčius asmenis, veiksmingumas pasižymi keliomis teigiamomis pasekmėmis: aktyvus neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje gerina jų socialinius įgūdžius ir keičia kitų gyventojų stereotipinį požiūrį į juos, sprendžiamos neįgaliųjų pajamų nepakankamumo problemos, mažinamas skurdo lygis ir materialinis nepriteklus, atveriamos galimybės tenkinti kitus poreikius, turinčius įtakos asmens savivertei, pasitikėjimui savimi bei aplinka.
3. Atsižvelgiant į susiformavusį visuomenės požiūrį į negalią, išskiriami trys užimtumo modeliai: globojamas, remiamas, individualus. Globojamo užimtumo išskirtinis bruožas yra uždara darbo rinka, nesudaranti sąlygų konkurencingam atlygiui, kurioje dominuoja neįgalūs asmenys ir nereikalaujama ypatingų gebėjimų ar kompetencijų. Remiamo užimtumo modelis siejamas su atvira darbo rinka, kurioje neįgalusis įtraukiamas į įdarbinimo procesą, taip suteikiant jam teisę pasirinkti tinkamą darbą. Išskirtinis individualaus užimtumo modelio ypatumas – neįgaliųjų integracija į atvirą darbo rinką, paliekant jiems teisę patiems įsivertinti savo gebėjimus ir galimybes bei pasirinkti tinkamą darbą.
4. Vertinant valstybės pagalbą, teikiamą neįgaliems darbuotojams, veiksmingumą, pakanka įvertinti jos teigiamą poveikį įgyvendinamai politikai, kuris taip pat parodo šios politikos sėkmingumą. Neigiamas valstybės pagalbos poveikis yra siejamas su konkurencijos iškraipymu ir jį tikslinga vertinti, kai pagalba yra orientuota į labai konkretų ūkio subjektą.
5. Teigiamas valstybės pagalbos poveikis pasižymi politinio tikslo pasiekimu, jos tinkamumu politikai įgyvendinti, skatinamuoju poveikiu, būtinumu ir proporcingumu. Šiems aspektams įvertinti taikytini įvairūs metodai, kurių pasirinkimas priklauso nuo vertinimui keliamų tikslų, turimų duomenų ir kitų sąlygų, turinčių įtakos teikiamai valstybės pagalbai ar įgyvendinamai politikai. Gali būti atliekami kompleksiniai vertinimai, taikant kelis metodus kartu.
6. Siekiant užtikrinti veiksmingą neįgaliųjų socialinių problemų sprendimą, buvo sudarytas dviejų etapų kompleksinis neįgaliųjų užimtumui Lietuvoje skirtos valstybės pagalbos ekonominio-socialinio poveikio vertinimo modelis. Pirmuoju etapu, taikant tiesinės regresijos metodą, nustatytas valstybės pagalbos, skirtos neįgaliems darbuotojams, poveikis neįgalių

darbingo amžiaus asmenų užimtumo ir ekonominiams (skurdo ir materialinio nepritekliaus) rodikliams. Šis vertinimas leido nustatyti taikomos valstybės pagalbos veiksmingumą. Taikant daugiakriterinį vertinimą, antruoju vertinimo etapu atliktas Lietuvos ir ES šalių narių socialinių rodiklių, susijusių su darbingo amžiaus neįgaliais asmenimis, vertinimas, leidžiantis identifikuoti šalis, efektyviausiai įgyvendinančias neįgaliųjų socialinę politiką. Šių šalių pagrindu įvertintas skiriamos valstybės pagalbos tinkamumas politikai ir proporcingumas, taip pat formuluojamos Lietuvos politikos tobulinimo kryptys.

7. Atlikta valstybės pagalbos ir neįgaliųjų užimtumo rodiklių dinamikos analizė atskleidė, kad analizuojamu 2008–2018 m. laikotarpiu valstybės pagalba neįgaliesiems darbuotojams pasižymėjo sparčiu augimu. Pastebimas valstybės pagalbos kitimo tendencijų panašumas socialinių įmonių rodiklių kitimo kontekste. Kadangi Lietuvoje valstybės pagalba teikiama socialinėms įmonėms, todėl įžvelgiamas valstybės pagalbos skatinamasis poveikis. Dėl sparčiai augančios valstybės pagalbos apimčių didėjo socialinių įmonių skaičius ir jose įdarbinamų neįgaliųjų skaičius, o atlygis šiems darbuotojams buvo artimas minimaliam šalies atlygiui. Tokiu pačiu didėjimu pasižymėjo ir iš šių įmonių atleidžiamų darbuotojų skaičius, o tai leidžia abejoti tikslingu valstybės pagalbos panaudojimu. Kad valstybės pagalba buvo naudojama netikslingai, matyti ir iš to, jog nedidėjo dirbančių neįgaliųjų skaičius, taip pat iš atviros ir uždara darbo rinką persiskirstė darbo jėga. Skatinamas užimtumas socialinėse įmonėse, kuriose mokamas nekonkurencingas darbo užmokestis neįgaliesiems, formuoja uždara darbo rinką.
8. Atlikta valstybės pagalbos ir užimtumo koreliacinė analizė 2008–2018 m. parodė, kad egzistuoja tiesioginis statistiškai reikšmingas ryšys tarp valstybės pagalbos ir socialinėse įmonėse dirbančių, įdarbinamų ir iš jų atleidžiamų negalią turinčių asmenų. Tarp valstybės pagalbos ir visų šalyje dirbančių neįgaliųjų nustatytas atvirkštinis tiesioginis statistiškai reikšmingas ryšys. Tai leidžia daryti išvadą, kad valstybės pagalba ne tik pasižymi skatinamuoju poveikiu užimtumui socialinėse įmonėse, bet ir neigiamu darbuotojų pakeitimo efektu. Remiantis atliktos analizės rezultatais taip pat galima teigti, kad valstybės pagalba Lietuvoje palaiko uždara darbo rinkos egzistavimą ir nesudaro sąlygų neįgaliųjų integracijos į atvirą darbo rinką plėtrai.
9. Išanalizavus faktinius valstybės pagalbos užimtumo rodiklius galima teigti, kad valstybės pagalba, nors ir nedaug, tačiau reikšmingai prisideda prie neaktyvių neįgaliųjų skaičiaus mažėjimo šalyje, taip pat turi nedidelį poveikį mažėjančiam šalyje dirbančių neįgaliųjų skaičiui. Šis efektas nėra

gautas taikant valstybės pagalbos priemonę, todėl laikoma, kad pagalba naudojama netikslingai.

10. Atlikta 2008–2018 m. neįgaliųjų ekonominių rodiklių koreliacinė analizė parodė, kad valstybės pagalba statistiškai reikšmingą įtaką turi tik keliems rodikliams, kurie apibūdina ne pačias sudėtingiausias gyvenimo sąlygas. Valstybės pagalbos teigiamas poveikis gerinant gyvenimo sąlygas pasireiškia kaip būsto (komunalinių) sąlygų gerinimas, šviesių būstų turėjimas, visavertė mityba, buities sąlygų gerinimas.
11. Atlikus regresinę analizę nustatyta, kad reikšmingas valstybės pagalbos poveikis pastebimas tik gerinant neįgaliųjų buities sąlygas, įsigyjant skalbimo mašiną. Visiems kitiems vertinamiems rodikliams nenustatytas reikšmingas valstybės pagalbos poveikis, todėl galima teigti, kad valstybės pagalba skiriama netikslingai ir nesprenžia neįgaliųjų skurdo ir materialinio nepritekliaus problemų.
12. Siekiant įvertinti valstybės pagalbos tinkamumą ir proporcingumą, atliktas ES šalyse taikomų valstybės pagalbos schemų palyginimas. Pasitelkiant daugiakriterinio ir ekspertinio vertinimo metodus, identifikuotos šalys, sėkmingiausiai įgyvendinusios neįgaliųjų socialinę politiką. Atlikus vertinimą nustatyta, kad sėkmingiausiai darbingo amžiaus neįgaliųjų socialinę politiką įgyvendino Suomija ir Nyderlandai.
13. Atrinktų valstybių situacijos analizė parodė, kad Suomija neįgaliųjų įdarbinimui teikia valstybės pagalbą, kurios schema yra panaši į Lietuvos, tačiau Suomija skatina neįgaliųjų integraciją į atvirą darbo rinką, o socialinėse įmonėse remia tik sunkią negalią turinčius asmenis. Manytina, kad Lietuvoje teikiama pagalba yra tinkama priemonė skatinti neįgaliųjų užimtumą, tačiau turėtų būti koreguojamos jos teikimo sąlygos. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje teikiant valstybės pagalbą kompensuojamas neįgaliųjų minimalus atlygis, galima teigti, kad pagalba teikiama patiriant mažiausias galimas išlaidas, tačiau, remiantis Nyderlandų praktika, galima svarstyti kitokią neįgaliųjų integravimo į atvirą darbo rinką schemą, kuri gali būti įgyvendinama be valstybės finansinių intervencijų.
14. Suomijos ir Nyderlandų neįgaliųjų užimtumo politikos pavyzdžiai leidžia pasiūlyti valstybės neįgaliųjų užimtumo politikos tobulinimo kryptis Lietuvai. Autorės siūlomi du Lietuvos užimtumo politikos modernizavimo modeliai. Modelis, paremtas olandų pavyzdžiu, yra laikomas griežtu, nes nustatomos privalomos neįgaliųjų įdarbinimo kvotos įmonėms. Taikant šį modelį ir neteikiant valstybės subsidijų galima sutaupyti viešųjų išteklių, nes teisės aktų nuostatomis įmonės yra įpareigojamos prisidėti prie šalies socialinių problemų sprendimo. Į darbo rinką įtraukiamų asmenų skaičius

priklauso nuo nustatomos kvotos dydžio. Antrasis modelis, paremtas Suomijos pavyzdžiu ir įgyvendinamas švelnesnėmis priemonėmis, – valstybės pagalba teikiama visiems ūkio subjektams, įdarbinantiems neįgalius asmenis, o valdžios institucijoms nustatomos neįgaliųjų įdarbinimo kvotos. Valstybės pagalba socialinėms įmonėms teikiama tik įdarbinant sunkią negalią turinčius asmenis. Įgyvendinant šį modelį svarbus šalies ekonominis pajėgumas dėl didelio teikiamos valstybės paramos apimčių masto.

Tolesnių tyrimų kryptys

1. Planuojant valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui teikimo modernizavimą svarbu numatyti būsimos politikos panaudojant valstybės lėšas teikiamą naudą. Laukiamų rezultatų analizei tikslinga atlikti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui *ex ante* vertinimą – sudaryti išsamią rodiklių sistemą ir numatyti tinkamus vertinimo metodus, kuriais būtų palyginamas vertinamos užimtumo politikos veiksmingumas, kai valstybės parama teikiama ir kai tokia parama neteikiama. Tokiam vertinimui atlikti galima panaudoti disertacijoje aprašytus vertinimo metodus, bet taip pat galima taikyti naujus nenagrinėtus metodus, kurie papildytų mokslinių tyrimų spektrą galimais išankstinės valstybės pagalbos vertinimo metodais.
2. Siekiant didesnės neįgaliųjų integracijos į visuomenę, vien neįgaliųjų dalyvavimo darbo rinkoje nepakanka. Sistemingam integracijos į visuomenę vertinimui atlikti tikslinga analizuoti neįgaliųjų aktyvumą dalyvaujant politinėje, švietimo, kultūrinėje ir kitose visuomeninėse veiklose. Šie tyrimai gausintų mokslinių valstybės pagalbos poveikio vertinimų įvairovę.
3. Tobulinant neįgaliųjų užimtumo politiką, svarbu atlikti kompleksinį įgyvendinamos politikos vertinimą. Didinant neįgaliųjų užimtumą vien tik darbdavių noro įtraukti į darbo rinką neįgalius asmenis nepakanka, svarbus ir pačių neįgaliųjų noras dalyvauti darbinėje veikloje. Taigi, analizuojant neįgaliųjų užimtumą, tikslinga įvertinti valstybės teikiamų išmokų poveikį neįgaliųjų darbinei motyvacijai. Tokie tyrimai ne tik papildytų mokslinius valstybės pagalbos poveikio vertinimus, bet ir padėtų identifikuoti išmokų mokėjimo sistemos tobulinimo kryptis, nustatyti būtinų pajamų lygį, užtikrinantį kokybišką neįgaliųjų gyvenimą, kuris kartu padėtų prognozuoti valstybės pagalbos užimtumui apimtį.
4. Disertacijoje sudarytas valstybės pagalbos vertinimo modelis gali būti pritaikomas ir kitoms politikoms įgyvendinti skiriamos valstybės pagalbos

poveikio vertinimui, o tai papildytų mokslinius tyrimus kitų valstybės pagalbos rūšių vertinimais. Pritaikant vertinimo modelį svarbu sudaryti tinkamą rodiklių sistemą, atspindinčią analizuojamos politikos tikslus.

Rekomendacijos tolesniems tyrimams

1. Atliekant neįgaliųjų socialinės atskirties vertinimus svarbu sudaryti vertinamų rodiklių sistemą. Šioje disertacijoje vertinant valstybės pagalbos taikymo veiksmingumą susidurta su įvairiomis duomenų kaupimo problemomis. Duomenys, susiję su neįgaliaisiais, ypač dirbančiais asmenimis, yra sunkiai prieinami arba nėra kaupiami, o tai apsunkina poveikio skirtingiems negalios lygiams, amžiaus grupėms, lyčių grupėms, regionams ir pan. vertinimą. Planuojant tolesnius vertinimus būtina iš anksto identifikuoti šaltinius, kuriais remiantis bus atliekamas tyrimas, ir numatyti veiksmus, padėsiančius surinkti analizei būtiną informaciją.
2. Neįgaliųjų socialinės atskirties mažinimo problematika vienodai svarbi ir moksliniu, ir politiniu požiūriu. Siekiant tyrimo rezultatų, rekomenduotina ne tik mokslinio, bet ir praktinio pritaikomumo tyrimo kryptis aptarti su politikos formuotojais.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abdullahi, A., & Adeiza, M. O. (2019). Impact of monetary policy on economic growth in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10(24), 145–154. <https://doi.org/10.7176/JESD/10-24-16>
2. Ahrendt, D., Anderson, R., Dubois, H., Jungblut, J.-M., Leončikas, T., Sandor, E., & Pöntinen, L. (2018). *European quality of life survey 2016*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/964014>
3. Ahsan, M., Setiyaningsih, W., Susilowati, M., Dijaya, R., & Tjahjanti, P. H. (2019). Selecting multiple intelligences on children with weighted product, analytical hierarchy process, simple additive weighting and TOPSIS. *Journal of Physics: Conference Series*, 1402(7). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1402/7/077033>
4. Aukščiausioji audito institucija. (2020). *Valstybinio audito ataskaita. Asmenų su negalia socialinė integracija*. https://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=25162
5. Autor, D. H., & Duggan, M. G. (2006). The growth in the social security disability rolls: A fiscal crisis unfolding. *Ssrn*, 20(3), 71–96. <https://doi.org/10.2139/ssrn.921123>
6. Bacila, N. (2012). State aid policy between competition and economic growth: The impact of state aid to R&D on GDP in the EU member states. *Revista Economica, Supplement* (1), 86–94.
7. Bacon, K. Q. (2017). *European Union law of state aid* (Third Edit). Oxford University Press.
8. Baležentis, A., & Žalimaitė, M. (2011). Ekspertinių vertinimų taikymas inovacijų plėtros veiksnių analizėje: Lietuvos inovatyvių įmonių vertinimas. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai: Mokslo darbai*, 3(27), 23–31.
9. Balvočiūtė, R. (2019). Ar socialinės išmokos mažina gyventojų skurdą? Poveikio lyginamoji analizė senosiose ir Rytų Europos šalyse, 18, 23–45.
10. Bamba, C. (2019). From Quotas to Sanctions: The Political Economy of Rehabilitation in the UK. In I. Harsløf, I. Poulsen, & K. Larsen (Eds.), *New Dynamics of Disability and Rehabilitation: Interdisciplinary Perspectives* (pp. 69–96). Singapore: Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-7346-6_4
11. Baron, J., Bazerman, M. H., & Shonk, K. (2006). Enlarging the societal pie through wise legislation: A psychological perspective. *Perspectives on Psychological Science*, 1(2), 123–132. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2006.00009.x>

12. Bell, D., & Heitmueller, A. (2009). The Disability Discrimination Act in the UK: Helping or hindering employment among the disabled? *Journal of Health Economics*, 28(2), 465–480. <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2008.10.006>
13. Bentley, R., Baker, E., & Aitken, Z. (2019). The ‘double precarity’ of employment insecurity and unaffordable housing and its impact on mental health. *Social Science and Medicine*, 225 (February), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.02.008>
14. Besley, T., & Seabright, P. (1999). The effects and policy implications of state aids to industry: An economic analysis. *Economic Policy*.
15. Bianco, A., Conigliaro, P., & Gnaldi, M. (2019). *Italian studies on quality of life*.
16. Bilevičienė, T., & Jonušauskas, S. (2011). *Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose*. Mykolo Riomerio universitetas.
17. Blanck, P. (2001). Civil war pensions and disability. *Ohio State Law Journal*, 62, 109–249.
18. Blanck, P. (2008). “The Right to Live in the World”: Disability yesterday, today, and tomorrow. *Texas Journal on Civil Liberties & Civil Rights*, 13(2), 367–401.
19. Blanck, P., Schartz, H. A., & Schartz, K. M. (2003). Labor force participation and income of individuals with disabilities in sheltered and competitive employment: Cross-Sectional and longitudinal analyses of seven states during the 1980s and 1990s. *William and Mary Law Review*, 44(3), 1029–1108.
20. Bonanno, G., Chies, L., & Podrecca, E. (2019). Poverty and material deprivation dynamic in Italy. *DEAMS Research Paper*, 2, 1–29.
21. Bondonio, D., Biagi, F., & Martini, A. (2015). Counterfactual Impact Evaluation of Enterprise Support Programmes. Evidence from a Decade of Subsidies to Italian Firm.
22. Bondonio, D., & Greenbaum, R. T. (2014). Revitalizing regional economies through enterprise support policies: An impact evaluation of multiple instruments. *European Urban and Regional Studies*, 21(1), 79–103. <https://doi.org/10.1177/0969776411432986>
23. Borissova, D., Korsemov, D., & Mustakerov, I. (2019). Multi-criteria decision making problem for doing business: Comparison between approaches of individual and group decision making. *Computer Information Systems and Industrial Management* (Vol. 11703). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-28957-7_32
24. Bourreau, M., Feasey, R., & Nicolle, A. (2020). Assessing fifteen years of state aid for broadband in the European Union: A quantitative analysis.

- Telecommunications Policy*, 44(7), 24.
<https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101974>
25. Brandtner, B., & Vidoni, D. (2018). State Aid evaluation. *European State Aid Law Quarterly*, 2018(4), 475–482.
<https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/4>
  26. Briglauer, W., Dürr, N. S., Falck, O., & Hüschelrath, K. (2019). Does state aid for broadband deployment in rural areas close the digital and economic divide? *Information Economics and Policy*, 46, 68–85.
<https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2019.01.001>
  27. Brouwer, E., & Ozbugday, F. C. (2016). Measuring the extent of European state aid control: An econometric analysis of the European Commission decisions. *Sosyoekonomi Journal, Sosyoekonomi Society*, 24(30). <https://doi.org/10.2139/ssrn.1763285>
  28. Brucker, D. L., & Scally, C. P. (2015). Linking public housing, employment, and disability benefits for working-age people with disabilities. *Housing and Society*, 42(2), 126–147.
<https://doi.org/10.1080/08882746.2015.1076130>
  29. Bruneckiene, J., Pekarskiene, I., Palekiene, O., & Simanaviciene, Z. (2019). An assessment of socio-economic systems' resilience to economic shocks: The case of Lithuanian regions. *Sustainability (Switzerland)*, 11(3). <https://doi.org/10.3390/su11030566>
  30. Buelens, C., Garnier, G., Meiklejohn, R., & Johnson, M. (2007). The economic analysis of state aid: Some open questions. *Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications*, 286.
  31. Busu, M., & Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union. *Sustainability*, 11. <https://doi.org/10.3390/su11195481>
  32. Callahan, M. (2009). Supported Employment/ Customized Employment Matrix. The distinction between demand employment and a customized relationship (March).
  33. Calvar, C. (2019). Finland reduced by 30% unemployment among people with limited work ability. *Foreigner.Fi*, p. 3.
  34. Čekanavičius, V., & Murauskas, G. (2014). *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
  35. Cerqua, A., & Pellegrini, G. (2014). Do subsidies to private capital boost firms' growth? A multiple regression discontinuity design approach. *Journal of Public Economics*, 109, 114–126.
<https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2013.11.005>
  36. Chuang, Y.-C., Hu, S.-K., Liou, J. J. H., & Tzeng, G.-H. (2020). A Data-Driven Madm Model for Personnel Selection and Improvement.

- Technological and Economic Development of Economy*, 0(0), 1–34.
<https://doi.org/10.3846/tede.2020.12366>
37. Cinelli, M., Coles, S. R., & Kirwan, K. (2014). Analysis of the potentials of multi criteria decision analysis methods to conduct sustainability assessment. *Ecological Indicators*, 46, 138–148.
<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.06.011>
  38. Combes, P.-P., & van Ypersele, T. (2013). The role and effectiveness of regional investment aid. The point of view of the academic literature. *Luxembourg: Publications Office of the European Union*, 132.
<https://doi.org/10.2763/32058>
  39. Criscuolo, C., Martin, R., Overman, H. G., & Reenen, J. Van. (2019). Some causal effects of an industrial policy. *American Economic Review*, 109(1), 48–85. <https://doi.org/10.1257/aer.20160034>
  40. Crocioni, P. (2006). Can state aid policy become more economic friendly? *World Competition*, 29(1), 89–108.
  41. Datta Gupta, N., Larsen, M., & Thomsen, L. S. (2015). Do wage subsidies for disabled workers reduce their non-employment? – evidence from the Danish Flexjob scheme. *IZA Journal of Labor Policy*, 4(10), 1–26. <https://doi.org/10.1186/s40173-015-0036-7>
  42. Deuchert, E., & Eugster, B. (2019). Income and substitution effects of a disability insurance reform. *Journal of Public Economics*, 170, 1–14.
<https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.12.001>
  43. Doyle, W. R. (2012). The politics of public college tuition and state financial aid. *The Journal of Higher Education*, 83(5), 617–647.
<https://doi.org/10.1353/jhe.2012.0033>
  44. Duff, A., Ferguson, J., & Gilmore, K. (2007). Issues concerning the employment and employability of disabled people in UK accounting firms: An analysis of the views of human resource managers as employment gatekeepers. *British Accounting Review*, 39(1), 15–38.
<https://doi.org/10.1016/j.bar.2006.08.003>
  45. Duggan, M. G., & Autor, D. H. (2003). The rise in disability rolls and the decline in unemployment. *Quarterly Journal of Economics*, 118(1), 157–205.
  46. Eleveld, A., & Vliet, O. (2013). The Dutch welfare state: Recent reforms in social security and labour law. *Diritto Pubblico Comparato Ed Europeo*, 4(2013), 1371–1399.
  47. European Commission. (2007). *EVALSED: The resource for the evaluation of socio-economic development*.
  48. European Commission. Commission Staff Working Document. Common methodology for State aid evaluation (2014).

49. European Commission. (2019a). *Evalsed sourcebook: Method and techniques*. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
50. European Commission. (2019b). State aid scoreboard 2019. https://ec.europa.eu/competition/state_aid/scoreboard/index_en.html
51. Europos Bendrija. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (suvestinė redakcija) (2012).
52. Europos Komisija. (2010a). *2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios. Tolesnis siekis kurti Europą be kliūčių*.
53. Europos Komisija. (2010b). Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija, 34. <https://doi.org/10.1002/0471684228.egp07153>
54. Europos Komisija. (2014). 2014 m. birželio 17 d. Komisijos reglamentas Nr. 651/2014, kuriuo tam tikrų kategorijų pagalba skelbiama suderinama su vidaus rinka taikant Sutarties 107 ir 108 straipsnius.
55. Europos Komisija. (2019). *Komisijos tarnybų darbinis dokumentas. Šalies ataskaita. Lietuva 2019*.
56. Europos Taryba. (2017). *Europos Tarybos 2017–2023 m. strategija dėl negalios*.
57. Ferri, D. (2020). The role of EU state aid law as a “Risk Management Tool” in the COVID-19 crisis. *European Journal of Risk Regulation*, (February), 1–20. <https://doi.org/10.1017/err.2020.71>
58. Ferri, D., & Marquis, M. (2011). Inroads to social inclusion in Europe’s social market economy: The case of state aid supporting employment of workers with disabilities. *European Journal of Laegal Studies*, 4(2), 38–63. <https://doi.org/10.3868/s050-004-015-0003-8>
59. Figueira, J., Greco, S., & Ehr Gott, M. (2005). *Multiple criteria decision analysis: state of the art survey*. Springer.
60. Fremstad, S. (2009). Half in Ten: Why Taking Disability into Account is Essential to Reducing Income Poverty and Expanding Economic Inclusion. *Center for Economic & Policy Research* (September).
61. Friederiszick, H., Głowicka, E., Gratz, L., Lünenbürger, S., & Rosenfeld, A. (2018). Ex post state aid evaluation in environmental aid. *European State Aid Law Quarterly*, (4), 509–524. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/7>
62. Friederiszick, H. W., Röller, L.-H., & Verouden, V. (2006). European state aid control: An economic framework. *Handbook of Antitrust Economics*, 712.
63. Froyland, K., Andreassen, T. A., & InnvÆr, S. (2019). Contrasting supply-side, demand-side and combined approaches to labour market integration. *Journal of Social Policy*, 48(2), 311–328.

<https://doi.org/10.1017/S0047279418000491>

64. Fujita, S. (2010). Economic Effects of the Unemployment Insurance Benefit. *Business Review (Federal Reserve Bank of Philadelphia)*, 20–27.
65. Galli, G., & Pelkmans, J. (2000). Introduction: Aims, Structure and Overview. In *Regulatory Reform and Competitiveness in Europe, 1. Horizontal Issues* (pp. 1–39).
66. Gannon, B., & Nolan, B. (2007). The impact of disability transitions on social inclusion. *Social Science and Medicine*, 64(7), 1425–1437. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.11.021>
67. Gender Equality Branch and Diversity & ILOAIDS Branch. (2019). *Promoting Employment Opportunities for People with Disabilities. Quata Schemes* (Vol. 1–2).
68. Ginevičius, R. (2006). Daugiakriterinio vertinimo rodiklių svorių nustatymas remiantis jų tarpusavio sąveika. *Verslas: teorija ir praktika*, VII(1), 3–13. https://doi.org/10.1300/j123v53n01_15
69. Ginevičius, R., & Podvezko, V. (2008a). Daugiakriterinio vertinimo būdų suderinamumas. *Verslas: teorija ir praktika*, 9(1), 73–80. https://doi.org/10.1300/j123v53n01_15
70. Ginevičius, R., & Podvezko, V. (2008b). Daugiakriterinio vertinimo taikymo galimybės kiekybiniam socialinių reiškinių vertinimui. *Verslas: teorija ir praktika*, 9(2), 81–87. <https://doi.org/10.3846/1648-0627.2008.9.81>
71. Ginevičius, R., Podvezko, V., & Bruzge, Š. (2008). Evaluating the effect of state aid to business by multicriteria methods. *Journal of Business Economics and Management*, 9(3), 167–180. <https://doi.org/10.3846/1611-1699.2008.9.167-180>
72. Ginevičius, R., & Podvezko, V. (2001). Complex evaluation of economical-social development of lithuanian regions. *Statyba*, 7(4), 304–309. <https://doi.org/10.1080/13921525.2001.10531740>
73. Gottlieb, A., Myhill, W. N., & Blanck, P. (2010). Employment of People with Disabilities. *International Encyclopedia of Rehabilitation Parents with Disabilities*, 369.
74. Gouskova, E. (2012). Self-Employment among people with work limitations and disabilities in the US, 1988–2009. *Ssrn*, 1988–2009. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2111324>
75. Haferkamp, A., Fetchenhauer, D., Belschak, F., & Enste, D. (2009). Efficiency versus fairness: The evaluation of labor market policies by economists and laypeople. *Journal of Economic Psychology*, 30(4), 527–539. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2009.03.010>

76. Hansen, I. L. S., Andreassen, T. A., & Meager, N. (2011). Employment of disabled people in Norway and the United Kingdom. Comparing two welfare regimes and why this is difficult. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 13(2), 119–133. <https://doi.org/10.1080/15017419.2010.481569>
77. Hao, Y., & Li, P. (2020). Employment legal framework for persons with disabilities in China: Effectiveness and reasons. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), 1–20. <https://doi.org/10.3390/ijerph17144976>
78. Hästbacka, E., & Nygård, M. (2019). Creating capabilities for societal participation in times of welfare state change? Experiences of people with disabilities in Finland. *Alter*, 13(1), 15–28. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2018.09.003>
79. Haucap, J., & Schwalbe, U. (2011). Economic principles of state aid control. *DICE Discussion Paper*, 17, 54.
80. Heim, S., Hüschelrath, K., Schmidt-Dengler, P., & Strazzeri, M. (2017). The impact of state aid on the survival and financial viability of aided firms. *European Economic Review*, 100, 193–214. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2017.08.005>
81. Hwang, C.-L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making-methods and applications. A state of the art survey*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag.
82. Inge, K. J. (2008). Choice and customized employment: a critical component. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 28(1), 67–70.
83. Iozia, E. M. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl „Valstybės pagalbos įmonėms. Ar ji veiksminga ir efektyvi?“ (nuomonė savo iniciatyva) (2016).
84. Jacobs, A. T. J. M. (2020). *Labour law in the Netherlands* (Third Edit). Kluwer Law International BV, The Netherlands.
85. Jette, A. M. (2006). Toward a common language for function, disability, and health. *Physical Therapy*, 86(5), 726–734. <https://doi.org/10.1093/ptj/86.5.726>
86. Jiménez-Martín, S., Juanmartí Mestres, A., & Vall Castelló, J. (2019). Hiring subsidies for people with a disability: Do they work? *European Journal of Health Economics*, 20(5), 669–689. <https://doi.org/10.1007/s10198-019-01030-9>
87. Jungtinės Tautos. (2010). Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas.
88. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja. (2015). *Rezoliucija. Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų*.

89. Junne, J. (2018). Enabling accountability: An analysis of personal budgets for disabled people. *Critical Perspectives on Accounting*, 56, 46–62. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2018.01.001>
90. Kantarci, T., Sonsbeek, J., & Zhang, Y. (2019). The impact of the disability insurance reform on work resumption and benefit substitution in the Netherlands. *Network for Studies on Pension, Aging and Retirement*, 52.
91. Khayatzadeh-Mahani, A., Wittevrongel, K., Nicholas, D. B., & Zwicker, J. D. (2019). Prioritizing barriers and solutions to improve employment for persons with developmental disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 1–11. <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1570356>
92. Kim, K. M., Kim, D. K., Shin, Y. R., & Yoo, D. chul. (2016). Social exclusion of people with disabilities in Korea. *Social Indicators Research*, 129(2), 761–773. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1123-2>
93. Kim, S., & Rhee, S. (2018). Measuring the effects of employment protection policies: Theory and evidence from the Americans with Disabilities Act. *Labour Economics*, 54(August), 116–134. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2018.08.001>
94. Knijn, T., & Van Wel, F. (2014). Better at work: Activation of partially disabled workers in the Netherlands. *Alter*, 8(4), 282–294. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2014.09.005>
95. Koch, M., Park, S., & Zahra, S. A. (2019). Career patterns in self-employment and career success. *Journal of Business Venturing* (October 2018), 105998. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2019.105998>
96. Kregel, J., & Dean, D. H. (2002). Sheltered vs. Supported Employment: A Direct Comparison of Long-Term Earnings Outcomes for Individuals with Cognitive Disabilities. *Achievements and Challenges in Employment Services for People with Disabilities: The Longitudinal Impact of Workplace Supports Monograph* (May), 63–84.
97. Krisbiantoro, D., & Baihaqi, W. M. (2019). The implementation of simple additive weighting method in the selection of rehabilitation fund recipients for uninhabitable home. *Simetris: Jurnal Teknik Mesin, Elektro Dan Ilmu Komputer*, 10(1), 309–318. <https://doi.org/10.24176/simet.v10i1.3023>
98. Krutulienė, S. (2012). Gyvenimo kokybė: sąvokos apibrėžimas ir santykis su gero gyvenimo terminais. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 3 (2), p. 117–130 (June).
99. Krutulienė, S., Miežienė, R., & Gruževskis, B. (2019). Aktyvios įtraukties koncepcija ir trajektorijos: Lietuvos atvejis. *Filosofija. Sociologija*, 30(4), 305–316.

100. Kvieskienė, G., Čiužas, R., Vaicekauskienė, V., & Šalaševičiūtė, R. (2015). *Kompleksinė pagalba neįgaliems asmenims*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
101. Lastauskienė, G. (2015). Ūkinės veiklos laisvė ir krizė: Lietuvos viešosios valdžios veiksmų įvertinimas. *Teisė*, 95.
102. Libby, R., & Blashfield, R. K. (1978). Performance of a composite as a function of the number of judges. *Organizational Behavior and Human Performance*, 21(2), 121–129.
103. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. (2020). Statistika. <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika-2>
104. Lietuvos statistikos departamentas. (2020). Oficialios statistikos portalas. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize/#/>
105. Lindner, S., & Nichols, A. (2014). The impact of temporary assistance programs on disability rolls and re-employment. *Research in Labor Economics*, 39 (January), 219–258. <https://doi.org/10.1108/S0147-912120140000039006>
106. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymas (2019).
107. Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
108. Lunt, N., & Thornton, P. (1994). Disability and Employment: Towards an understanding of discourse and policy. *Disability & Society*, 9(2), 223–238. <https://doi.org/10.1080/09687599466780231>
109. Majcher-Williams, J., & Foecking, J. (2010). State aid for disabled and disadvantaged workers: Compatibility criteria for big cases, 1, 20–22.
110. Martin, S., & Valbonesi, P. (2000). State Aid in Context. In G. Galli & J. Pelkmans (Eds.), *Regulatory Reform and Competitiveness in Europe, 1. Horizontal Issues* (pp. 176–201). Edward Elgar Publishing Limited.
111. Mathijsen, P. (1972). State aids, state monopolies, and public enterprises in the common market. *Law and Contemporary Problems*, 37.
112. Mazziotta, M., Pallara, A., & Solipaca, A. (2019). Using a Composite Index to Measure Social Inclusion of People with Disabilities. In A. Bianco, P. Conigliaro, & M. Gnaldi (Eds.), *Italian Studies on Quality of Life* (pp. 27–45). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-06022-0_3
113. Meyer, B. D., & Mok, W. K. C. (2019). Disability, earnings, income and consumption. *Journal of Public Economics*, 171, 51–69. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.06.011>

114. Midtsundstad, T. I., & Nielsen, R. A. (2016). Do workplace interventions reduce disability rates? *Occupational Medicine*, 66(9), 691–697. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqw169>
115. Milner, A., Shields, M., King, T., Aitken, Z., LaMontagne, A., & Kavanagh, A. M. (2019). Disabling working environments and mental health: A commentary. *Disability and Health Journal*, 12(4), 537–541. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2019.06.002>
116. Mori, Y., & Sakamoto, N. (2018). Economic consequences of employment quota system for disabled people: Evidence from a regression discontinuity design in Japan. *Journal of the Japanese and International Economies*, 48, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2017.02.001>
117. Mussida, C., & Parisi, M. L. (2019). Households at risk of severe material deprivation: The cases of Italy and Spain, 1–28.
118. Myhill, W., & Blanck, P. (2012). Disability and aging: Historical and contemporary challenges. *Marquette Elder's Advisor*, 11(1).
119. Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. (2020). Darbingumo lygio nustatymas. <https://ndnt.lrv.lt/lt/atviri-duomenys-1/darbingumo-lygio-nustatymas-2>
120. Nicolaides, P., & Rusu, I. E. (2010). The financial crisis and state aid. *The Antitrust Bulletin*, 55(4), 759–783.
121. Noll, H.-H. (2004). Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Achievements and Current Trends. In *Advances in Sociological Knowledge. Over Half a Century* (pp. 151–181).
122. Noll, H.-H. (2018). Social monitoring and reporting: A success story in applied research on social indicators and quality of life. *Social Indicators Research*, 135(3), 951–964. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1513-0>
123. Oostveen, A. (2018). *Wage subsidies for disabled workers in the Netherlands*.
124. Pabedinskaitė, A. (2009). *Kiekybiniai sprendimų metodai. I dalis. Koreliacinė regresinė analizė. Prognozavimas*. <https://doi.org/10.3846/791-s>
125. Parent, W. (2004). Supported and Customized Employment. *Handbook of Positive Psychology in Intellectual and Developmental Disabilities* (October), 329–338. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59066-0_22
126. Parodi, G., & Sciulli, D. (2019). Disability and social exclusion in Italian households. *Social Indicators Research*, 144(2), 767–784. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02068-1>
127. Pasaulio sveikatos organizacija. (2011). *Pasaulinė ataskaita apie neįgalumą: santrauka*.

128. Pisapia, A. (2014). *The Role of EU State Aid Policy in Enhancing the Development of the Industrial Sector. Privredna Kretanja i Ekonomska Politika* (Vol. 23).
129. Podvezko, V. (2005). Ekspertų įverčių suderinamumas. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*, XI(2), 101–107.
130. Podvezko, V. (2008). Sudėtingų dydžių kompleksinis vertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*, 9(3), 160–168. <https://doi.org/10.3846/1648-0627.2008.9.160-168>
131. Podvezko, V. (2011). The comparative analysis of MCDA methods SAW and COPRAS. *Inžinerinė ekonomika*, 22(2), 134–146. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.22.2.310>
132. Podvezko, V., & Podvezko, A. (2014). Kriterijų reikšmingumo nustatymo metodai. *Lietuvos matematikos rinkinys*, 55, 111–116.
133. Podvezko, A., & Podvezko, V. (2014). Absolute and relative evaluation of socio-economic objects based on multiple criteria decision making methods. *Inžinerinė ekonomika*, 25(5), 522–529. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.25.5.6624>
134. Quigley, C. (2009). *European state aid law and policy*. Hart Publishing.
135. Radaelli, C. M. (2004). The puzzle of regulatory competition. *Journal of Public Policy*, 24(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S0143814X04000017>
136. Robins, N. (2018). Ex post state aid analysis: First impressions. *European State Aid Law Quarterly*, (4), 473–474. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/3>
137. Robins, N., & Geldof, H. (2018). Ex post assessment of the impact of state aid on competition. *European State Aid Law Quarterly* (4), 494–508. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/6>
138. Rodger, B. J. (2000). Competition policy, liberalism and globalization: A European perspective. *Columbia Journal of European Law*, 6(2), 289–319.
139. Rothstein, J., & Valletta, R. G. (2017). Scraping by: Income and program participation after the loss of extended unemployment benefits. *Journal of Policy Analysis and Management*, 36(4), 880–908. <https://doi.org/10.1002/pam.22018>
140. Saputra, M., Jonathan, D., & Warnars, H. H. S. (2020). Decision support system for determining academic advisor using simple additive weighting. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 410 (Imcete 2019), 10–12. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1451-7_16
141. Shapiro, J. P. (1994). *No pity: People with disabilities forging a new civil*

rights movement.

142. She, P., & Livermore, G. A. (2009). Long-term poverty and disability among working-age adults. *Journal of Disability Policy Studies, 19*(4), 244–256. <https://doi.org/10.1177/1044207308314954>
143. Simanavičienė, R. (2011). *Kiekybinių daugiatiškių sprendimo priėmimo metodų jautrumo analizė*. Daktaro disertacija. <https://doi.org/10.20334/1973-m>
144. Simanavičienė, R. (2013). Statistinių metodų taikymas daugiatiškių sprendimų patikimumui įvertinti. *Informacijos mokslai, 65*, 120–126.
145. Smits, J. (2019). *Country report on the European Social Pillar of Social Rights (focus topics)*. <https://private.disabilityin.org/global/the-netherlands/>
146. Staskevičiūtė, G., & Tamošiūnienė, R. (2010). Šalies konkurencingumas: sampratos raida laiko perspektyvoje. *Verslas: teorija ir praktika, 11*(2), 159–167. <https://doi.org/10.3846/btp.2010.18>
147. Staškutė, I. (2014). Su sveikata susijusios gyvenimo kokybės samprata, stebėsenos ir vertinimo metodai bei reikšmė sveikatos politikoje. *Health Policy and Management, 1*(6), 7–19. <https://doi.org/10.13165/spv-14-1-6-01>
148. Štreimikienė, D. (2014). Darnumo vertinimas Lietuvos energetikos ir aplinkos politikoje. In *Darnus vystymasis: Teorija ir praktika. Kolektyvinė monografija*. 211–250.
149. Štreimikienė, D., Šivickas, G., & Dapkus, R. (2007). Paramos smulkiajam ir vidutiniam verslui efektyvumo vertinimas. *Ekonomika, 80*, 84–102.
150. Tobias, E. I., & Mukhopadhyay, S. (2017). Disability and social exclusion: Experiences of individuals with visual impairments in the Oshikoto and Oshana Regions of Namibia. *Psychology and Developing Societies, 29*(1), 22–43. <https://doi.org/10.1177/0971333616689203>
151. Tunali, Ç. B., & Fidrmuc, J. (2015). State aid policy in the European Union. *Journal of Common Market Studies, 53*(5), 1143–1162. <https://doi.org/10.1111/jcms.12247>
152. Tvaronavičienė, M., Ginevičius, R., & Grybaitė, V. (2008). Baltijos šalių išsivystymo palyginimas: praktiniai kompleksinio požiūrio taikymo aspektai. *Verslas: teorija ir praktika, 9*(1), 51–64.
153. Uhunoma, O., Lim, D. H., Kim, J., Olson, J. S., Lim, H., & Olson, J. (2018). “I Had My Way of Doing Things and It Worked for Me”: Lived employment experiences of adults with psychiatric disabilities. *American Journal of Qualitative Research, 2*(2), 1–18.
154. Užimtumo tarnyba. (2019). Socialinės įmonės. <https://uzt.lt/darbo->

- rinka/temines-darbo-rinkos-apzvalgos/socialines-imonės/
155. Užimtumo tarnyba. (2020). Socialinių įmonių sąrašas. <https://uzt.lt/soc-imonems/socialiniu-imoniu-sarasas/>
  156. Viluckiene, J. (2013). Negalios sampratos kaita medicininėje sociologijoje. *Filosofija. Sociologija*, 24(4), 209–216.
  157. Wang, Y. J. (2020). Combining quality function deployment with simple additive weighting for interval-valued fuzzy multi-criteria decision-making with dependent evaluation criteria. *Soft Computing*, 24(10), 7757–7767. <https://doi.org/10.1007/s00500-019-04394-5>
  158. Wehman, P., Revell, W. G., & Brooke, V. (2003). Competitive employment. Has it become the “First Choice” yet? *Journal of Disability Policy Studies*, 14(3), 163–173. <https://doi.org/10.1177/10442073030140030601>
  159. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) (2018).
  160. Wright, B. A. (2004). Redefining disability to promote equality: The role of disability studies in educating occupational therapists. *Disability Studies Quarterly*, 24(4). <https://doi.org/10.18061/dsq.v24i4.885>
  161. Wright, N. (2018). The UK experience of state aid evaluation. *European State Aid Law Quarterly*, (4), 525–533. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/8>
  162. Wu, X., Ramesh, M., & Howlett, M. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society*, 34(3–4), 165–171. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2015.09.001>
  163. Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2011). Multiple Criteria Decision Making (MCDM) methods in economics: An overview. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(2), 397–427. <https://doi.org/10.3846/20294913.2011.593291>
  164. Zolfani, S. H., Yazdani, M., Pamucar, D., & Zarate, P. (2020). A Vikor and Topsis focused reanalysis of the MADM methods based on logarithmic normalization. *Mechanical Engineering*. <https://doi.org/10.22190/FUME191129016Z>

PRIEDAI

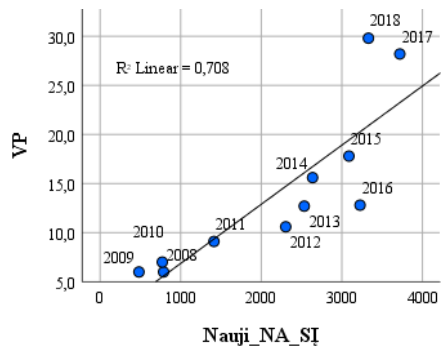
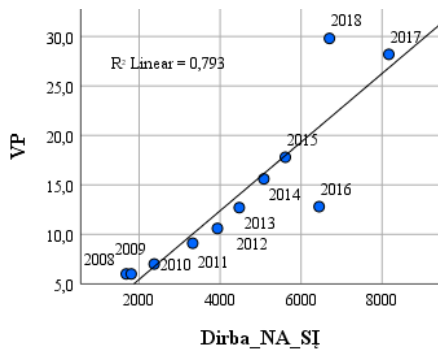
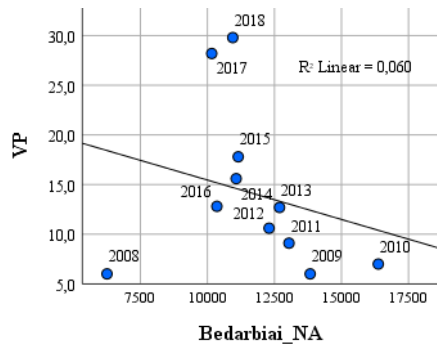
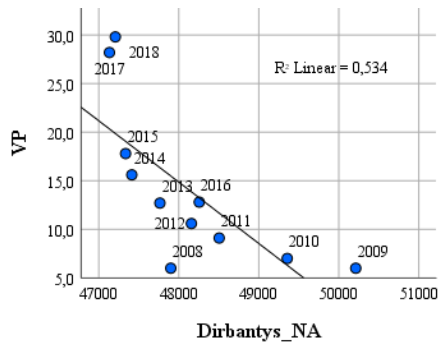
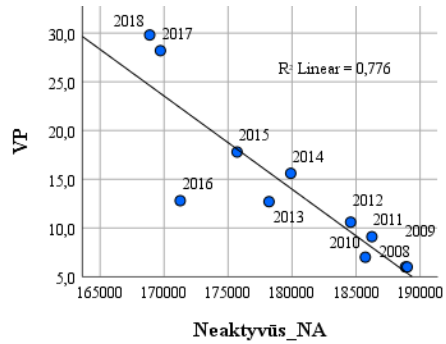
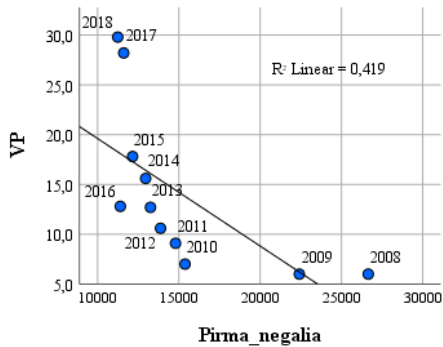
A priedas. Regresinės analizės rezultatai vertinant Lietuvoje suteiktos valstybės pagalbos priežastingumo ryšį su socialiniais rodikliais.

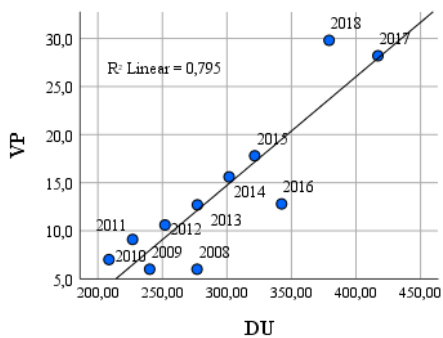
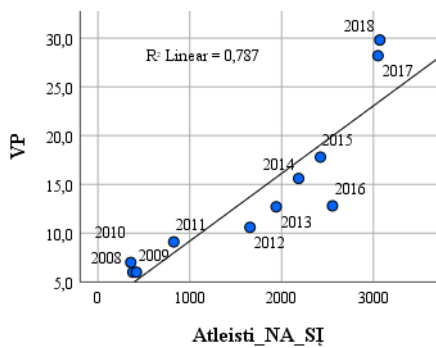
B priedas. Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus.

C priedas. Ekspertinio vertinimo rezultatai.

D priedas. Daugiakriterinio vertinimo SAW metodu rezultatai.

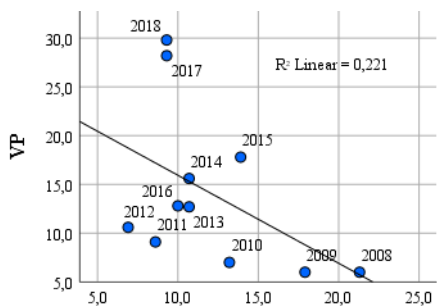
A priedas. Regresinės analizės rezultatai vertinant Lietuvoje suteiktos valstybės pagalbos priežastingumo ryšį su socialiniais rodikliais.

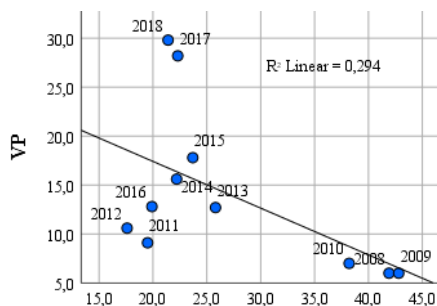

A.1 pav. Užimtumo rodiklių sklaidos diagramos

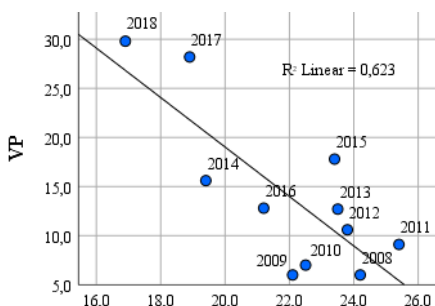
Šaltinis: sudaryta autorės

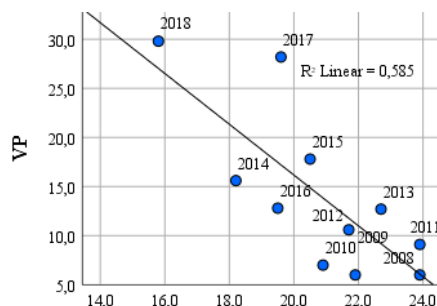
Būsto_nepritekliaus_lygis

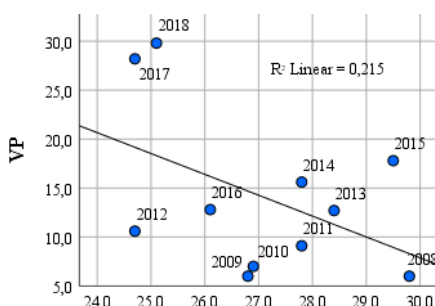
Perpildyti_būstai

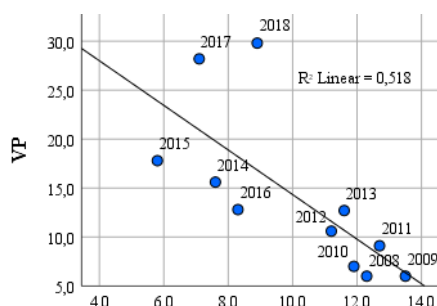
Be_WC

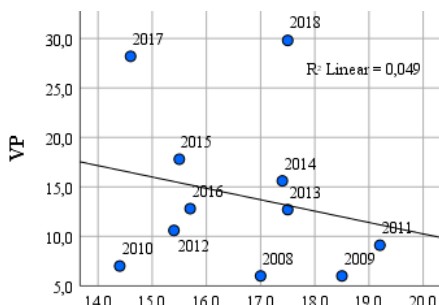
Be_vonios

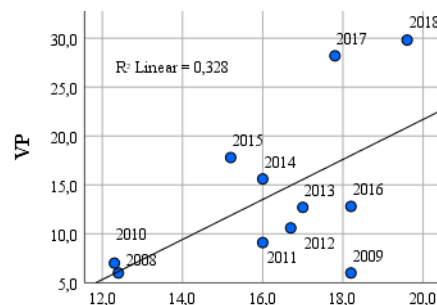
Namu_būklė

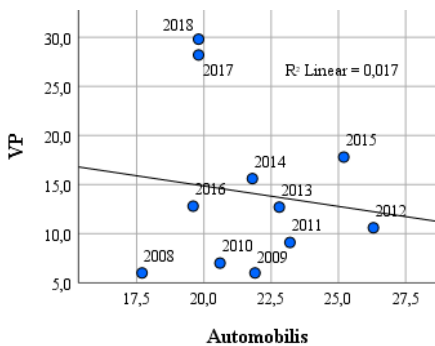
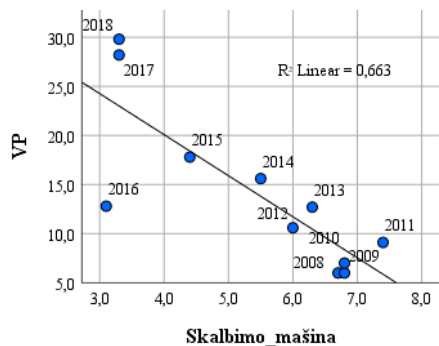
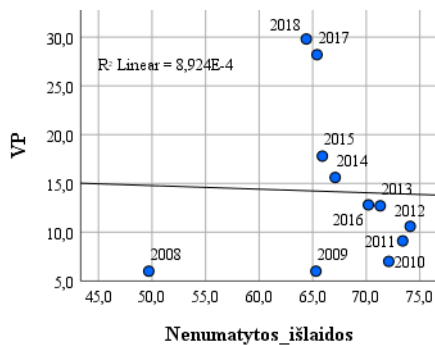
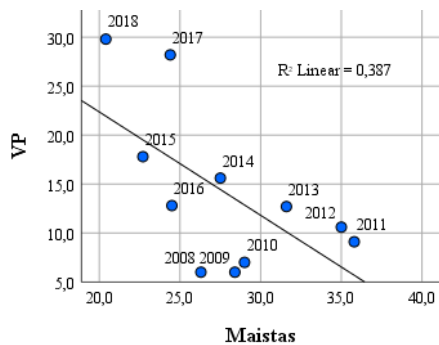
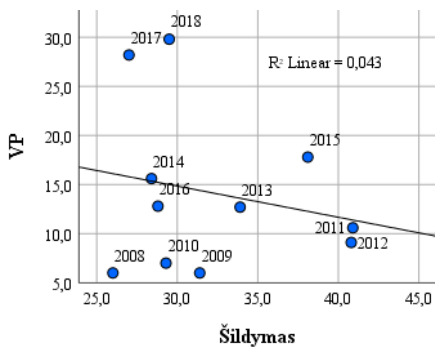
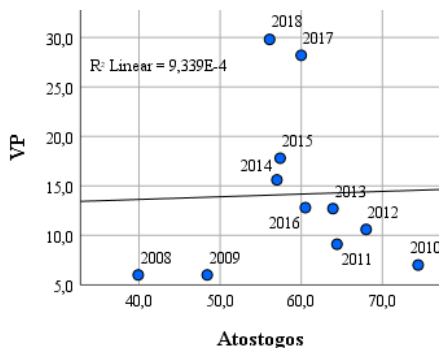
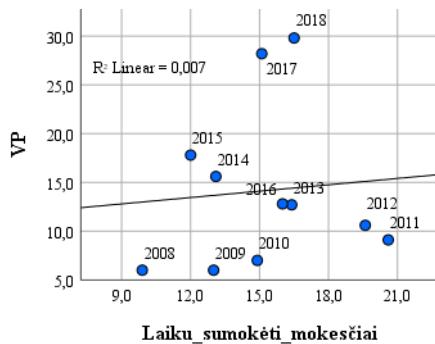
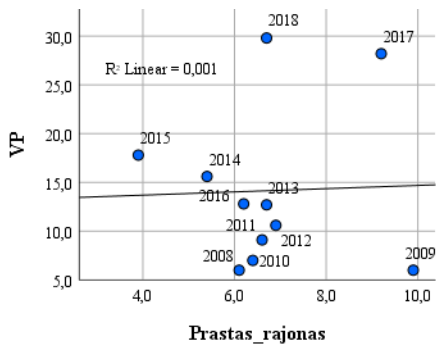
Šviesos_trūkumas

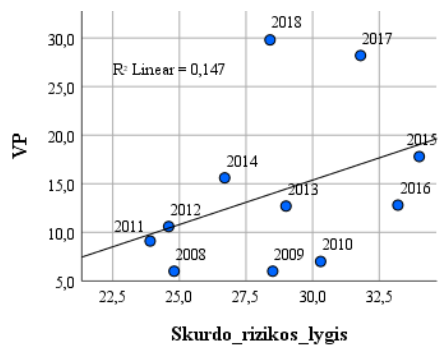
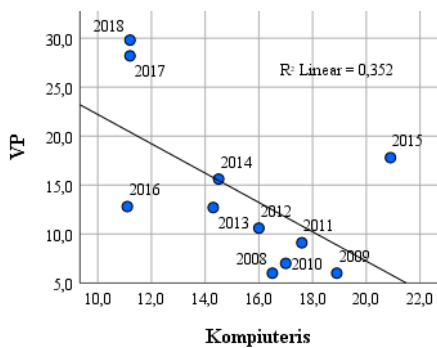

Triukšmas

Užteršta_aplinka

A.2 pav. *Ekonominių rodiklių sklaidos diagramos*

Šaltinis: sudaryta autorės

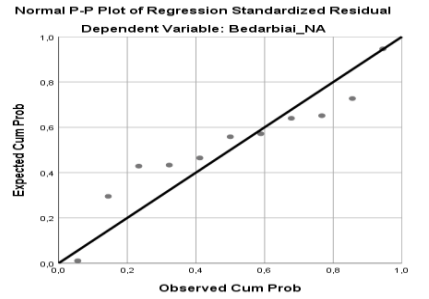
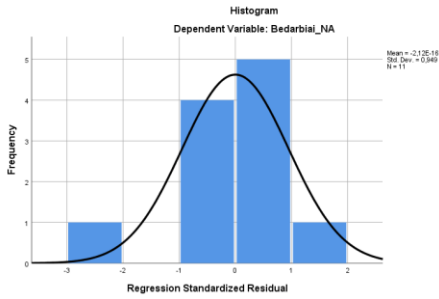
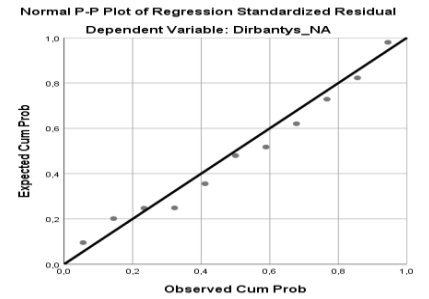
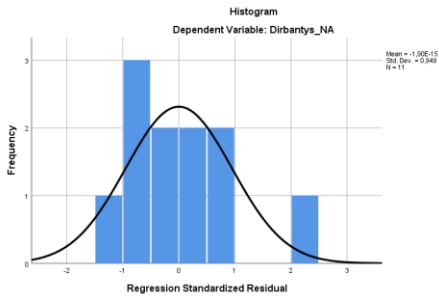
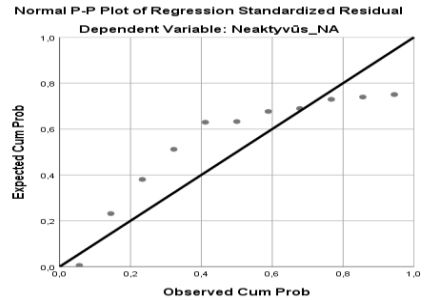
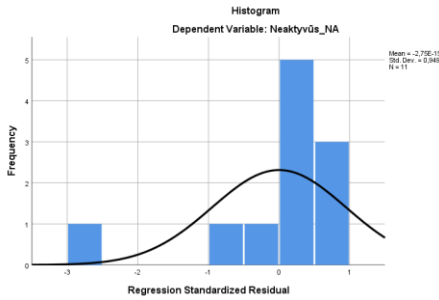
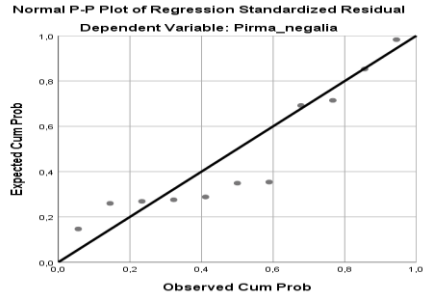
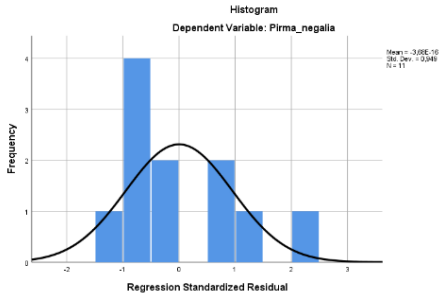
A.1 lentelė. Statistinių rodiklių reikšmės

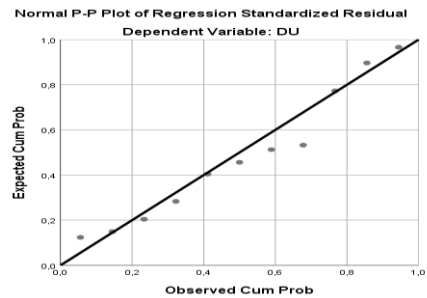
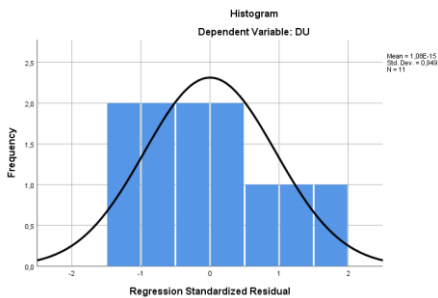
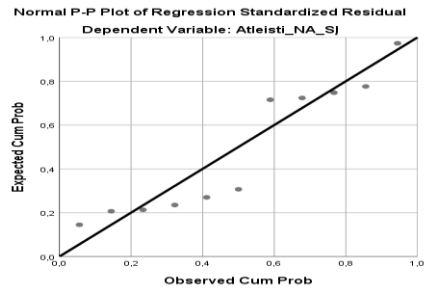
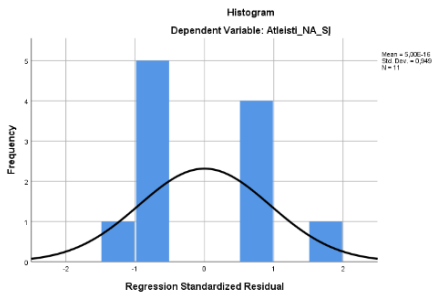
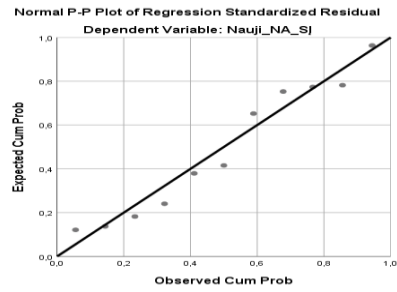
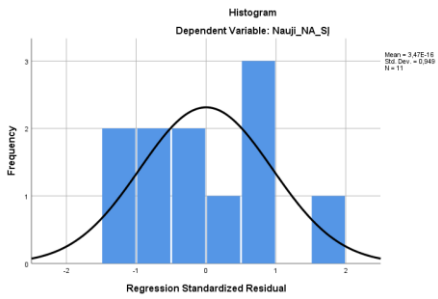
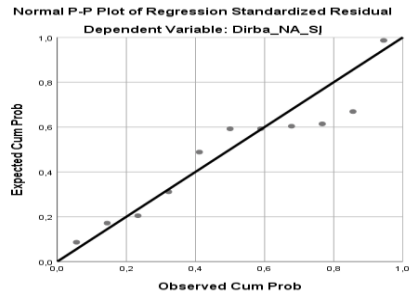
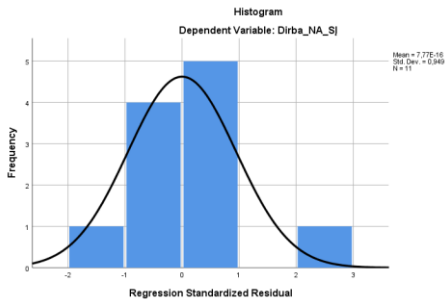
Grupė	Rodikliai	Koreliacijos koeficientas (r)	Determinacijos koeficientas (R ²)	Fišerio kriterijus F	Stjudento kriterijus t	Stjudento kriterijaus t p reikšmė	Durbino–Vatsono testas
Užimtumo	Pirma_negalia	-0,943	0,419	6,497	-2,549	0,031	0,759
	Neaktyvūs_NA	-0,943	0,776	31,105	-5,577	0,000	1,901
	Dirbantys_NA	-0,843	0,534	10,334	-3,215	0,011	1,602
	Bedarbiai_NA	-0,442	0,060	0,570	-0,755	0,470	1,319
	Dirba_NA_SĮ	0,961	0,793	34,514	5,875	0,000	1,173
	Nauji_NA_SĮ	0,948	0,708	21,820	4,671	0,001	0,892
	Atleisti_NA_SĮ	0,943	0,787	33,232	5,765	0,000	1,096
	DU	0,856	0,795	34,817	5,901	0,000	1,131
Ekonominiai	Būsto_neprit_lygis	-0,430	0,221	2,559	-1,600	0,144	0,821
	Perpildyti_būstai	-0,442	0,294	3,739	-1,934	0,085	0,981
	Be_WC	-0,661	0,623	14,855	-3,854	0,004	2,640
	Be_vonios	-0,788	0,585	12,712	-3,565	0,006	2,989
	Namo_būklė	-0,334	0,215	2,462	-1,569	0,151	2,112
	Šviesos_trūkumas	-0,856	0,518	9,681	-3,111	0,012	0,966
	Triukšmas	-0,169	0,049	0,459	-0,677	0,515	3,085
	Užteršta_aplinka	0,410	0,328	4,397	2,097	0,065	3,067
	Prastas_rajonas	-0,096	0,001	0,010	0,099	0,924	1,911
	Mokėsčiai	0,228	0,007	0,063	0,251	0,808	0,912
	Atostogos	-0,050	0,001	0,008	0,092	0,929	1,102
	Šildymas	-0,064	0,043	0,409	-0,640	0,538	1,595
	Maistas	-0,647	0,387	5,692	-2,386	0,041	0,943
	Nenumišlaidos	-0,146	0,001	0,008	-0,090	0,931	0,777
	Skalbimo_mašina	-0,822	0,663	17,677	-4,204	0,002	1,688
	Automobilis	-0,041	0,017	0,152	-0,390	0,706	1,474
	Kompiuteris	-0,530	0,352	4,896	-2,213	0,054	2,819
Skurdo_lygis	0,396	0,147	1,546	1,243	0,245	1,592	

$$F_{krit.} = 5,117$$

$$t_{krit.} = 2,262$$

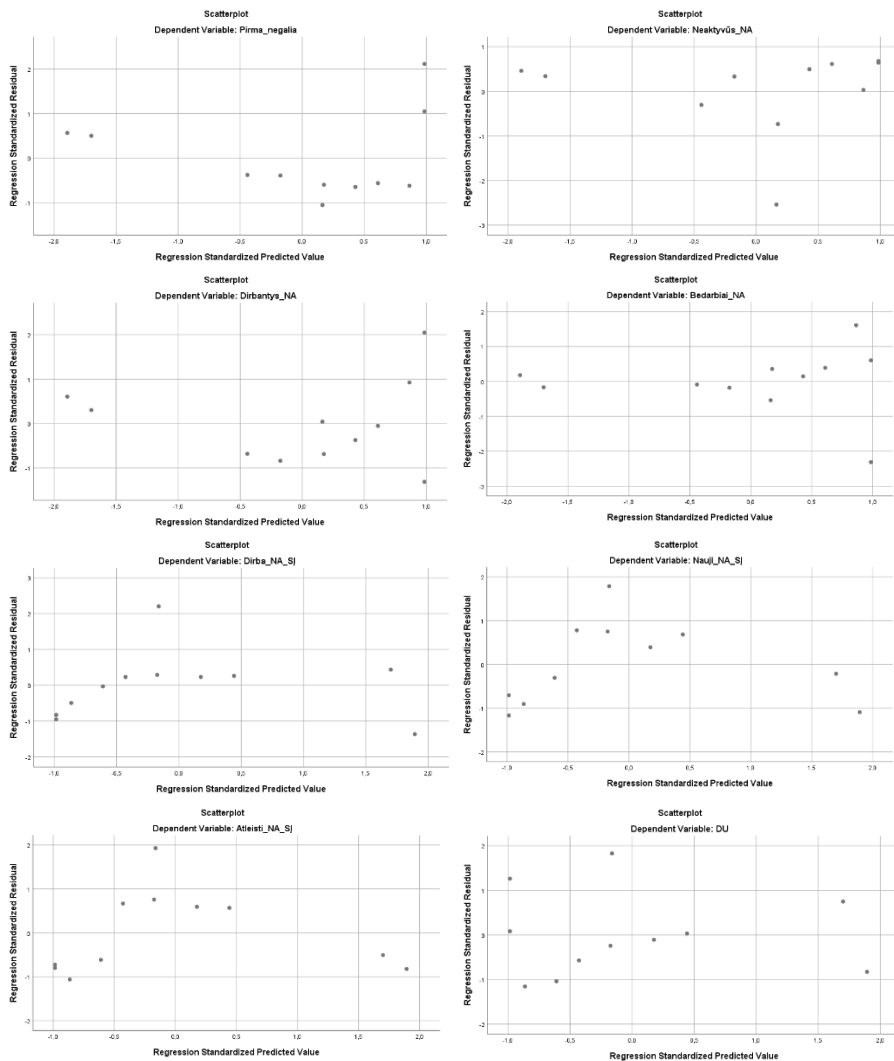
$$\alpha = 0,05$$

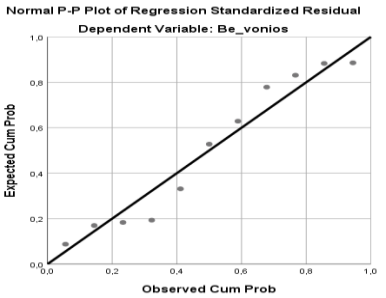
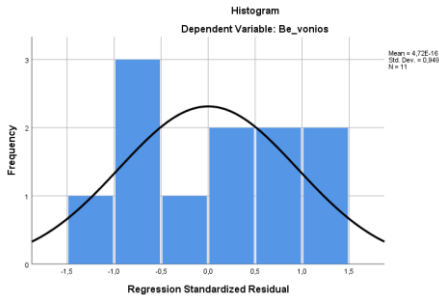
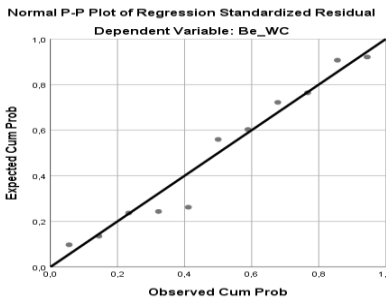
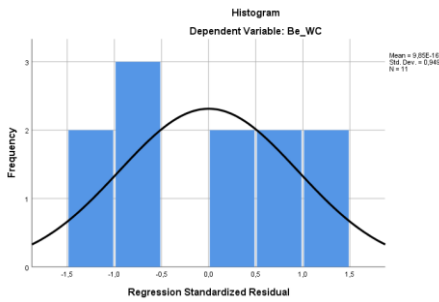
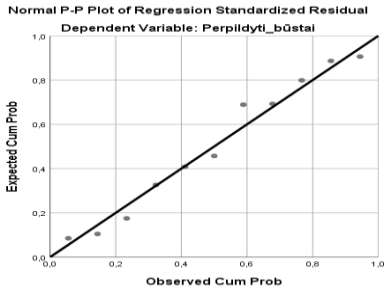
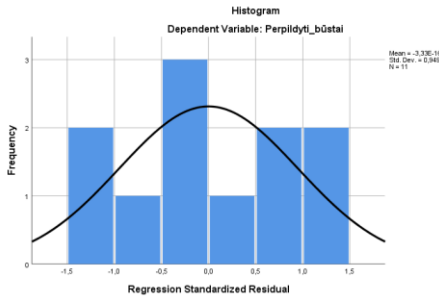
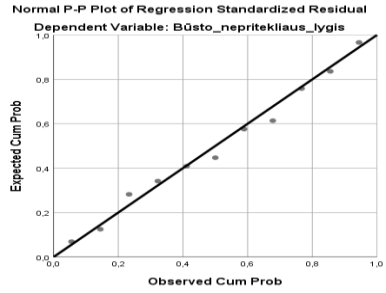
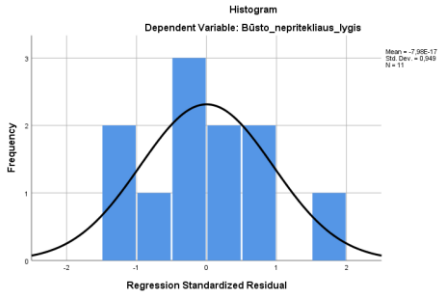
A.3 pav. Užimtumo rodiklių standartizuotų liekanų histogramos ir P–P grafikai

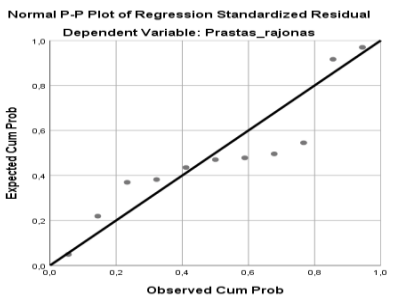
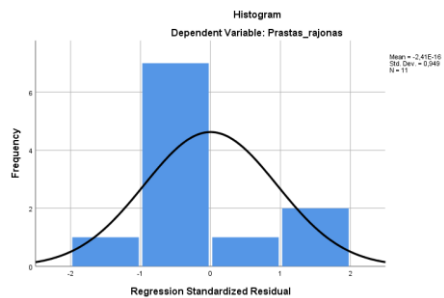
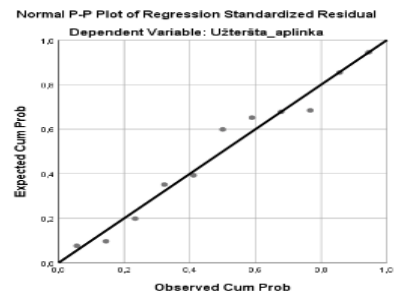
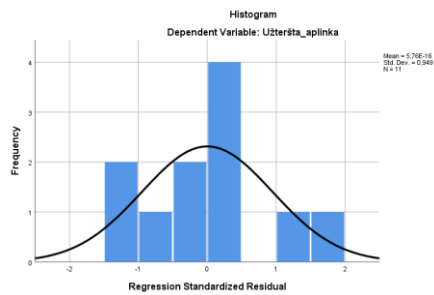
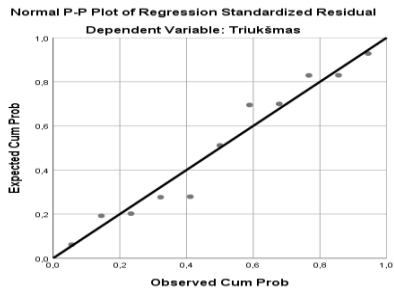
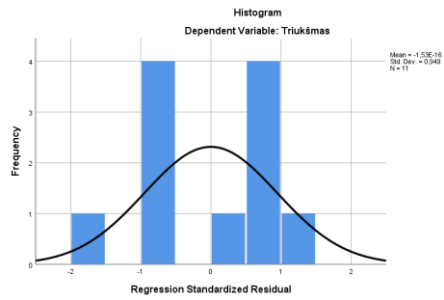
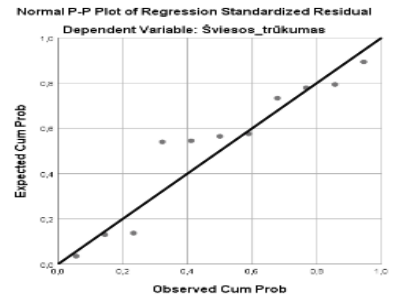
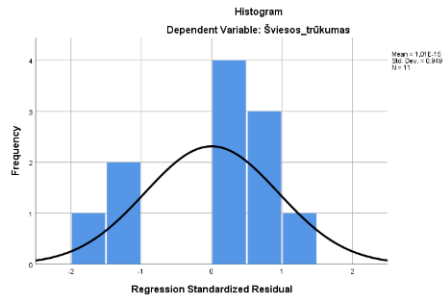
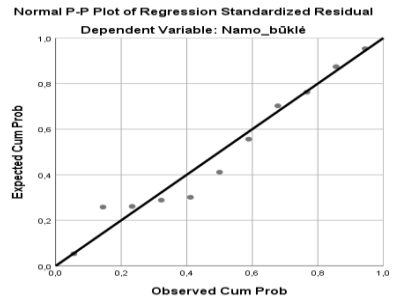
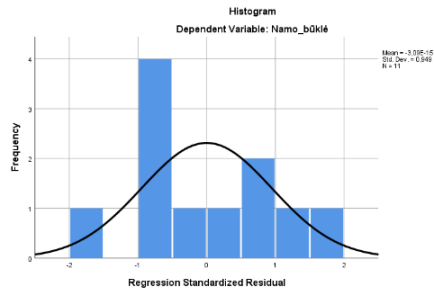
Šaltinis: sudaryta autorės

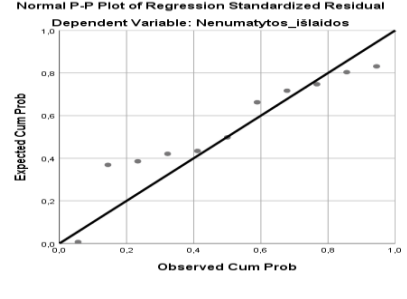
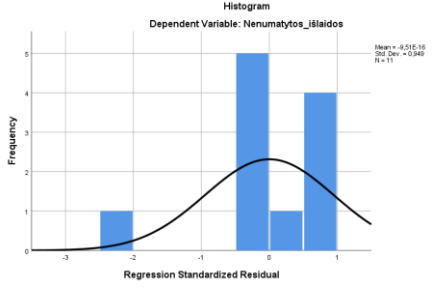
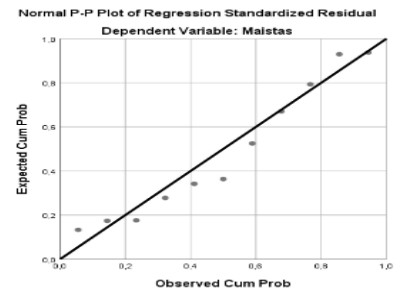
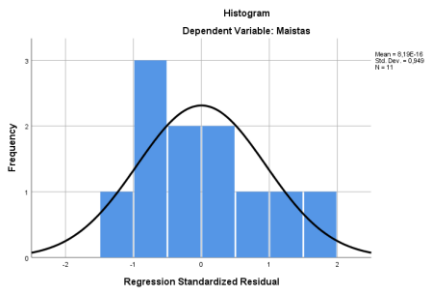
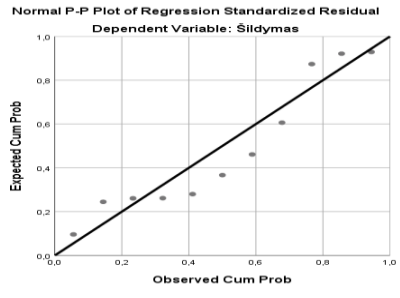
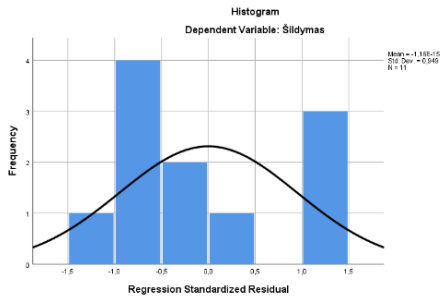
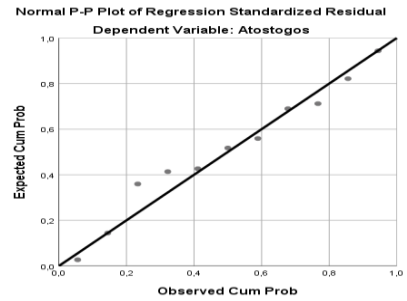
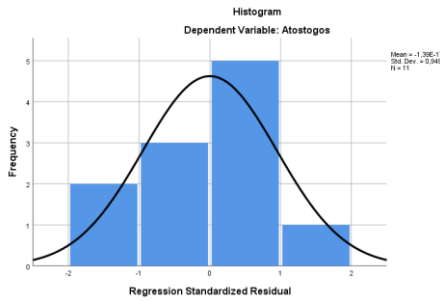
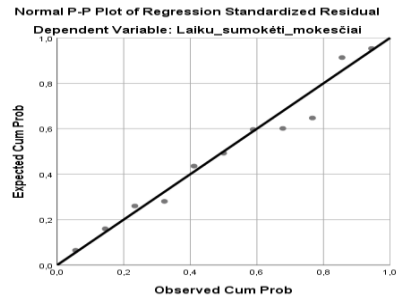
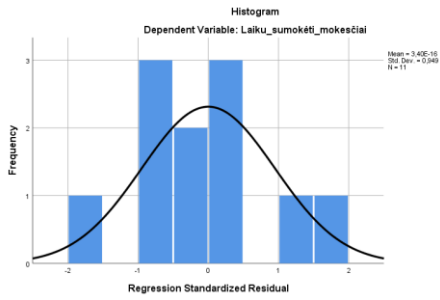

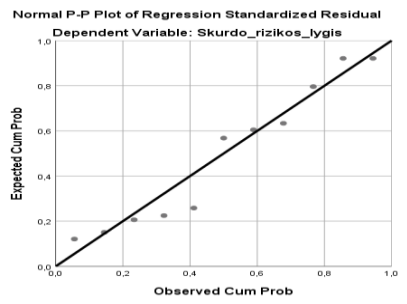
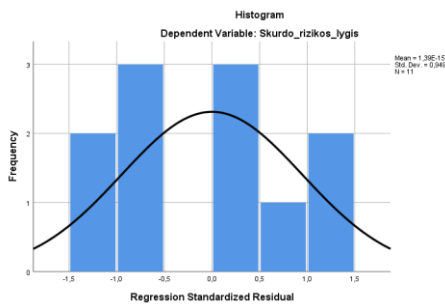
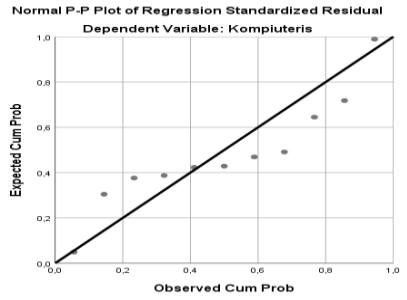
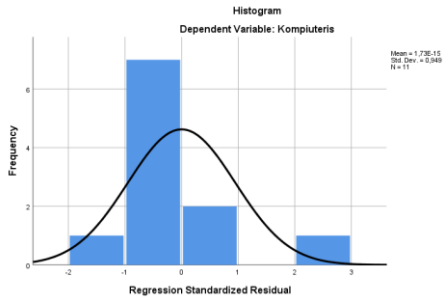
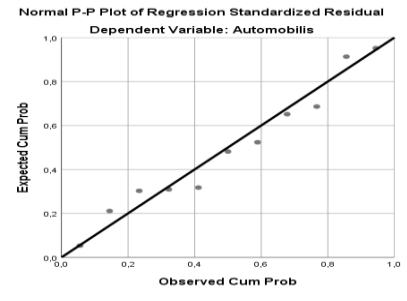
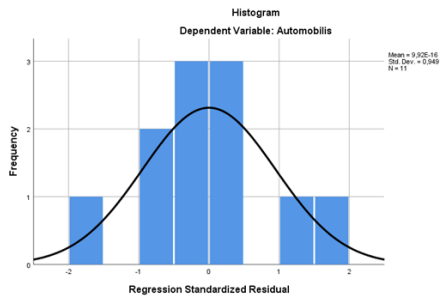
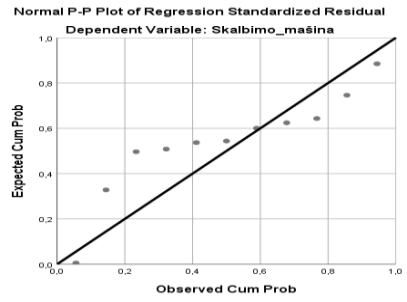
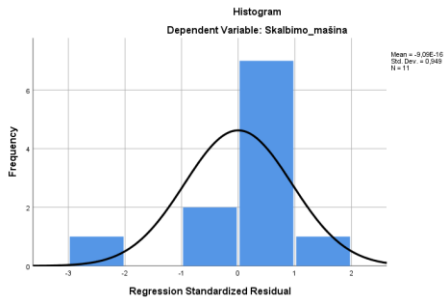
A.4 pav. Užimtumo rodiklių suvestinė standartizuotų numatomų verčių ir standartizuotų liekanų statistika

Šaltinis: sudaryta autorės

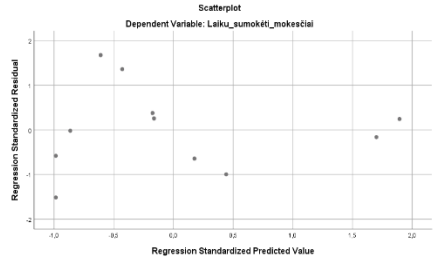
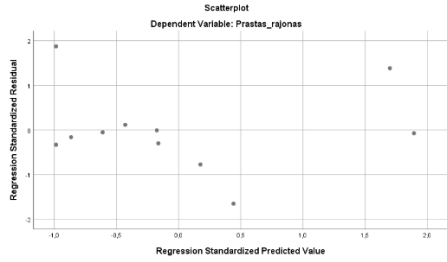
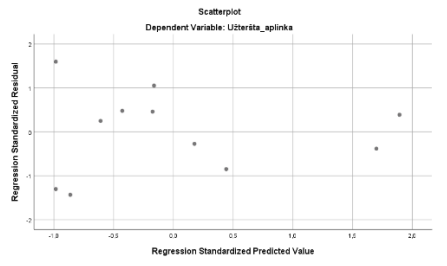
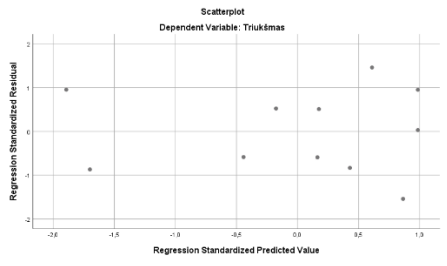
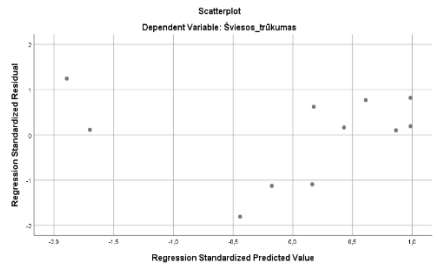
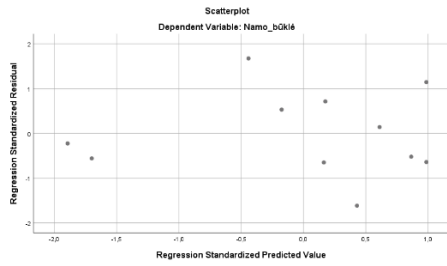
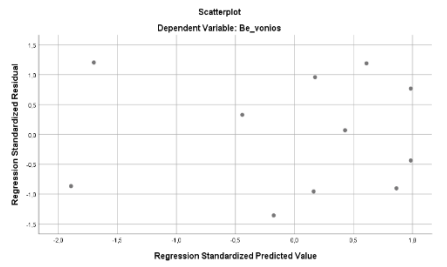
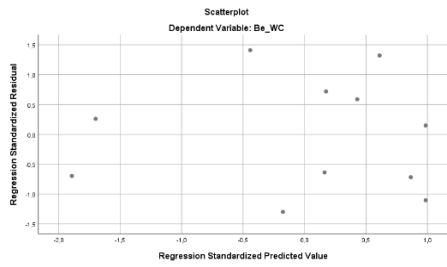
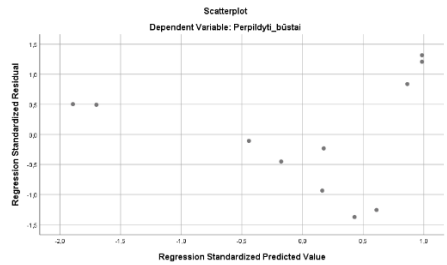
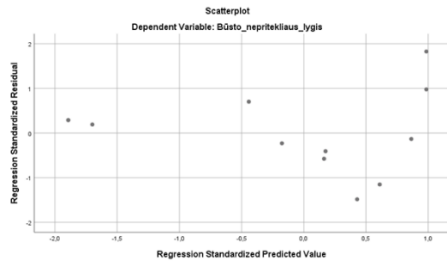

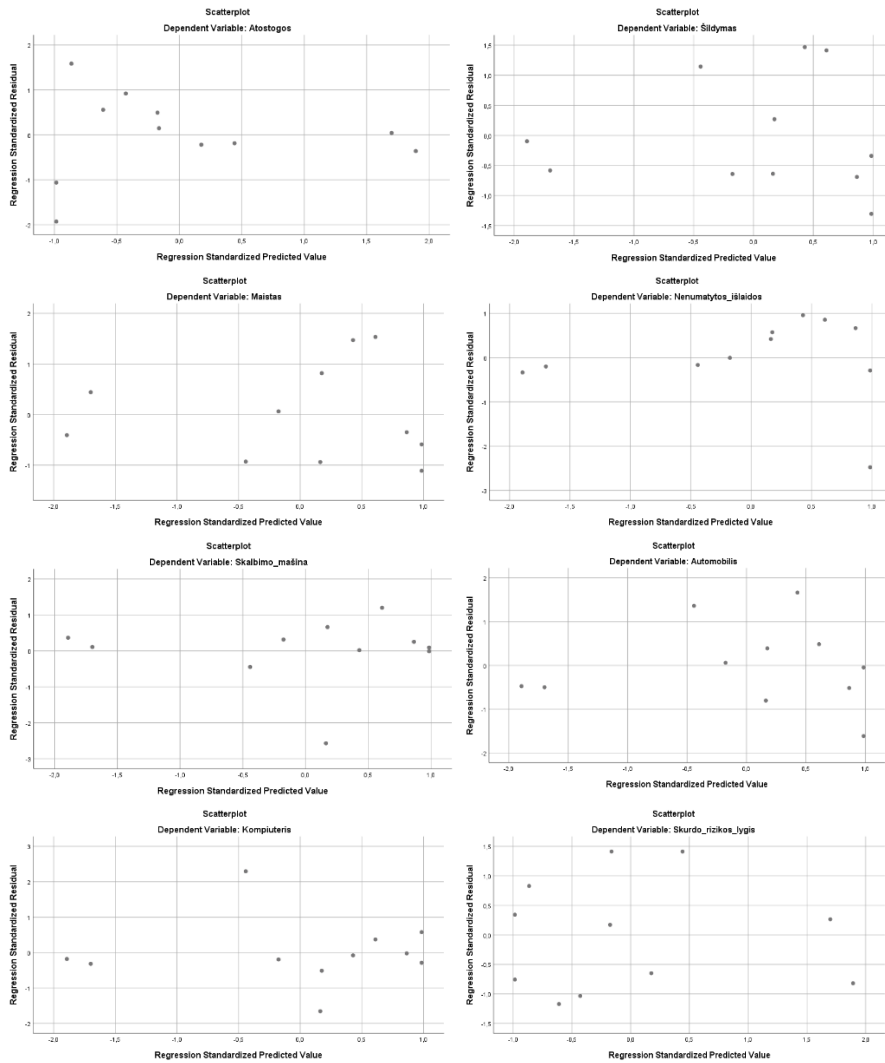

A.5 pav. *Ekonominių rodiklių standartizuotų liekanų histogramos ir P–P grafikai*

Šaltinis: sudaryta autorės

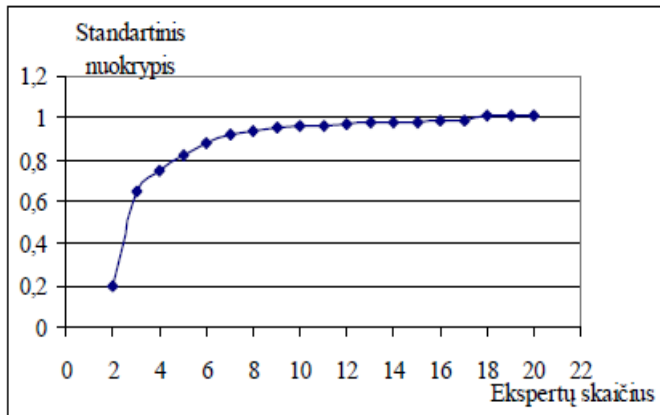

A.6 pav. *Ekonominių rodiklių suvestinė standartizuotų numatomų verčių ir standartizuotų liekanų statistika*

Šaltinis: sudaryta autorės

B priedas. Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus.

B.1 pav. Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus

Šaltinis: Libby ir Blashfield (1978)

C priedas. Ekspertinio vertinimo rezultatai

C.1 lentelė. Ekspertų vertinimo duomenys

Eil. Nr.	Rodiklio kodas	Ekspertas 1	Ekspertas 2	Ekspertas 3	Ekspertas 4	Ekspertas 5	Ekspertas 6	Ekspertas 7	Ekspertas 8	Rangų suma (e)
1	D_N	1	1	1	1	1	2	7	6	20
2	NA_apr	1	1	10	10	1	2	7	7	39
3	NA_pbūst	1	4	2	1	4	3	7	2	24
4	NA_būstiš	1	1	8	6	1	3	7	4	31
5	NA_stog	1	5	3	4	1	3	7	8	32
6	NA_vonia	1	3	6	3	1	3	7	9	33
7	NA_wc	1	1	4	7	1	3	7	9	33
8	NA_tamsa	1	1	5	1	1	3	5	3	20
9	NA_triukš	1	1	1	1	3	3	6	3	19
10	NA_tarša	1	2	1	1	2	3	5	2	17
11	NA_raj	1	1	1	1	1	5	5	6	21
12	NA_šilum	1	1	1	1	5	3	7	3	22
13	NA_atost	1	1	1	1	6	3	6	1	20
14	NA_maist	1	1	1	1	1	4	6	10	25
15	NA_neniš	1	1	1	8	8	5	7	6	37
16	NA_įsisk	1	1	1	2	7	5	7	2	26
17	NA_tel	1	1	1	1	1	1	6	5	17
18	NA_TV	1	1	1	1	1	1	6	2	14
19	NA_komp	1	10	1	1	1	1	6	4	25
20	NA_skalb	10	1	1	1	1	3	6	7	30
21	NA_auto	7	1	1	1	1	5	6	2	24
22	NA_D_skurd	8	9	1	9	9	3	9	5	53
Rangų suma (e)		44	49	53	63	58	67	142	106	582

C.2 lentelė. Ekspertų vertinimo reikšmingumo koeficientai ir nuomonių suderinamumo vertinimo rezultatai

Eil. Nr.	Rodiklio kodas	Reikšmingumo koeficientai (svoriai) (ω)	Rangas	Rodiklių rangų sumų nuokrypiai ($e_i - \bar{e}$)	Rodiklių rangų sumų nuokrypių kvadratai ($(e_i - \bar{e})^2$)
1	D_N	0,034	16–18	-52,75	2 782,56
2	NA_apr	0,067	2	-33,75	1 139,06
3	NA_pbūst	0,041	12–13	-48,75	2 376,56
4	NA_būstiš	0,053	7	-41,75	1 743,06
5	NA_stog	0,055	6	-40,75	1 660,56
6	NA_vonia	0,057	4–5	-39,75	1 580,06
7	NA_wc	0,057	4–5	-39,75	1 580,06
8	NA_tamsa	0,034	16–18	-52,75	2 782,56
9	NA_triukš	0,033	19	-53,75	2 889,06
10	NA_tarša	0,029	20–21	-55,75	3 108,06
11	NA_raj	0,036	15	-51,75	2 678,06
12	NA_šilum	0,038	14	-50,75	2 575,56
13	NA_atost	0,034	16–18	-52,75	2 782,56
14	NA_maist	0,043	10–11	-47,75	2 280,06
15	NA_neniš	0,064	3	-35,75	1 278,06
16	NA_jsisk	0,045	9	-46,75	2 185,56
17	NA_tel	0,029	20–21	-55,75	3 108,06
18	NA_TV	0,024	22	-58,75	3 451,56
19	NA_komp	0,043	10–11	-47,75	2 280,06
20	NA_skalb	0,052	8	-42,75	1 827,56
21	NA_auto	0,041	12–13	-48,75	2 376,56
22	NA_D_skurd	0,091	1	-19,75	390,06
Iš viso		1			4 8855,38
Objektų rangų vidurkis ($\bar{e}$)				72,750	
Rodiklių rangų sumų nuokrypių nuo bendro vidurkio kvadratų suma (S)				48 855,375	
Didžiausia galima rodiklių rangų sumų nuokrypių nuo bendro vidurkio kvadratų suma (S_{max})				56 672,000	

D priedas. Daugiakriterinio vertinimo SAW metodu rezultatai

D.1 lentelė. Vertintų kriterijų suminės reikšmės

Valstybė	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Belgija	0,3581	0,3251	0,3535	0,3854	0,3808	0,3543	0,3331	0,3407	0,3546
Bulgarija	0,2818	0,2606	0,2919	0,2921	0,2724	0,2759	0,2455	0,2492	0,2890
Čekija	0,3706	0,3432	0,3360	0,3498	0,3632	0,3503	0,3775	0,3722	0,4921
Danija	0,4141	0,4633	0,5153	0,4794	0,4424	0,4716	0,4369	0,4390	0,4341
Vokietija	0,3754	0,3485	0,3665	0,4521	0,4211	0,3778	0,3937	0,3958	0,4126
Estija	0,3187	0,2838	0,2873	0,3287	0,3141	0,3494	0,3570	0,3445	0,3974
Airija	0,3872	0,3431	0,4294	0,3904	0,3599	0,3589	0,3807	0,4443	0,4218
Graikija	0,2714	0,2528	0,2564	0,2715	0,2500	0,2656	0,2551	0,2423	0,2751
Ispanija	0,4747	0,4788	0,4795	0,4471	0,3646	0,4201	0,3796	0,4397	0,4031
Prancūzija	0,3650	0,3535	0,3724	0,4006	0,3716	0,3780	0,4213	0,4080	0,3818
Kroatija	0,3097	0,2841	0,3487	0,3680	0,3813	0,3584	0,3635	0,3360	0,3625
Italija	0,3705	0,3019	0,4010	0,4193	0,3637	0,3659	0,3765	0,4177	0,4642
Kipras	0,4091	0,4285	0,4285	0,4650	0,4128	0,3820	0,4932	0,4033	0,4503
Latvija	0,2215	0,2067	0,2117	0,2375	0,2358	0,2385	0,2666	0,2407	0,2593
Lietuva	0,2892	0,2454	0,2603	0,2722	0,2869	0,2845	0,2782	0,2546	0,2886
Liuksemburgas	0,5994	0,5915	0,5041	0,5645	0,5437	0,5977	0,4505	0,5136	0,5278
Vengrija	0,2801	0,2486	0,2522	0,2478	0,2304	0,2326	0,2538	0,2375	0,2806
Malta	0,4652	0,4631	0,4071	0,4240	0,4672	0,4017	0,4696	0,6037	0,4825
Nyderlandai	0,6053	0,5951	0,5921	0,6558	0,5459	0,5010	0,4819	0,4663	0,5469
Austrija	0,3904	0,3611	0,3748	0,4528	0,4396	0,4197	0,4179	0,3834	0,4510
Lenkija	0,2826	0,2828	0,2939	0,3315	0,3049	0,3102	0,3163	0,3041	0,3286
Portugalija	0,3384	0,3181	0,2995	0,3287	0,3061	0,3061	0,3195	0,3060	0,3516
Rumunija	0,2537	0,2288	0,2421	0,2465	0,2448	0,2583	0,2753	0,2586	0,2773
Slovėnija	0,3728	0,3649	0,3505	0,3851	0,3549	0,3847	0,4237	0,3838	0,4271
Slovakija	0,4109	0,3931	0,3927	0,4265	0,4221	0,4170	0,4476	0,3805	0,4205
Suomija	0,5619	0,5126	0,5551	0,6349	0,5833	0,5530	0,5840	0,5537	0,5785
Švedija	0,5725	0,5513	0,4999	0,5730	0,5228	0,5254	0,5964	0,5619	0,5398
Jungtinė Karalystė	0,3304	0,3237	0,3150	0,3486	0,3133	0,3040	0,3308	0,3560	0,3776

D.2 lentelė. Vertintų kriterijų suminių rangų rezultatai

Valstybė	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Iš viso
Belgija	12	13	14	14	17	12	10	10	9	121
Bulgarija	5	6	7	6	5	5	1	4	6	50
Čekija	15	15	11	11	13	11	14	13	24	150
Danija	22	23	26	24	23	24	21	21	19	221
Vokietija	17	16	15	21	20	16	17	17	15	165
Estija	9	8	6	7	10	10	11	11	13	99
Airija	18	14	22	15	12	14	16	23	17	168
Graikija	3	5	4	4	4	4	3	3	2	36
Ispanija	24	24	23	20	15	23	15	22	14	193
Prancūzija	13	17	16	16	16	17	19	19	12	160
Kroatija	8	9	12	12	18	13	12	9	10	115
Italija	14	10	19	17	14	15	13	20	22	160
Kipras	20	21	21	23	19	18	26	18	20	211
Latvija	1	1	1	1	2	2	4	2	1	16
Lietuva	7	3	5	5	6	6	6	5	5	54
Liuksemburgas	27	27	25	25	26	28	23	25	25	258
Vengrija	4	4	3	3	1	1	2	1	4	26
Malta	23	22	20	18	24	20	24	28	23	223
Nyderlandai	28	28	28	28	27	25	25	24	27	262
Austrija	19	18	17	22	22	22	18	15	21	194
Lenkija	6	7	8	9	7	9	7	7	7	76
Portugalija	11	11	9	8	8	8	8	8	8	86
Rumunija	2	2	2	2	3	3	5	6	3	30
Slovėnija	16	19	13	13	11	19	20	16	18	169
Slovakija	21	20	18	19	21	21	22	14	16	191
Suomija	25	25	27	27	28	27	27	26	28	268
Švedija	26	26	24	26	25	26	28	27	26	260
Jungtinė Karalystė	10	12	10	10	9	7	9	12	11	98

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĘ

Laura Girlevičienė gimė 1978 m. vasario 17 d. Ukmergėje.

Išsilavinimas:

2015–2021 m. Doktorantūros studijos. Socialiniai mokslai, ekonomika, Vilniaus universitetas.

2012–2014 m. Magistrantūros studijos. Socialiniai mokslai, ekonomika, Vilniaus universitetas.

2008–2009 m. Bakalauro išlyginamosios studijos. Socialiniai mokslai, ekonomika, Vilniaus universitetas.

2003–2006 m. Profesinio bakalauro studijos. Socialiniai mokslai, ekonomika, Vilniaus kolegija.

1997–2001 m. Bakalauro studijos. Ugdymo mokslai, pedagogika. Vilniaus pedagoginis universitetas.

Profesinė veikla:

2007–iki dabar. Europos socialinio fondo agentūra.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS IR JŲ KOPIJOS

Moksliniai straipsniai recenzuojamuose periodiniuose mokslo žurnaluose:

1. Girlevičienė, L.; Kvietkauskienė, A (2021). Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimas, remiantis kitų ES šalių praktika. *Social Work*, 19(1).
2. Girlevičienė, L.; Kvietkauskienė, A (2021). Evaluation of State Aid and its Created Value for Disabled People in Lithuania. *Journal of Business Economics and Management*, 22(4).

Mokslinis straipsnis recenzuojamame konferencijos darbų leidinyje:

1. Stanikūnas, R. A.; Girlevičienė, L. (2015). Valstybės pagalbos įtaka Lietuvos neįgaliųjų užimtumui. *Lietuvos ekonomikos augimo ir stabilumo strateginės kryptys*, p. 256–266.

Skaityti pranešimai tarptautinėse ir nacionalinėse konferencijose:

1. Girlevičienė, L. Valstybės pagalbos įtaka Lietuvos inovacijų politikai. Nacionalinė mokslinė konferencija „Socialinė įtrauktis ir švietimo įstaigų veikla: sumaniosios edukacijos link“. Vilnius, Lietuva, 2016 m. lapkričio 24 d.
2. Girlevičienė, L. Valstybės pagalbos vaidmuo skatinant mokslinių tyrimų ir technologinę plėtrą Lietuvoje. Šiaulių universiteto 16-oji Ernesto Galvanausko tarptautinė mokslinė konferencija *Regiono konkurencingumo kaitos tendencijos*. 5 sekcija *Investment and Finance Decisions of Region Competitiveness Development*. Šiauliai, Lietuva, 2016 m. lapkričio 25 d.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 20 egz.